Hayat

TARİH MECMUASI

Sayı : 5

Haziran 1971 • 350 Kuruş

Bankacılık alanındaki üstün ve başarılı çalışmaları

yanında

- Çocuklar ve büyükler için çeşitli yayınlar yapmak,
- Milli sanat ve kültürümüzü tanıtmak yolunda sergiler düzenlemek,
- Memleketimiz insanının yaratıcı gücünü teşvik için çeşitli ödüller koymak ve yarışmalar tertip etmek,

gibi

Kültür ve Sanat Hizmetleri

ile

Memleketimizin manevî kalkınmasında ödev alan ilk Banka:

YAPI ve KREDİ BANKASI

Daima en iyi hizmet

XVI. yüzyıl âbidelerinden Selimiye Camii
(Foto: Şemsi Güner)

Hayat TARİH MECMUASI

Bu sayıda neler var

Yunus Emre 4
İstanbul'da Kahve ve Tütün İbtilâsı 9
Osmanlı Devleti Nasıl Kuruldu? 11
XVI. Yüzyılda Saray ve Çevresi 15
Stravinski Öldü 20
Esrarengiz Bir Uçak Kazası 24
Abdülhâk Hâmid'in Hayatından Yapraklar 30
Formoza İntıbaları 35
Tarihçi Bir Bakan 43
60 Yıl Önceki Türkiye 50
Başbakanlık Arşivi'ndeki Eski Belgeler 52
Safvet Paşa 58
Ahmed Cemaleddin Paşa'nın Mâcerası 62
Kerbelâ Olayı 68
Türkiye Türkleri'nin Hizmetleri 72
Halâskârân Olayının Başlangıcı 78
Sinema Yıldızlığının Tarihçesi 84
Ülkeler ve İnsanlar 90
Karikatür 94
Tarihe Açılan Bir Ay 95
Tarih Postası 96
Tarih Bilmecesi 98

Hayat TARİH MECMUASI

Aylık Kültür Mecmuası

1 Haziran 1971 Yıl: 7 Cilt: 1
Sayı: 5 Sıra No.: 77

İMTİYAZ SAHİBİ: Şevket RADO

NEŞRİYAT MÜDÜRÜ: Yılmaz ÖZTUNA

MESUL YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ: Orhan Ş. YÜKSEL

BASILDIĞI YER: Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii A.Ş. Basımevi - Divanyolu Türbedar Sok. No: 22, İstanbul
TEL: 27 95 10 (5 hat)

ABONE: Bateş Bayilik Teşkilâtı. Cağaloğlu-Istanbul TEL: 27 61 10

Abone: Yıllık: 42, 6 aylık 21 TL. Yurt dışı: Yıllık: 84, 6 aylık 42 TL. Uçak için ilâve ücret alınır.

Millî Tekevvünümüzde YÛNUS EMRE'NİN ROLÜ

Yazan: Nihad Sâmi Banarlı

YÛNUS EMRE, Anadolu'daki Türk medeniyetinin manevî mimarîsinde büyük vazife görmüş bir imân ve tefekkür şâiridir.

■

Bir vatan, gözlere maddî bir varlık gibi görünürse de, onun millî ve medenî mimarîsinde onu kuran ve yücelten millet büyüklerinin derin maneviyatı vardır.

Her vatan, o vatanda yaşamış ve yaşamakta olan duygu, düşünce, imân ve sanat adamlarının hizmetleri ve eserleriyle süslenir; böyle eserlerin maddî ve manevî temelleri üzerinde yükselir.

Türk vatanı, bundan 900 sene evvel, Türk gücü ile İslâm imânının birleşmesinden doğan kuvvetle alınmıştı.

Türk gücü ile İslâm imânının birleşmesinden doğan kuvvet!.

Bu kuvveti tanımamız lâzımdır.

Çünkü XI. asırdan XVIII. hattâ XX. asıra kadar, Türkiye Türklüğü, yeni bir vatan ve yeni bir medeniyet kurma; yeni vatanda yükselme veya bu vatanı müdafaa yolunda ne yapmışsa, bu kuvvetle yapmıştır.

Meselâ biz, Anadolu ve Balkanlar Türkiyesi'ne gelmeye, Asya'daki eski asırlarımızda karar vermiştik: Eski Türklüğün destan kahramanı Oğuz Han, o zamanki Asya Türkleri'ne: «Bu denizler, bu ırmakla bize yetmez!... Daha deniz, daha ırmak istiyoruz!. Yurdumuzu öylesine genişletelim ki ona çadır, gök kubbesi ve güneş, bayrak olsun!...» derken, kudretli milletine Batı ülkelerini, Karadeniz ve Akdeniz ufuklarını gösteriyordu.

Fakat Türkler, defalarca, Karadeniz'in yukarısından Balkanlar'a indikleri halde, meselâ Istanbul'u alamamışlardı. Istanbul'u alamamış ve Türkiye'yi vatan edinememişlerdi.

Istanbul'u tek başlarına İslâm kuvvetleri de alamadılar. Büyük İslâm Peygamberi'nin müjdelediği şehir olmasına ve devamlı kuşatmalara rağmen, Müslüman Arap orduları da bu beldeye ve bu iklime sahip olamadılar.

Kısaca, Istanbul'u almak için, ne Türklük, ne de Müslümanlık kâfi gelmişti.

Kader istemişti ki, Türkler Müslüman olsun... Türk gücü ile İslâm imânının birleşmesinden doğan muhteşem kuvvetle gelsin... Hem Istanbul'u alsın, hem de bu beldenin medenî ve ebedî sahibi olsun.

Bunun içindir ki, bundan 900 sene evvel, Anadolu'nun fethi tarihi, alelâde bir savaş ve istilâ tarihi değil, bir gazâ tarihidir.

O çağlar Türkleri'nin ülküleri gazâ'dır. Gazâ, imân nûrundan mahrum ve karanlıkta kalmış ülkelere, bu imânın ışığını, aydınlığını götürmek için yapılan savaş demektir.

Bunun içindir ki atalarımız, Türkiye topraklarında bir gaziler ordusu hâlinde döğüşüp, bir şehidler ordusu hâlinde ölerek, bize baştanbaşa evliyâ türbesi bir vatan bırakmışlardır.

Bugünkü Türkiye'nin iklim ve manzarasında görülen manevî güzellik, onun yerinde ve semâsında böyle ilâhî çizgiler bulunmasındandır.

Yalnız Osmanlı tarihinde, Ertuğrul Gazi, Osman Gazi, Orhan Gazi, Murad Hudâvendigâr Gazi v.b. gibi isimler, Hâkandan Mehmedcikler'e kadar, Anadolu fâtihlerinin birer gaziler ordusu olduğunu gösterir.

■

İşte bu savaş ve imân asırlarında, düşmanla döğüşen askerimize, düşmanlarına bile insanca ve şefkatli davranış yolunda büyük bir ruh ve vicdan terbiyesi veren Anadolu erenlerinin başında Yûnus Emre'nin unutulmaz hizmeti vardır.

Yûnus Emre ve bütün Anadolu erenleri, İslâm imânını Türk'ün inanma üslûbu ile birleştiren büyüklerdir. Onlar, Türk ruhuna derin bir Allah sevgisi ve Allah sevgisi ölçüsünde büyük bir insan sevgisi, bir insanlık aşkı ve gururu işlemişlerdir.

İnsan denilen fânî vücudun ruhunda gizlenen ilâhî kudreti bilmek, onu bulmak ve onunla, ancak ona lâyık insanların yapabileceği büyük işler yapmak kudret ve heyecanını, o asırlar Türkleri böyle bir duyuş, düşünüş ve inanış kaynağından aldılar.

Bir dine inanan milletler, o dine kendi üslûplarıyle inanmaz ve ona kendi sanat ve vicdan dünyalarından yeni hamleler katmazlarsa, dinler, canlılıklarını kaybedip yaratma ve yükseltme kudretlerinden uzaklaşırlar.

Anadolu erenleri, Türk milletine körükörüne inanışın değil; düşünerek, arayarak, aşkı ve hicrânı gönüller dolduran Allah'ı, kendi vicdanlarında bularak inanmanın yollarını göstermişlerdir.

Aynı asırlar Türkleri'nin, Tanrı'larına, âdeta koro hâlinde:

Fotoğraf: Samih Tepeciklioğlu

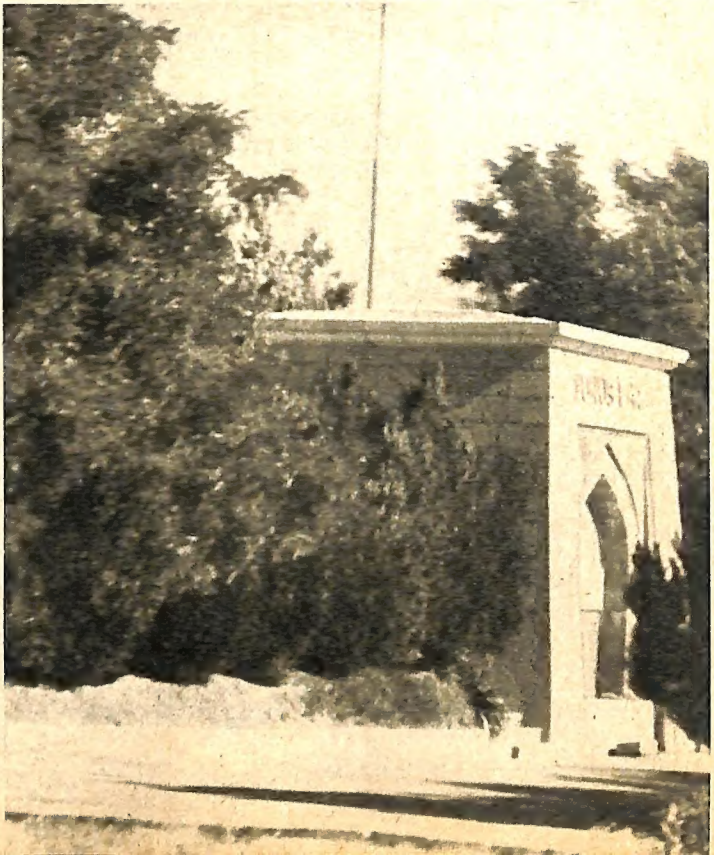

Yûnus Emre'nin Eskişehir'de yeni yapılan türbesi.

Yücelerden yücesin
Kimse bilmez nicesin
Güzel Tanrı!
Çok cahiller seni gökte arar, yerde ister
Sen aslında inanmışların gönlündesin

diye seslenmeleri bundandır.

Bu görüş ve inanış, Türkiye'nin kuruluş asırlarında, her ferdinin gönlünde Allah'ı ışıldayan bir üstün millet yaratmış ve bu milleti asırlarca zaferlere ve medeniyete şahlandırmıştır.

■

Yûnus Emre, Anadolu'daki Türk düşünüş edebiyâtının Türkçe söyleyen ilk büyük şâiridir. Onun, zamanımızdan 700 yıl öncesi için, inanılmayacak kadar güzel ve kudretli bir Türkçe ile söylediği tasavvuf düşünüşü, milletinin vicdan ve imân tarihine çok uygun bir duyuş, düşünüş ve heyecan sistemiydi. Çok kuvvetli bir tarifine göre, Tasavvuf, Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmak demekti. Bu ahlâk, insanı, daha hayatta iken bile biricik ölümsüzün hayatına ve tabiatine yükseltiyordu.

Duy, tabiatta biraz sen de İlâh
olduğunu!

diyen şâirin söylediği gibi, insanı, hattâ insanlık üstünde bir kudrete ulaştırıyordu. Yeryüzünde, böyle duygularla yücelmiş insan toplulukları yaratıyordu. Bu kütleler, yüce ülküler uğruna canla başla çalışarak, büyük savaş ve başarı kazanıyorlardı.

Bir felsefe olmaktan çıkarak, bir imân seviyesine varan böyle bir yolun inanmışları, en büyük ve en güzel sevgili olan Allah'ı, kendi içlerinde bulmanın şevkı ve heyecanı içinde yaşıyorlardı. Bu heyecan, insanlara Allah'ın yarattığı her güzel şeyi ve bunların en güzeli olan, her cinsten, her mezhepten, her insanı sevmek yolunda sonsuz olgunluk veriyordu. Bu meleğin hakikî inanmışları, insanı, her insanda Allah'dan bir parça bulunduğuna inanarak seviyorlardı.

Yûnus Emre'nin bütün hayatını ve hayatının bütün gayesini bizzat söylediği sevelim, sevilelim kelimelerinin derin mânâsında toplaması bundandır.

Aynı şâir ve o devrin baştan başa derviş kesilmiş Anadolu Türklüğü, bunun için:

Yetmiş iki millete bir göz ile bakmayan
Halka müderris olsa hakîkatte âsîdir

diyebilmenin seviyesine yükselmişlerdi.

■

Aynı yükseltici heyecanın diğer güzel tarafı, beşerî olduğu ölçüde millî ve medenî oluşudur. Çünkü Yûnus Emre ve arkadaşları, bütün büyük duygularını millî nazım şekilleriyle, sâde ve güzel bir Türkçe ile, tamamıyle millî şiirler, İlâhîler, Nefes'ler hâlinde söylüyorlardı. Onları, yine millî ve dinî bir musiki ile besteleyerek, İslâm inanış ve ibâdetine, musiki sanatının, duyan ve duyuran kudretini ilâve ediyorlardı.

Hattâ bununla da yetinmeyerek, aynı Allah ve insan sevgisini; bir vücut ve hareket sanatı olan; semâ' ile, raks'la ifâdeye başlıyor; içlerinin coşkunluğunu ve yaratıcı kudretini, Tanrı'ya kanatlanan dönüşler ve uçuşlarla ifade ediyorlardı.

Bu yaratıcı heyecan, mimârîye, yazı ve resim sanatına da işleniyor; yeni yurdu, millî üslûpla yüceltilmiş mescidler, tekkeler, evler, imâretler, misafirhânelerle süslüyordu.

Tekkelerin, evlerin döşenmesinden, buralara döşenecek kumaşların türlü nakışlarla işlenmesinden; kadın, erkek, dindar ve savaşçı, bütün Türkler'in giyiniş ve davranışlarına kadar her şey, ilâhî bir güzellikle, fakat mutlaka millî bir üslûpla işleniyordu.

■

Bütün bunlar, Yûnus Emre asırlarındaki tasavvuf imân ve hayatının bir dünya ilgisizliği ve bugünkü mânâda bir miskinlik olduğu iddiasını da kökünden yıkacak hakîkatlerdir. Bizim yeni vatandaki kuruluş asırlarımızın Anadolu erenleri ve onların sayısız dervişleri, dünyanın en çalışkan insanlarıydı. Yaptıkları her işi, yarattıkları her eseri, kendilerinde var olduğuna inandıkları ilâhî bir güçle yapıyor; onların Tanrı sanatı'na yakışır ölçüde güzel olmasına çalışıyorlardı.

Bu asırların Anadolu erenleri, aynı zamanda büyük savaşçılardı. Bunlara «Harp eden dervişler» diyoruz. İlk Anadolu destanlarında harp eden dervişlerin uzun hikâyeleri vardır: Anadolu'nun ilk fâtihlerinden Dânişmend Ahmed Gazî'nin ordusunda harp eden dervişler, düşman üzerine baş açık, ayak yalın, âdetâ şehid olmak gayesiyle atılıyorlardı. Bu heybetli serdengeçtiler önünde hiçbir kuvvet duramıyor, perişan oluyordu.

Dânişmendenâme adlı, Anadolu destanında harp eden dervişlerin, Haçlı ordularına karşı bir yürüyüşü şöyle tasvir edilir:

Sabah olmuş, yer ve gök güneş nûrıyle dolmuştur. Dağ başları, altından tac giyinmiş; bütün kırlar, dallı, çiçekli, sarı ipekli kumaşlara bürünmüştür.

Türk-İslâm ordusu kalkmış, hazırlık görüp atlanmıştır. Önce Dânişmend Ahmed

Yûnus Emre'nin Eskişehir'deki eski türbesi.

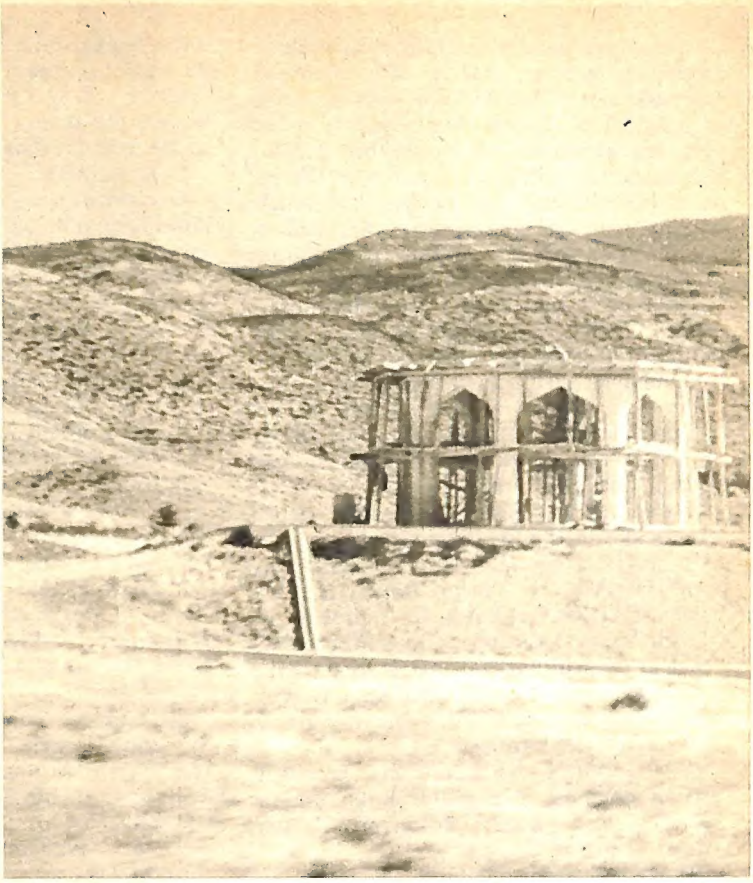

Gaazî yürümüş, ardından, başları açık, ayakları çıplak, yâd ve biliş tutmuş bir nice derviş yürümüştür. Bunların ellerinde altun başlı bayraklar ve dillerinde Allah'ın adı vardır. *Bayraklarının üzerinde ise* Nasrun min'Allâhi ve fethün karîb *âyeti yazılıdır.*

Bugünkü Türkiye topraklarını, işte, duyguları Yûnus Emre'nin şiirinde dile gelen böyle Türkler fethetmiştir. Her ferdi, bir güzellik, iyilik, imân ve ferâgat terbiyesiyle beslenmiş Türk orduları, niçin dünyanın üç kıt'asında görülmemiş zaferler kazanarak yeryüzüne bir imân ve medeniyet nûru ve bir medenî savaş üslûbu götürdüler?

Ordularımız, girdikleri her ülkede, her insana şefkat ve iyilik göstererek, türlü karanlık sebeplerle açılmış yaraları, hangi insanlık ve medeniyet merhemleriyle sardılar?

Bugün büyük cesaretle ifade edebiliriz ki, bütün bunların sırrı ve tılsımı, milletimizin o asırlarda mücehhez bulunduğu, derin bir vicdan ve imân terbiyesindedir.

Yûnus Emre işte bu imân ve vicdan terbiyesinde, ölümsüz şiirleriyle büyük vazife görmüş bir Anadolu evliyâsıdır.

■

Yûnus Emre kimdir?

Nerede doğmuş, nasıl yaşamış, nerede ölmüştür?

Burada, bütün bu suallerin bilinen veya bilinmeyen cevapları üzerinde bilgi vermek, mevzuumuzun haricindedir.

Yûnus Emre ne yapmıştır?

Mühim olan işte budur.

Yûnus Emre, halk diliyle tasavvuf edebiyâtının en üstün şâiridir. Daha Ortaasya asırlarında Ahmed Yesevî ile başlayan Halk Tasavvuf Şiiri, Türkistan, Horasan ve Anadolu'da yüzyılı aşan bir işleniş çağından sonra, en üstün seviyesine Yûnus'un şiirlerinde varmıştır.

■

Uzun, sabırlı ve sayısız hayat tecrübeleriyle olgun bir millî irfan terbiyesi... Bu terbiyeyle ışıklı bir vicdanla; varlık, yokluk, ölüm, aşk ve Allah hakkında humma-

lı fikir yoruşlarla incelmiş düşünceler... Fakiri zenginden, kâfiri Müslüman'dan ayırmaksızın, Allah'ın kulu olan her insanı aziz bilen ve insanlarda yalnız onları yaratanı görüp seven, engin bir gönül... Her insanda Allah'tan bir parça ve O'ndan gelip bedenlenmiş bir cevher bulunduğu inancıyle mesut bir vicdan... Yeryüzünde bir ömür boyu vatanından uzak kalmış bir insan ıstırabıyle, Tanrı diyârına karşı, tükenmez sıla sızısı duyan, muhteşem bir kimsesiz... En büyük, en güzel sevgili bildiği Allah'ı, her türlü iç ve kafa heyecanlarıyle seven eşsiz bir Hak âşıkı...

Yûnus Emre'nin hayatı, şiirleri ve halk hâfızasında yaşayan destanlarıyle zamanımızdan 700 yıl ötede canlanan sevimli siması, ana çizgileriyle budur.

Şiirleri, eskilerin sehl-i mümteni' dedikleri, herkesin söyliyemiyeceği bir açıklık ve kolaylıkla söylenmiştir. O kadar ki, onun Türkçesi ve Türkçe söyleyişi, Türk halkının Yûnus hakkında bir inanışına vesile olmuş ve halkımız, «Bu şiirleri söyleyen Yûnus değildir, onu Allah söyletiyor!» gibi, derin bir inanca varmıştır. Gerçekten bu şiirleri sanki Türk'ün ve Türkçe'nin Tanrısı söyletmiştir.

Meselâ dünya var olalı beri, nice gözler gül görmüş, nice güller koklanmıştır. Fakat güllerde Allah'ı koklayan ilk şâir, Yûnus Emre olmuştur.

Bir bahar ferahlığı içinde, ağaç dallarının salınması; yapraklarının Kur'ân okuyormuş gibi, güzel sesler fısıldaması ânında, Yûnus, güllere eğilir ve:

Salınur Tûbâ dalları
Kur'ân okur hem dilleri
Cennet bağının gülleri
Kokar Allah deyü deyü

gibi, her varlıkta Allah'ı bulup, tek bir insanın değil, âdeta bir kâinâtın söylediği ilâhîye, Türkçe'nin sesini verir.

■

XIII. asırda Anadolu'da sessiz sadâsız, bir dil inkılâbı yapılmıştır.

Bu, bir büyük inkılâptır.

Çünkü bu inkılâp, içinde başka dillerden alınmış kelimeler bulunan herhangi bir Türkçe'den daha sâde, daha millî (!) Türkçe'ye doğru bir inkılâp değildir.

Bu inkılâp, doğrudan doğruya Arap ve İran dilleri yerine, Türk dilini getirmek, yeni vatanda Türkçe'yi kurmak ve ebedîleştirmek yolunda bir hamledir.

XIII. asıra kadar Türkler, fethettikleri yeni vatanlarda ekseriyette değildiler. Halk ekseriyeti Araplar'da, İranlılar'da ve daha başka milletlerde bulunan topraklarda devlet kuruyorlardı. Türkler, bu Arap, İran ve Roma ülkelerinde yalnız kılıç kuvvetiyle değil, kültür ve kafa kuvvetiyle de üstün olmak vazifesindeydiler.

Öyle yaptılar.

Devirlerinin en zengin medenî dillerini anadilleri gibi öğrenerek, bu topraklardaki eski medeniyetlere söz geçirdiler.

Ancak, XIII. asrıdadır ki çeşitli tarihî ve içtimaî sebeplerle, Anadolu'da halk ekseriyeti Türkler'in eline geçince, bu ülkede artık Türk milletine Türk diliyle hitap etmek imkânı doğdu.

Bu tarihe kadar, ilim eserlerini Arap diliyle ve edebiyat eserlerini Fârisî ile yazan Türkler, XIII. asırda Türk diline döndüler.

Önce Anadolu'daki Selçuk sarayında başlayan bu inkılâp, aynı zamanda kuvvetini halktan alan, hakikî bir inkılâptı. Bu inkılâp o kadar kuvvetli, sağlam ve millî idi ki, bu tarihten sonra, Anadolu ve Balkanlar Türkiyesi'nde Türkçe'nin yerini ve üstünlüğünü hiçbir yabancı dil alamamıştır.

İşte bizim Türkiye tarihindeki birinci dil inkılâbımızın, Türkçe'yi, hiçbir reklama, hiçbir gösterişe başvurmadan, en iyi kullanan, en büyük şâiri Yûnus Emre'dir.

Ancak, Yûnus'un kullandığı dil öztürkçe değil, uydurma hiç değil, Türk halk dilinde yaşayan tabiî Türkçe'dir. Bu Türkçe o kadar güzel, âhenkli ve sevimlidir ki, onda hangi kelimeler öztürkçe, hangileri Türkçeleşmiş sözlerdir? Yûnus'un şiirlerini okuyan her Türk, bunları düşünmeye lüzum görmeden, onun söyleyişindeki sihire kapılır, bu dile sadece hayran olur.

Böylelikle Yûnus, diliyle de, şiiriyle de Türk tefekkür ve tasavvuf edebiyâtını yüceltip ölmezleştiren şâir olmuştur.

Bunun içindir ki, vefalı Türk halkı, yedi asırdan beri gittikçe artan bir sevgi ve ihtiramla, milletimizin herşeyden çok sevdiği ve mukaddes bildiği güzel Türkçe'yi böylesine bir üstünlükle terennüm eden azîz şâirine bağlı kalmıştır.

Onun, aşk, ahlâk ve imân şiirlerini kendi asîl ve vefâlı hâfızasında asırlarca yaşatmıştır.

O kadar ki bugün, onun, dünyayı dolaşan besteler gibi, yaygın ve musikîli şiirleri, her inanmış Türk evlâdının hâfızasında, gönlünde ve dudaklarında yaşayan ölümsüz ilâhîlerdir.

Bu şiirler, Yûnus Emre ile Türk milleti ve Türk milleti ile Yûnus Emre arasındaki bitmez tükenmez bir gönül macerasının azîz besteleridir.

ISTANBUL'DA KAHVE VE TÜTÜN İBTİLÂSI NASIL BAŞLADI?

Peçevî'den Sadeleştiren: ŞEVKET RADO

ISTANBUL'DA kahve ve kahvehanenin nasıl başladığını Peçevî, tarihinde şöyle anlatıyor:

Hicrî 962 (Milâdî 1554) tarihine gelinceye kadar Istanbul'da ve mutlaka bütün Rumeli'nde kahve ve kahvehane yoktu. Adı geçen senenin sonuna doğru Halep'den Hakem nâmında bir herif ve Şam'dan Şems adlı bir zarif gelüb Taht-el-Kal'a'da (kale altında) birer büyük dükkân açarak kahve satmaya başladılar.

Keyiflerine düşkün bazı safâ düşkünleri, hele okur yazar takımından nice zevk erbabı toplanır, yirmişer, otuzar yerde meclis kurar oldu. Buralarda kimi kitap ve güzel şeyler okur, kimi tavla ve satranç oynar, kimi yeni yazılmış gazeller getirüb maarifden bahseder, nice akçalar ve pullar sarfedüb, dost toplantılarına sebep olmak için ziyafet tertip edilir; bir iki akça kahve parası vermekle bol bol eğlenir oldular. O kadar ki, işlerinden açıkta kalanlar, kadılar, müderrisler, işsiz güçsüz bir köşede oturanlar «Böyle bir eğlenecek ve gönül dinlendirecek yer olmaz» diyerek kahvehanelere doldular; oturacak ve duracak bir yer bulunmaz oldu.

Kahve o kadar şöhret buldu ki, mevki sahiplerinden başka ne kadar kibar takımı varsa, oraya gelir oldular. İmamlar, müezzinler ve sofu takımı, «Halk kahvehaneye dadandı, mescidlere kimseler gelmez oldu» demeye başladılar. Ulemâ ise: «Kötülük yeridir, oraya gitmektense meyhaneye gitmek daha iyidir» diyüp, bilhassa vâizlar yasak edilmesi için çalışır oldular. Müftüler «Herhangi bir şey ki, fahm derecesine vara, yani kömür ola, sırf haramdır,» diye fetvâlar verdiler. Rahmetli Sultan III. Murad Han zamanında, büyük uyarmalar oldu. Lâkin bazı yârân «Koltuk kahvesi» diye, çıkmaz sokaklarda ve bazı dükkânların ardında, ard kapıdan işleyip, subaşı ve asesbaşıya çokca müracaat etmekle izin koparıp men' olunmadılar.

Hattâ merhum manav İvaz Efendi Istanbul kadısı iken, ocakları ve kazanları yaktıkları zaman «Yalaklarını da... yalaklarını da...» diyerek fincanlara işaret ettiğini nakledelerdi. Ama o asırdan sonra o kadar revaç buldu ki, tenbihten vaz geçildi. Vâizlar ve müftüler «kömür derecesine gelmezmiş, içmesi câiz imiş» der oldular.

Âlimlerden ve şeyhlerden, vezirlerden ve kibardan içmez adam kalmadı. Hattâ bir mertebeye vardı ki, koca vezirler gelir temini için kahveler ihdas ettiler ve gün-

XIX. yüzyılda bir kahvehanenin içi.

de birer, ikişer altın kira alır oldular.

Istanbul'da halkın tütüne alışmasını ise Peçevî yine tarihinde şöyle anlatıyor:

Tütünü Hicrî 1009 (Milâdî 1600) sonunda İngiliz kâfirleri getirdiler. Bazı hastalıklara iyi gelir diye sattılar. Keyif ehlinden bazı kimseler keyif verir diye mübtelâ oldular. Gitgide ehlikeyf olmayanlar da kullanır oldular. Hattâ ulemânın kibarı ve ashâb-ı devletten niceleri o ibtilâya uğradılar.

Kahvelerde reziller ve külhanbeyileri o kadar çok kullanırlardı ki, kahveler, tütün dumanıyle dolup içinde olanlar biribirlerini göremez hâle geldiler. Sokaklarda bile lüle ellerinden düşmez oldu.

Biribirinin yüzüne ve gözüne puf puf diyerek duman üflediklerinden sokakları ve mahalleleri dahi kokuttular. Hakkında nice saçmasapan şiirler söyleyip münasebet gözetmeden okuttular. Bazı ahbap ile (aramızda) kaç defa münakaşa çıktı: «Bunun pis kokusu hemen adamın sakalını ve sarığını ve sırtındaki gömleğini, hususen içinde kullandığı zaman evini kötü kötü kokuttuğundan başka, halı, keçe gibi şeyleri ve evindeki yatağı yakabileceği, külü ve kömürü ile ortalığı kirlettiği ve uyuduktan sonra beyne çıkan pis kokusu ve boyuna kullanıldığı takdirde insanın kazançtan ve elleri işten kaldığı ve buna benzer nice aşırı zararları var iken, safası ve faydası nedir?» diye sordukda: «Bir eğlencedir, safası zevke dairdir» demekten gayri bir cevap vermemişlerdir.

Halbuki bundan ruhânî bir safa ihtimali yoktur ki zevka dair ola. Bu cevap, cevap olamaz, sırf ağız kalabalığıdır. Herşey bir yana, Istanbul'da kaç defa büyük yangınlara sebep olmuştur. Nice yüz bin adam o ateşe yanmış, yakılmıştır. Ancak olsa olsa forsa gemilerde (1), vardiyanlar kullanırsa, bir miktar uyku kaçırdığı için, forsa bekçiliğine faydası olduğu inkâr olunmaz ve rütubeti def edip kurutur. Ama bu kadar az fayda için bir sürü mazarratı göze almak aklın câiz göreceği bir iş değildir.

Hicrî 1045 (Milâdî 1635) tarihine gelindiği zaman, tütünün yaygınlığı ve şöhreti o kadar arttı ki, yazılır ve anlatılır gibi değildir. Cenâb-ı Hak, saadetlû padişahımız hazretlerinin (2) ömr-ü devletlerini, adalet ve insaflarını ziyade eylesin ki memlekette bütün kahvehaneler kaldırılıp, yerlerine münasip dükkânlar yaptırdılar ve «tütün mutlaka içilmesin» buyurdular. Bu bâpda nice fukarâ ve zengine, merhamet ve şefkatinin fazlalığından öyle büyük ihsanlarda bulundular ki, kıyâmete kadar şükretseler yine birşey yapmış sayılmazlar.

---

1) Kürekle giden gemilerde. 2) IV. Murad.

Osmanlı Devleti Nasıl Kuruldu?

Tahsin Tunalı

ANADOLU Selçukluları idaresindeki Türkiye devleti, XIII. asrın ikinci yarısında çöküntü devresine girmişti. Yüzyılın sonlarında Selçukoğulları düşmek üzereydi ve Anadolu'yu birleştiren otoriteleri yok olmuştu. Ülke, birçok Türk beyliğine ayrılmış, birliğini kaybetmişti. Anadolu Türkü'nün tek tesellisi, batıda, «uc» denen Bizans sınırındaydı. Enerjik Türk kitleleri buralarda uc beylerinin hizmetine giriyor, gazâ ve cihâd ile ün ve bahtiyarlık kazanıyorlardı. Ege, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarının büyük kısmı Türkler'deydi. Marmara'ya da erişileceğine, dünyanın en hassas noktası olan Boğazlar'a çıkılacağına hiçbir Türk'ün şüphesi yoktu. Bu işi başaran uc beyi, Selçukoğulları'ndan boşalan büyük hakanlık tahtına oturmaya hak ve liyakat kazanacaktı.

Bütün uc beylerinin hayali, Selçukoğulları'ndan boşalan tahta oturmaktı. Fakat Anadolu'yu Türkler'in ikinci ve ebedî anayurdu yapan ve Türkiye devletini kuran bu hanedânın erişilemez gibi görünen ululuğu, onlardan boş kalan tahtın çekiciliğini, ulaşılamaz bir zirveye yükseltiyordu. XIII. asır sonlarının Türkiye'si o kadar perişan ve parçalanmış bir hâldeydi ki, eski günler âdeta bir masal gibi hatırlanıyordu. Anadolu Türk'ü, tasavvuf ve gazâ ile teselli buluyordu. Selçukoğulları'nın bıraktıkları yerden 1500 yıllık Türk tarihinin tabiî akışını devam ettirmesi mümkün müydü? XIII. asrın sonlarında bu, hayal gibi bir şeydi. Anadolu'daki Oğuz Türk'ü, Türkiye'nin birliğini yapacak, yeniden bir cihan devletine sahip olacak, belki de tarihin görüp işitmediği bir ululuğa erişecekti. Bu, derviş-gazilerin müritlerine telkin ettikleri bir ideal, masalımsı, efsanemsi bir hayaldi. Hangi kudret bu hayali gerçekleştirebilirdi? Bunu yapabilecek hiçbir hanedan, hiçbir şahsiyet ortalıkta görünmüyordu. Fakat öbür taraftan ilham aldıkları söylenen erenler, istikbalin müjdesini veriyorlardı. Böyle bir kudret mevcuttu, vardı, hazırdı. Tanrı'nın takdir ettiği an gelince, ortaya çıkacaktı.

■

1220 yıllarına doğru, Cengiz Han'ın orduları önünden kaçan ve Türkistan'dan Türkiye'ye gelen Türk oymakları arasında, Ertuğrul Gazi'nin de oymağı vardı. Bu oymak, Oğuzlar'ın Kayı boyuna

mensuptu. Ertuğrul Gazi, bu suretle Türkistan'dan Anadolu'ya geldi. Henüz Moğol tahakkümüne düşmemiş olan Selçuklu Sultanı'ndan yurt istedi. Selçuklu Hâkanı, bu küçük oymağı, Bizans'la gazâ etmek ve Türkiye'nin sınırını korumak üzere Kuzeybatı Anadolu'ya yerleştirildi. Böylece Ertuğrul Gazi, Batı Anadolu'daki Türk uc beyleri arasına girdi. Ancak başında bulunduğu oymak o kadar küçüktü ki, çağdaş tarihî eserlerde bahis konusu edilmedi. Rivayete göre Oğuzlar'ın Kayı boyundan olan bu küçük oymak, 400 çadırdan, yani en fazla kadınlı erkekli 4.000 kişiden ibaretti. Onun için Nâmık Kemal'in:

Biz ol nesl-î kerîm-î dûde-î Osmâniyân'ız kim
Muhammerdir serâpâ mâyemiz hûn-î şehâdetden

Biz ol â'lî-himem, erbâb-ı cidd-û ictihâd'ız kim
Cihangîrâne bir devlet çıkardık bir aşîret'den

beyitleri, asla gerçeğe aykırı değildir.

Gündüz Alp oğlu Ertuğrul Gazi'nin taptaze göçebe kuvveti de, uclardaki diğer Türkmenler gibi, nisbeten enerjisi tavsamış yerleşik Türkler'den, daha canlılık ve daha ateşle batı sınırını koruyordu. Anayurtlarını bırakmanın kompleksi içinde cihâda sarılıyorlardı. Göçebe Türkler, cahil olsalar bile, irfan sahibi idiler. Devlet idare etmede ve teşkilâtçılıkta emsalsiz bir sezgi ve kabiliyetleri vardı. İslâmî Türk edebiyatının ilk eserinin Kutadgu Bilig (hikmet-i hükûmet) adını taşıması, tesadüf eseri değildir.

Doğu'dan, Türkistan'dan gelen ve «Horasan erenleri» denen ateşli tarikat propagandacıları, uclardaki Türkler'e büyük bir ideal aşılamayı başardılar. Bu ideal, cihaddı, Kızıl Elma idi, birlik ve beraberlikti. «Alp», «abdal», «eren» diye anılan gazi - dervişler, uclardaki Türk kitlelerini teşkilâtlandırıyor, onlara yol gösteriyorlardı. Bu suretle fethedilen Bizans toprakları, az zamanda yerden bitercesine yükselen köyler, kasabalar, genişleyen şehirlerle

İkinci Osmanlı hükümdarı Sultan Orhan.

Bursa'da Murad Hudâvendigâr Camii.

Türk yurdu hâline geliyordu. Türk derviş gazileri bir şehri, bir ülkeyi fetheder etmez, derhal bir kısmı oraya yerleşiyor, kalan kısım, daha ileriye doğru yürüyordu. Arkadan daima taze kuvvetler geliyor ve en ateşli kitle en ileriye sevkedildiği için, bu başarılı yürüyüşün ardı kesilmiyordu. Bu Türk kitleleri, milletin en teşebbüs sahibi ve enerjik tabakası olduğu, ideal aşkına yerlerini, yurtlarını terkettikleri, gazâ ve şehâdet yoluyla bahtiyarlık aradıkları için, daima muvaffak oluyorlardı.

Kendiliğinden teslim olan bir şehrin yalnız en büyük kilisesi cami yapılır, başka hiçbir şekilde Hıristiyanlar'ın menfaatine dokunulmazdı. Şehir alınır alınmaz, sûrların üzerinden ezanlar okunur, sonra ilk cuma günü büyük törenle camie çevrilmiş kilisede namaz kılınır, padişahın adı hutbede anılır, bu başarıyı sağlayan Tanrı'ya şükürler edilirdi. Artık şehirde ilk yerleşen Türk kolonisinin büyük misyonu başlardı: Ekseriya camiin ve büyük şehirlerde camilerin çevresine medreseler ve mektepler, yani orta ve ilköğretim kurumları, şehrin fethinde en büyük hizmeti gören gazi - dervişlerin mensup oldukları tarikatin tekkesi, hastaneler, kervansaraylar, imaretler, çeşmeler, hamamlar, yollar, köprüler yapılırdı. Türkler, tarihin en imarcı milletlerindendir.

Türkler, girdikleri toprağa sulh, huzur, asayiş, refah, zenginlik, adalet ve bahtiyarlık getirirlerdi. Yerli halk, yüzyıllardan beri dejenere olmuş Bizans ve Balkanlı hâkimiyetinde unuttuğu asayiş ve huzurun bütün nimetlerini toplardı.

Böylece Türkistan deposundan gelen ardı arkası kesilmez Türk boyları, zamanla büyük kısmı harab olmuş ve boşalmış Hıristiyan topraklarına gittikçe daha kesif olarak yerleşirlerdi. Bu şekilde Ertuğrul Gazi'nin oğlu Osman Gazi ve onun oğlu Orhan Gazi, Anadolu'nun henüz Türk'leşmemiş kuzey-batı köşesini, Marmara bölgesindeki son Anadolu topraklarını Türk'leştirmişlerdir. Artık Osmanoğulları'ndan gelen üçüncü hükümdara, I. Sultan Murad Gazi'ye, Rumeli toprakları için aynı misyon yüklenmiş oluyordu.

Türk idaresinde yaşayan ve büyük ekseriyeti Ortodoks mezhe-

Osmanlı İmparatorluğu'na adını veren ilk hükümdar: Osman Gazi.

binden Hıristiyan olan ahali, tam bir medenî hürriyet içinde hayatlarını devam ettirmişlerdir. Öyle ki, Hıristiyanlar kendi aralarındaki her türlü dâvaya bile, kilise mahkemelerinde bakarlardı. Ancak bir Türk'le bir Hıristiyan'ın arasındaki dâva, Türk mahkemelerinde görülürdü. Savaş hâlindeyken Hıristiyan topraklarından geçen Türk askerinin, halkı herhangi bir şekilde rahatsız etmesinin tek cezası idamdı. Kanunî Süleyman, dikkatsizlikle atını bir Hıristiyan'ın tarlasına bırakıp ekinini yedirten bir yeniçeriyi idam ettirmiştir. Sulh zamanında ise bu gibi suçların takibi için, Hıristiyan tab'anın bir Türk mahkemesine başvurması kâfi idi. Dinî hiçbir baskı yapılmazdı. Dinî baskı, İslâm dini tarafından yasaklandığı gibi, Türkler'in binlerce yıllık gelenek ve karakterlerine de uygun değildi. Bu suretle bugün İspanya'da bir tek Arap, Ukrayna'da bir tek Türk kalmadığı halde, Balkanlar'da yaşayan kavimler, 500 yıllık Türk hâkimiyeti boyunca din ve geleneklerini aynen korumuşlardır. Bütün bunlardan ötürüdür ki, Balkan kavimleri Türkler'in gelmesini büyük bir sevinçle karşılamışlardır. Türkler, Balkanlar'ı fethetmek için yerli halkla değil, Hıristiyan hükümdarlarla çarpışmışlardır.

Birçok tarihçinin insanlık tarihinin en büyük ve hayrete değer olaylarından biri saydığı, cihan tarihinin en muazzam imparatorluğu olan Türk - Osmanlı devleti, bu şartlar içinde kuruldu. Böylece Osmanoğulları, Bizans'a karşı en büyük zaferi kazanan uc beyleri sıfatıyla, Selçukoğulları'ndan boşalan büyük hâkanlık tahtına oturdular. Zaten iki cepheli bir talih, çoktan Osmanoğulları'nın başına konmuştu. Bunlardan biri, Boğazlar'ın yanı başına, dünyanın en stratejik yerine konuşları, diğeri de, Osmanlı hanedanının tarihte hiçbir hanedana nasib olmayacak derecede bol ve büyük bir seri dehâ sahibi devlet adamı ve asker yetiştirmesidir. Bütün bu çeşitli sebeplerin bir araya gelmesiyle, Türk - Osmanlı cihan devleti ortaya çıktı.

XVI. Yüzyılda

Saray ve Çevresi

Yazan: Metin And

XVI. YÜZYILDA, saray ve çevresinin imparatorluğun çatısı içindeki yeri belki çok büyük değildi. Ancak bir örnekti; imparatorluğun ilerigelenlerinin saray ve konakları küçük çapta bu örnek üzerine kurulmuştu. Aynı zamanda okul oluşu da sarayın önemini arttırmaktadır. Nitekim Atâ tarihinde bu önem: «Saray-ı hümâyûn bir mekteb-i umumî ittihaz olunarak» ifadesiyle belirtilmektedir. Buradan gerek başkente, gerek eyaletlere yüksek devlet görevlileri yetişiyordu. Daha önce Hayat Tarih Mecmuası'nda «XVI. yüzyılda Topkapı Sarayı» yazımızda sarayı incelemiştik, ancak bu inceleme daha çok saray içinde Kubbealtı, Hazine, Arz Odası gibi devlet mekanizmasının önemli bir kesimiydi. Şimdi ise doğrudan doğruya padişahın özel yaşayışıyla ilgili kesimi ele alınacaktır. Bu da üç ayrı bölükten meydana gelir: Harem, iç hizmetler ve dış hizmetler.

Harem, girilmesi yasak olan yer anlamınadır. Burada, başta padişahın ailesi olmak üzere kadınlar, çocuklar ve bunları gözeten harem ağaları bulunurdu. Enderûna da harem-i hümâyûn deniliyordu. Önceleri padişahlar yalnız hükümdar kızı ve benzeri prenseslerle evlenirdi; ayrıca odalık denilen kadınları vardı. Evlendikleri kadınların sayısı dördü geçmezdi. Ancak daha sonra evlenmeyi bırakıp kadın denilen ve padişahların eşleri sayılanların sayısı çoğaldı. İçlerinde 300 kadar câriyesi ve bunlardan doğma çocukları bulunan padişahlar vardır. III. Murad'ın 130'u aşkın çocuğu doğdu. Saraya yeni alınan câriyelere okuma - yazma ve Müslümanlık öğretilir, ayrıca müzik, biçki, nakış, dikiş, çeşitli oyunlar gösterilir, bu eğitim dönemine acemilik denirdi. Acemiler câriye, şakird, usta, gedikli olarak bir takım merhalelerden geçerdi. Gedikliler, kadınlardan daha aşağı bir derece idi, bunların padişaha çeşitli hizmetleri olurdu, bu hizmetlere göre de çaşnigir usta, çamaşır ustası gibi adlarla anılırlardı. Padişahın gönlünü çekenlere ve kadın olmayanlara has odalık veya ikbal denilirdi. İkbal, padişahtan gebe kalırsa kadın denilirdi. Kadınlar içinde padişahın en çok beğendiği ve çocuk doğurmuş olanlara Haseki adı verilirdi. Kadınların her birinin haremde ayrı daireleri olur ve hizmetlerinde kadınlar bulunurdu. Erkek doğurmuş ve padişah olabilecek çocukların annesi hasekilere, **hasekî - sultan;** yalnızca kız çocukları doğurmuş olan-

lara **haseki - kadın;** padişahın annesi olan kadına ise **Vâlide - Sultan** denilirdi. Padişahlar annelerine büyük saygı gösterirler, Vâlide - sultanlar emirlerini doğrudan doğruya sadrâzama bildirirlerdi. Bu saydıklarımızdan başka, haremdeki câriye kızların üzerinde yüksek iki göreyli kadın vardı. Bunlardan birisi kâhya kadındı, kızların eğitimi, görgü edinmeleri düzeniyle ilgilenir, onlara buyruktu. Onun yardımcısına ise hazinedâr usta denirdi. Bu da padişahın giyimine bakar, haremin öteberisini gözetir, saraydan başka yere gidildiği zaman, kadınların başlarında bulunurdu. Kahyâ kadının elinde bir gümüş değnek, bir de eşyayı mühürlemek için mühr-i hümâyûn bulunurdu.

Bir hükümdarın ölümünde kadınları, kızları ve annesi Topkapı'dan çıkarılarak Eski Saray'a yerleştirilirlerdi, eğer yeni padişahın annesi sağ ise, o da törenle saraya getirilir, sarayın kapısında oğlu kendisini karşılardı. Bu törene Vâlide Alayı denirdi. Haremdeki kadınlar hep yabancıydı. XVII. yüzyıla kadar çoğu Avrupalı savaş esireleriydi. Hurrem Sultan Ukran, III. Mehmed'in annesi Venedikli'ydi. XVI. yüzyıldan başlayarak câriyeler daha çok Kafkasya'dan getiriliyordu, hem bu bölgenin kızları çok güzeldi, hem de bu bölge esir kız vermeye daha yatkındı. Kızlar hareme çoğunlukla on, on bir yaşlarında alınırlardı. Kadınlar harem içinde iyice kapalıydılar; çoğu saray dışına çıkmaz, ancak padişah yazlık bir saraya gideceği zaman onunla giderdi. Saray bahçesine çıkmak için bile padişahtan özel izin almak zorundaydılar. Harem üzerine en geniş ve doğru bilgiyi Mouradgea D'Ohsson'un kitabında buluyoruz. Çünkü D'Ohsson, verdiği bilgileri, haremden azad edilip dışarda evlenmiş câriyelerin kocalarından öğrenmiştir. Onun verdiği bilgiye göre padişah haremde dolaşırken ayakkabılarının altı gümüş çivili olurmuş, böylece mermer döşeme üzerinde ses çıkarır, haremdeki kadınlar bu sesi duyarak saygısızlık olmasın diye onunla karşılaşmaktan çekinirlermiş. Bu karşılaşmaya hunkâra çatmak denilirmiş.

Haremde padişah kızları da bulunurdu, bunlara sultan denirdi. Gerek padişahın kızları, gerek kızkardeşleri belli bir yaşa gelince, kendilerine uygun vezir, beylerbeyi gibi biriyle evlendirilirdi. XVI. yüzyılda sultanlar yalnız vezir ve beylerle evlendirilirken, III. Murad öldükten sonra evlenmemiş 26 kızının dîvân çavuşları,

XVI. yüzyılda haremde kadınlar.

XVI. yüzyılda padişah, camiye giderken.

hattâ sipahilerle bile nikâhları kıyılmıştı.

Sultanların kız çocuklarına Hanım-sultan, erkek çocuklarına bey denilirdi. Hanım-sultanların nikâhını Rumeli kazaskerleri kıyardı. Beyler ise çoğunlukla saray hizmetlerine verilirlerdi.

Sultanların düğünleri üzerine daha önceki yazılarımızda resimli örnekler verilmiş olduğu için üzerinde yeniden durmayacağız. Yalnız sultanların nikâhlarını sarayda bazen de paşa kapısında şeyhulislâm kıyardı. Sultanın vekili, aşağıda durumunu inceleyeceğimiz, Dârüssaâde Ağası, dâmadınki ise bir vezir olurdu. Nikâh için XVI. yüzyılda mihr-i müeccel yüz bin altındı, ancak III. Murad'ın kızı Ayşe Sultan, İbrahim Paşa ile evlenirken bu, üç yüz bine çıkarılmıştı. Bazı Avrupalı tarihçiler, sultanlardan doğan erkek çocukların öldürüldüğünü yazardı. Bu yanlıştır, tersine, Fâtih'in kanunnâmesine göre bunlara büyük görevler verilirdi. Öldürülenler, kafeste yaşayan şehzâdelerin, cariyelerden doğan kız veya erkek çocuklarıdır. Sultanların buyruklarında kethudâları vardı, işlerini, alış-verişlerini bunlar görürlerdi, ayrıca has veya paşmaklık denilen dirlikleri bulunurdu. Bunlar bir yerin gelirlerinin sultanın kişiliğine ayrılmasıdır, bu gelirlerin yönetim ve toplanması işine voyvoda denilen görevliler bakardı.

HAREM AĞALARI

Saraydaki kadınlar üzerine bilgi verdikten sonra, haremi gözeten ve yöneten harem ağalarını inceleyelim: XV. yüzyılın başından, XVI. yüzyılın sonuna kadar ha-

XVI. yüzyılda bir saray arabası.

remağaları beyazdı ve harem kadınları gibi çoğunlukla Kafkasya'dan gelirlerdi. III. Murad çağında harem ağalarıyla ilgili üç önemli makam ilk defa zencilere verildi, bir ara ak ağalar yine üstünlüklerini kazandılarsa da, egemenlik hep zencilerde kaldı. Böylece Dârüssaâde Ağası veya Kızlarağası, sarayın en yüksek görevlisi olduğu gibi, devletin sadrâzam ve şeyhulislâmdan sonra üçüncü en büyük görevlisi durumuna geldi. Ak ağaların harem dışındaki görevlerine daha sonra temas etmek üzere şimdi haremdeki hadım ağalarını inceleyelim:

Hareme ilk gelen hadıma, en aşağı ağa denirdi. Bu, kızlar ağasına tanıtılır, odaların murakıbı olan oda lalası, onu başkapı gulâmına götürür, adı kütüğe geçer, hasıllı veya ortanca'nın elini öperdi. En aşağı denilen bu hadımların görevi, kendilerinden bir üst derecede bulunan acemi ağalara ve bunların başı olan nöbet kalfasına hizmet etmekti. Bunlarında işi, harem kapılarında nöbet beklemekti. En aşağı ağaların başlıca görevi, abdest ve namaz sırasında nöbet beklemek, bunun dışında ocağın kurallarını, yasalarını öğrenmekti. Bundan sonra sırayla acemi ağalığı, nöbet kalfası, ortanca, hasıllı, yayla başı gulâmı, yeni saray başı kapı gulâmı ve en sonra kızlar ağalığına kadar yükselebilirlerdi. Bu yükselmeleri, kızlarağası ile başkapı gulâmına Musandıracıbaşı haber verirdi. Beş nöbetçi kalfası vardı, sırayla nöbet tutarlar, biri de onları denetlerdi. Bunlarda hareme giriş kapılarının anahtarları bulunurdu. Bu kapılar dört taneydi, ikisi demirden, ikisi tunçtandı. Nöbette olan nöbet kalfası, bu anahtarları sabahleyin kızlarağasından teslim alır, akşam da geriye verirdi. Nöbet kalfalarının başı olan ise ancak halvet-i hümâyûn denilen, padişah kadınlarından biriyle bahçedeki köşklerden birinde bulunduğu zaman nöbet beklerdi. Nöbet kalfalarının üstünde dört ortanca, bunların üstünde de on iki hasıllı bulunur, bunlar nöbet kalfalarını denetlerdi. En kıdemli hasıllı açık yer varsa önce yayla başkapı gulâmı, daha sonra bunun üzerinde Yeni Saray baş kapı gulâmı olurdu. Birincinin adının böyle olmasının sebebi, padişah, yazın Topkapı Sarayı dışında başka saraya giderse, görevi o alırdı.

İki baş kapı gulâmlığı ise ocakta kıdemle yükselinebilinecek en önemli görevdi. Bunun dışında yükselmeler; kayırma, göze girme ile olurdu. Haremdeki dairelere baş ağalar, ortanca ve hasıllılardan seçilirdi. Bunun dışında görevliler şunlardı: Hadımların temizliğine, düzen bağına ve görevlerini denetleyen musandıracı ağaları ve başları, musandıracı başı, hazinedâr ağa ve yardımcısı hazine vekili, musahipler ve başları musahipbaşı idi.

Hasıllı katına kadar hadımların cezalandırılması dövülerek olurdu. Suçları önemli olanlar sürülürdü. Musahiplerin sayısı sekiz, on arasında değişirdi, padişah haremde iken musahibbaşı onun yanında bulunur, onun buyruklarını kızlarağasına bildirirdi. Musahibler ise, ikişer ikişer görevde bulunurlar, kâhya kadının buyruklarını yerine getirirlerdi. Hazinedâr ağa rütbece musahibbaşından bir yukardaydı. Ocağın para işlerine yardımcısı hazine vekili ile bakarlardı.

Topkapı Sarayı'nın dışındaki saraylarda da bu hadımlara rastlanır, her prens ve prensesin baş ağası, kadınları, baş kapı gulâmı ve hadımların başında bir mâbeyncisi bulunurdu.

Mâbeyncinin görevi, prensesin kocası dâmadın gece hareme geldiğinde lamba veya meşale ile önünü aydınlatmak veya damad selâmlıkta ise ona prensesin haberlerini iletmektir. Kafeste olan şehzâdelerin ayrıca siyah bir lalası olurdu. Kızlaragasının özel hizmetinde birkaç nöbet kalfası, câriyeler, çeşitli görevliler bulunurdu. Atâ tarihinde bunlardan hadım olmayanlar arasında kürkçübaşı, kuşcubaşı, kahvecibaşı, başçuhadar, heybeci, zülüflü baltacı, kozbekçi olduğunu sayıyor.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Dârüssaâde ağasının ak hadımlardan zencilere geçmesi XVI. yüzyılın sonunda olmuştur. 1582'de yani III. Murad çağında Habeşî Mehmed Ağa kızlarağalığını ak ağalardan ayırmış, kendisi dokuz yıl bu görevde bulunmuş, onun yerine geçen Sünbül veya Server Ağa azlolunca Dârüssaâde Ağalığı yine ak ağalara geçmişse de, 1594 yılından başlayarak bu yüksek görev sonuna kadar zenci ağaların tekelinde kalmıştır.

Dârüssaâde ağalarının üzerinde bir de Haremeyn veya Haremeyn-i şerîfeyn denilen Mekke ile Medine'nin evkafının da denetimi vardı. Bu da önce ak ağaların elindeyken, 1587'de Habeşî Mehmed Ağa eliyle zencilere geçmişti. Her yıl vakıf gelirleri toplanır, bu surre'ler, Mekke, Medine ve Kudüs'e gönderilir, hesapları dolap denilen haremeyn hazinesinde tutulurdu. Bunların murakabesinde olan başka vakıflar da vardı; bunların mütevellîsi padişahtı. Bîrun denilen hizmetlerdeki bazı görevliler de yine Dârüssaâde Ağasına bağlıydı. Bunlar çadır mehterbaşısı, hazinedârbaşı, bezirgânbaşı idi.

(Arkası var)

XVI. yüzyılda bir ak harem ağası.

Çağımızın Büyük Bestekârı

Stravinsky Öldü

Yazan: Betül Özçelik

İGOR Stravinsky modern müzikte hiçbir bestekârın ulaşamadığı yeri doldurmuştur. Diaghilev 1913'te bestekârın «Le Sacre du Printemps» (Bahar Âyini) balesini ilk defa Paris'te sahneye koyunca, eser dinleyicilerin aleyhte tezahüratıyla karşılanmış, beğenilmemişti. Bu, onların hislerine ve alışık oldukları müzik anlayışına tecavüzdü. Ahenksiz, karışık, sadist, çılgın, dehşet verici bir müzikti sanki... 1921'de İngiltere'deki ilk konserinin takdiminden sonra hayal kırıklığına uğrayan dinleyiciler, gazetelere protesto mektupları yağdırdılar.

Benzeri tenkidlere uğrayan ve Erik Satie'nin «Bugünkü müziği eski musiki anlayışından koparıp kurtaran en büyük yaratıcı» diye bahsettiği Stravinsky, 1882 haziranında doğdu. Babası St. Petersburg (Leningrad) operasının meşhur şeflerindendi. Bu bakımdan çocukluk hayatı müzikle dolu olarak geçmişti.

Vaktinin büyük bir kısmını kütüphanede, opera hakkında okumakla ve babasının işinde geçiriyordu. Müzik konusunda çok okuması, opera hakkında geniş bilgiye sahip olmasını sağladı. Babasının onu operaya alıştırması ilk dinlediklerinden olan Glinka'nın «Czar'ın Hayatı» ile Russlan ve Ludmila adlı bestekârların, onun üzerinde büyük tesiri oldu. Kendisi ise, o zamanlar henüz ölmüş olan Tchaikovsky'nin Pathetique senfonisinin tesirini, sanat hayatının başlangıcı olarak kabûl eder.

Ailesinin, Igor'u profesyonel müzisyen yapmaya hiç niyeti yoktu. Fakat o, okul hayatından çok sıkılıyordu ve sınıfının en başarısız talebesiydi. Mektebin monoton hayatından kendisini ancak müzik sayesinde kurtarabiliyordu. Tahsil hayatını ister istemez, düşe kalka sürdüren Igor, liseyi bitirince hukuk tahsil etmek için St. Petersburg üniversitesine girdi. Fakat bu arada da ailesine, müziğe daha çok eğilmek istediğini ve öyle yapacağını anlattı.

1902'nin yazında Almanya'da Rimsky - Korsakof ile tanışan Stravinsky, o tatilini Heidelberg'de geçirdi. Kendisini dinleyen Rimsky - Korsakof, hukuk tahsiline devam etmesini tavsiye etmekle beraber armoni ve kontrpuan hakkında daha geniş bilgi edinmesi için onu teşvik etti.

O yıl babası öldü. Igor, hukuk tahsilini bırakmadı, fakat müzikle de yakinen ilgilenmekte devam etti. Bu arada Rimsky-Korsakof ile sık temaslarda bulunuyordu. Bu sayede muasır Fransız oda müziği hakkında bilgi sahibi oldu. Frank ve Debussy gibi bestekârlarla tanıştı, onların tesiri altında kaldı. Aynı zamanda

kendi bestesi olan piyano sonatını tamamladı. Bu eserinde Stravinsky'yi teşvik etmeye değerli bulan Rimsky-Korsakof onu orkestrasyon talebesi olarak kabûl etti.

1905'te üniversiteyi bitiren Stravinsky, kendisini müzik hayatında teşvik edecek olan kuzini ile evlendi. Rimsky - Korsakof'un nezaretinde iki büyük eser yazdı, «E-flat majorda bir senfoni» ve «Le Fanne et la bergér». 22 ocak 1908'de Stravinsky'nin ismi St. Petersburg'da ilk defa ilân edildi. 1909'da Fireworks ve Scherzo Fantastique'i takdim ettiği konseri Stravinsky'nin istikbalini değiştirdi. Kendisini dinliyenlerden Diaghilev «Ballet Russe»u organize ediyordu ve bu balenin direktörü olarak dünya çapında ün yapmıştı.

İşte bu zât Chopiniana balesi için Stravinsky'den orkestra parçası yazmasını istedi. Chopiniana balesi, Stravinsky'nin iki eseriyle 2 haziran 1909'da Paris'te sunuldu. Diaghilev, Stravinsky'yi beğenmişti. Eski Rus menkıbelerinden «Ateş Kuşu» hakkında bir bale tasarlıyan Diaghilev, bu görevi Stravinsky'e verdi.

Stravinsky bu eseri mayıs 1910'da bitirdi. Eser, 25 haziranda Paris Operasında Fokina ve Karsavina adındaki baş balerinler tarafından temsil edildi. Büyük başarı kazanan eser, Stravinsky'nin ismini müzik dünyasına duyurdu. Bundan sonra Diaghilev hep Stravinsky'e güvendi.

Stravinsky'nin öteki eseri «Konzertstück»ün mevzuunu «Ateş Kuşu»ndan daha hafif seçti. Kenove nehri kıyılarında saatlerce dolaşıp, son eserinin parçalarını ıslıkla söylemeye çalışan Stravinsky, tasvir edici bir konu ve başlık bulabilmek için, muhayyilesini zorluyordu. Bu çalışmalar sırasında, hiç beklemediği bir anda panayır kuklacılarının oynattıkları ve acıklı sahnelerden müteşekkil olan «Petruşka» aklına geldi. İnanılmayacak bir canlılıkla, Rus köylerinin panayırlarını, çingeneleri, sarhoşları, dansözleri ve lâternacılarıyla canlandırdığı bu eserde çeşitli karakterlerin zalimliğini, âdîliğini, neşelerini, cazibelerini, hastalıklarını, aşklarını ve geçici bir saadet için acıklı çırpınmalarını dile getirdi.

Müstesna bir müzikal tasvir olan Petruşka, 13 haziran 1911'de — Nijinsky ve Karsavina baş balerinler olarak — Paris'te sahneye koyuldu ve bu eser Ateş - Kuşu'ndan daha büyük bir başarı sağladı. Artık Stravinsky, Debussy'den sonra en canlı ve orijinal bestekâr olarak tanınmaya başlanmıştı. Yeni eseri büyük bir merakla bekleniyordu. Bu yeni eser, Petruşka'yı yazmadan iki yıl önce tasarladığı «Bahar Âyini» adlı balesiydi. Kendi anlatışıyla: «Ateş Kuşu'nun son sayfalarını yazıyordum ki, ansızın putperestlerin âyinlerini tahayyül ettim: Bahar tanrısına

Stravinsky, ölümünden bir yıl önce.

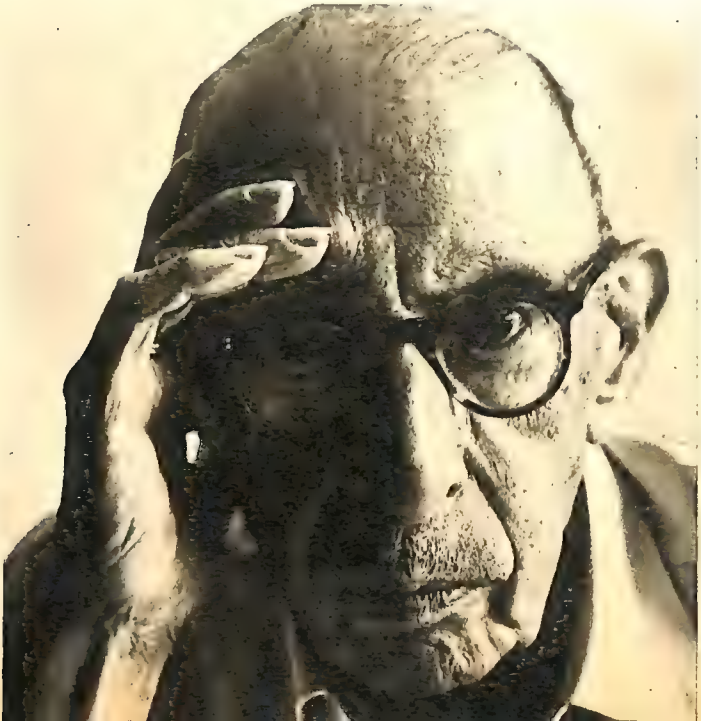

kurban edilmek üzere olan bir kız, ölüm dansını yapıyor ve kabile yaşlıları, çember halinde oturup kurbanlarını seyrediyorlardı. Şunu itiraf etmeliyim ki, bu sahne bana çok tesir etti».

Bu eser hakkında çok şey yazılmıştır ve yazılacaktır da... Bu eserin ilk sahneye konuşu, muasır müzik dünyasının en büyük skandallarından birini yaratmıştır.

Bahar âyini, o günkü müzik dünyasını sarstı ve bugünkü hâline gelmesine tesir etti. Stravinsky'nin artan cüreti ile alışılagelmiş harmoni, ritm ve melodi mefhumlarından uzaklaşması ilk defa Ateş Kuşu'nda belirdi ve daha artmış şekliyle Petruşka'da kendini gösterdi. Bu tutumu Bahar Âyini'nde anarşi halini aldı ve Stravinsky, müzik dünyasının en hamleci, hakkında yazılan ve en çok bahsedilen şahsiyeti oldu.

Özel stiliyle yazmaya devam eden devrimci bestekâr, aynı cüretle «The Song of the Nightingale»i ve «The Wedding»i yazdı. The Song of the Nightingale, hem senfonik şiir olarak, hem de bale olarak takdim edildi. Birinci şekli 16 aralık 1917'de Paris'te Ernest Ansermet yönetiminde, ikinci şekli de 2 şubat 1920'de Paris operasında takdim edildi. Les Noces adlı eseri de 13 haziran 1923'de Paris'te gösterildi.

Bu arada Stravinsky doğduğu memleketten tamamen uzaklaşmıştı. 1909'da ailesini Paris civarına yerleştirirken, Paris'ten de bir daire satın aldı. Fransız vatandaşlığı için müracaatta bulundu. Daha sonraki on beş sene zarfında Fransa, en benimsediği memleket, Paris de daimî kaldığı yer olmuştu. O zamanlar, bir Rus'tan ziyade, bir Fransız idi.

Stravinsky bundan sonra da tamamen başka bir hususîyette yazmaya başlayacaktır. Stili eskiden ihtilâlci vasıfta olmakla beraber artık kesinlikle klasik olmaya başladı. Bu yeni stiliyle «The Story of a Soldier», çeşitli konçertolardan ibaret olan «Pulcinella», bir opera oratoriosu olan «Oedipus Rex», balet «Apollon Musagetè» ve «Symphony of Psahus» gibi eserler verdi. 1929'da Venedik'te Diaghilev'in ölümüyle Stravinsky'nin Ballet Russe'la olan uzun ve yoğun münasebeti son bulmuş oldu.

Stravinsky, 1925'te ilk defa olarak Kuzey Amerika'yı ziyaret etti. Bundan sonraki ziyaretleri de muayyen münasebetlerle oldu ve bu ziyaretler esnasında 1937'de «Card Party» balesinin ilk temsili New York'ta oldu, üç sene sonra da Chicago'da C Major senfonisi çalındı.

1939'da Avrupa'da savaşın başlamasıyle Stravinsky bir daha memleket değiştirdi. 1940'da ikinci karısı Vera Sondeikne ile Massachusetts'de evlendi ve Amerikan vatandaşlığı için müracaat edip California'da yerleşti. Bu yeni memleketinde oldukça çok eserler verdi. Burada yazılan en belli başlı eserlerinden olan orkestra için «Ode», «Symphony in Three Movements», balet «Orpheus», «Cantata on Anonymous Elizabethan Songs» ve en mühimi «The Rakes Progress» operasıdır. Bu opera ilk olarak Venedik'te, Venedik festivalinde Stravinsky'nin kendi yönetiminde sunuldu. Bu festivalde biletler karaborsadan satılıyor, dinleyiciler dünyanın çeşitli memleketlerinden, özellikle Stravinsky'i ve yeni eserlerini dinlemeye geliyorlardı. Şimdiye kadar ilk defa bu festivalin ilk gecesini yabancı bir bestekâr dolduruyordu. Aynı eser ara verilmeden Paris'te Opera Comique'te, Kopanhag'da Royal Theatre'da, ayrıca Hamburg, Monte Carlo, Münih, Stuttgart ve Zürih operalarında gösterildi. 14 şubat 1953'te Amerika'da Metropolitan operasında tekrardan dinlendi.

Stravinsky'ye yapılan bu milletlerarası tezahürat ve alkış onun ne derece beğenilip arandığını ispatlar. Müziğine ister devrimci, ister muhafazakâr densin o, bugüne kadar yirminci asır müziğinin en tesirli kuvvetlerinden biri olmuştur. Neslimizin birçok genç bestekârı onun etkisinde kalmıştır.

Stravinsky, bütün hayatı boyunca, görünüşü hususunda, yaşayışında ve çalışma karakterinde titizlikle duran bir adamdı. El yazısıyle yazdığı eserlerinin en son notasının bile gayet temizlikle yazılmış olması onun karakterini belirtir. Büyük bestekâr, gayet dakik ve metodik, hattâ biraz da telâşçı bir insandı. Bardağında her zaman aynı cins ve miktarda içkisi bulunurdu. Çalışma odası her zaman tertipliydi. Çalışırken hiçbir kimse tarafından dinlenmemesini ister, aksi halde çalışamazdı. Çift kapılı olan çalışma odasının kapılarını kendisinden başka kimse açamazdı. Günleri gayet planlı geçerdi. Açık havada kahvaltı, sonra çalışma saati, öğle yemeği, iş meseleleri için görüşme, geceleri de arkadaşları ve ziyaretçileri kabûl... Hergün, herşey için muayyen zamanları vardı; hattâ jimnastik için bile; çünkü Stravinsky vücuduna ve dinine ciddî bir ehemmiyet vermiştir. Bestekârın seneleri de, yaratıcı çalışmalarına ve seyahatlerine engel olmaması için en az günleri kadar dikkatli planlanmıştır.

Münekkitlere karşı gayet sakin, umu-

Stravinsky, bir beste üzerinde çalışıyor.

mun fikrine karşı da her zaman iyimserdi. O, münekkitlerin kendisinin ne yaptığının farkında olmadıklarını savunurdu. «Onlar benim müzik düşüncemin gelişimini takip edemezler, beni hislendiren ve hoşuma giden şey, onları hissiz, ilgisiz bırakıyor. Onların ilgilenmekte devam ettikleri artık bana hitap etmiyor. Bunun için inanıyorum ki, aramızda pek nadir gerçek bir anlaşma olabilmiştir» derdi.

Kendi müziği için de şunları söylerdi: «Ben, ne mazide, ne de istikbalde yaşıyorum. Ben, yaşadığım anın içindeyim. Yarının ne getireceğini ben bilemem. Ben sadece benim için bugün gerçek olanı bilebilirim».

Geçen nişanda ölen Stravinsky'nin sanat hayatını üç kısma ayırabiliriz: Birincisi, hocası Rimsky - Korsakof'un tesirinde kalan ve Symphony in E-flat'ı yazan gelenekçi karakterdeki Stravinsky. İkincisi, yaramaz çocuk tâbiriyle anılan ve Daghilevin'le çalışıp, Ateş Kuşu, Petruşka, Bahar Âyini, The Song of the Nightingale ve Les Noces'u yazan Stravinsky. Bir bakıma ikinci, birincinin mantıkan gelişimidir.

Yeni Stravinsky ise, I. Dünya Savaşı'ndan sonra belirmiştir. Bu, artık, Rusluğunu ve kalıntılarını tamamen bıraktığı, ideallerinin açıklık, cesaret, basitlik ve kesinlik kazandığı dönemdir.

Babası da bir müzisyen olan Stravinsky'nin küçüklük resmi.

II. Dünya Savaşı'nın Bir Muammâsı

Esrarengiz Bir Uçak Kazası

Yazan: A. Decaux
Çeviren: Âli Canman

1943'te Polonya Başbakanının ölümü ile sonuçlanan uçak kazasının esrarı henüz çözülmüş değildir. Böyle olmakla beraber, bu hava faciasının Polonya devlet adamından kurtulmak isteyen Batılı Müttefikler tarafından tertiplediğine hâlâ inananlar vardır.

26 MAYIS 1943 günü öğle vaktiydi. Londra'daki geçici Polonya hükümetinin Çalışma Bakanı Karol Popiel'in masasındaki telefon çaldı. Hitler ve Stalin orduları ülkeyi işgal ettiğinden Polonya hükümeti burada yeniden kurulmuş ve başına General Sikorski getirilmişti. Bir gün önce de bu hükümetin Başbakanı Yakın-Doğu'da bir uçak yolculuğuna çıkmıştı. Cebelitarık üzerinden gidip gelecekti.

Çalışma bakanı telefonu eline aldı ve karşısındakinin kim olduğunu sordu. Telefonun öbür ucunda fasîh bir Leh lisanı konuşan biri vardı ve kendisine başka bir soru ile cevap vermişti:

— Acaba sayın Bakan Popiel'le mi görüşüyorum?

Bakanın «evet» demesi üzerine de ilâve etmişti:

— Haberiniz var mı, sayın Bakan? General Sikorski'nin uçağı Cebelitarık'ta düştü ve kurtulan olmadı.

Çalışma bakanının yüzü kıpkırmızı olmuştu, hiddetle haykırdı:

— Neler saçmalıyorsunuz? Hem... siz kimsiniz?

Karşı tarafta önce bir sessizlik oldu, sonra telefonun kapandığını belli eden madenî bir ses işitildi.

Halbuki, 25 mayıs günü General Sikorski'yi ve maiyetindekileri götüren uçak saat 9,30'da vukuatsız olarak Cebelitarık'a inmişti. Ertesi günü de Yakın-Doğu'ya hareket edecekti. Şu vaziyete göre Bakan Popiel'e edilen telefon, çirkin bir şakadan başka bir şey olamazdı. Nitekim Bakan da bunu böyle düşündü ve 4 temmuz gününe kadar böyle düşünmekte devam etti. Ancak o gün generalin uçağı sahiden Cebelitarık'ta kazaya uğrayınca, altı hafta evvelki bu telefon konuşmasının bir uğursuz kehânet mi olduğuna, yoksa, generalin Mısır'a gidişine göre ayârlanmış bir sabotajın onun dönüşüne mi bırakıldığına bir türlü akıl erdiremedi. Zaten bu husus Popiel'le birlikte daha birçok kimseleri düşündürmüştür ve hâlâ da düşündürmektedir.

General Sikorski, kazaya kurban gittiği 1943 yılında 62 yaşındaydı. Uzunca boylu, zayıf, esmer yüzlü ve «eski zaman askerleri»ni hatırlatan dik vücutlu bir

adamdı. Yanık çehresinin üzerinde kartal gagasına benzeyen ilgi çekici bir burnu vardı. Her tarafından âdetâ otorite fışkırıyordu. Yüzünde hep acı bir ifade olurdu. Nasıl olmasındı ki?

Bütün mücadelesini tek bir gaye uğruna yaptığını kimseden saklamazdı: «Polonya, derdi, harpten toprak kaybına uğrayarak çıkacak yegâne müttefik olmamalıdır». Halbuki Polonya yalnız Almanya'nın değil, aynı zamanda Sovyet Rusya'nın işgaline uğramıştı. Hem Sovyet Rusya, İngiltere'nin müttefikiydi ve daha sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin müttefiki olmuştu. Sikorski'nin bütün tasası da buydu. Zira, barış yapıldığı vakit Jozef Stalin'in Polonya topraklarını terketmeye hiç niyeti olmadığı belliydi. İşin kötüsü ne İngilizler'in Churchill'inde, ne de Amerikalılar'ın Roosevelt'inde bu hususta en ufak bir üzüntü vardı. Öyle ya vazgeçilmez müttefik saydıkları Rusya darıltılabilir miydi hiç? O halde Polonya büyük bir ağırlık altındaydı.

1941 haziranında Hitler, Rusya'ya harp ilân ettiği vakit, hür Polonyalılar 1939'da Rusya'nın kendilerine karşı takınmış olduğu tavrı unutuverdiler. Skorski, Moskova'ya onların müttefik olduklarını bildirmişti. Stalin de Moskova'da kendisiyle görüşen Sikorski'ye, harpten sonra hür ve bağımsız bir Polonya'nın kurulmasına taraftar olduğunu resmen söylemişti. Hattâ aralarında 1942 temmuzunda böyle bir anlaşma da imzalanmıştı.

Fakat bütün bunlar kâğıt üzerinde kalacak gibi gözükmekteydi. Zira Sovyet idarecilerinin hareketleri ve sözleri Ruslar tarafından 1939'da zaptedilmiş olan Polonya topraklarını geri vermeye niyetleri olmadığını gösteriyordu. Meselâ Lvov şehrinin bir Ukrayna şehri olması dolayısıyle Sovyetler'in sayılması gerektiğini bildiren bir nota vermişlerdi. Halbuki 1939'dan önce burası Polonya'nındı. Öte yandan gitgide Rusya'nın yeni bir anlayış benimsediği görülüyordu: Harpten sonra Sovyetler, Polonya'nın doğusunu ellerinde bulundurmaya devam edeceklerdi, buna karşılık o isterse, batıda Almanya'ya doğru genişleyebilirdi.

Sikorski'nin 1942 ve 1943 yıllarında giriştiği mücadele, İkinci Dünya Savaşı tarihinin herhalde en acıklı mücadelelerinden biridir. Ama bu, harp meydanlarında, denizlerde veya havalarda cereyan etmiyordu. Doğrudan doğruya kelimelerin ve metinlerin mücadelesiydi. Ve bunlar da öldürücü kuvvete sahip kelimelerle metinlerdi. Sikorski gün geçtikçe ülkesinin, müttefikleri tarafından kendi başına bırakılmakta olduğunu sezmekteydi. Churchill ve Roosevelt onun yalvarıp yakarmalarına sadece gönül alıcı cevaplar vermekle yetiniyorlardı. Artık belli olmuştu ki onların Polonya için yapacakları hiçbir şey yoktu. O sıralarda Polonya'nın cumhurbaşkanı da önemli bir kalp rahatsızlığına tutulmuştu.

Çok geçmeden Sikorski yeni bir sürprizle karşılaştı. Zira 1943 ilkbaharında Alman radyoları önemli bir haberi duyurmaya başladılar. Polonya'da Smolensk yakınlarındaki Katin ormanlarında binlerce Polonyalı subayın enselerine sıkılan tek bir kurşunla öldürülmüş cesetleri bulunmuştu. Onlara göre bunu, Ruslar yapmışlardı. Moskova ise katillerin Hitler ajanları olduğunu bildiriyordu.

Siyasî münasebetlerin kesilmiş olmasına rağmen Ruslar, Sikorski'yi Polonya'nın Sovyet taraftarı bir hükümete sahip olmasını engelleyen bir şahıs olarak görüyorlardı. Öte yandan İngiltere ve Amerika'ya göre de, tam bir ittifaka en çok muhtaç olunduğu bir zamanda Sikorski böyle bir beraberliği önleyen bir kimseydi. Hattâ bazı Polonyalılar için dahi generalin vücudunun ortadan kalkması lâzımdı. Bu sıralarda Yakın-Doğu'da, 1941 yıllarındaki Sikorski - Moskova yakınlaşmasının bir eseri olarak çıkabilmiş bir Polonya ordusu bulunmakta idi. Bu orduda şiddetli bir komünizm aleyhtarlığı vardı. Hattâ subaylarının ve askerlerinin bir çoğu, Stalin'le anlaştığı için Sikorski'yi kınıyorlardı.

İşte Sikorski böyle bir hava içinde Yakın-Doğu'ya bir yolculuğa çıkmaktaydı. Polonya idarecilerinin bir kısmı bu seyahati pek doğru bulmuyordu. Sikorski ise Yakın-Doğu'daki Polonya ordusunu teftişe gitmeyi çok istiyordu. Bir suikasttten endişe eden Polonyalı bakanlardan ikisi 11 mayısta generale bir mektup yazarak onu bu geziden alıkoymak istemişlerdi. Diğer taraftan işgal altındaki Polonya'dan da generali bu seyahatini uygun bulmadıklarını bildiren mesajlar geliyordu. Bütün bu uyarmaların hiçbir faydası olmadı. General ve kendisine yolculuk sırasında bakmakla görevli kızı, söylenenlere aldırmadılar. Sikorski büyük bir tevekkül içinde:

— Biliyorsunuz, hep seyahat etmişimdir, diyordu. Şansım daima bana yardımcı olmuştu. O halde bu defa korkmak neye?

Nitekim generalin Yakın-Doğu'ya gidişinde hiçbir fevkalâdelik olmadı. Ona, İngiliz Hava Kuvvetleri RAF'e ait bir Liberator AS-523 uçağı tahsis edilmişti. Pi-

General Sikorski'nin kazaya uğradığı Liberator tipi uçaklardan biri.

lot olarak da Çekoslovak Hava Kuvvetlerinin gözde pilotlarından Üsteğmen Prchal görevlendirilmişti. Polonya başbakanının bu seyahati, oradaki Polonya birliklerinin mânevîyatını kuvvetlendirmiş ve özellikle aralarındaki dayanışmayı arttırmaya yaramıştı. Fakat bir yandan da General Sikorski'yi epeyce yormuştu. Öyle ki, dönüşte, bir hafta Beyrut'ta dinlenmek zorunda kaldı.

Nihayet 3 temmuzda şafak vakti Kahire'den havalanan Liberator AS-523, akşam üstü saat 18.37'de, kıymetli yolcusunu, maiyetiyle birlikte Cebelitarık havaalanına indirmişti. Orada kendisini Cebelitarık'ın askerî valisi General MacFarlane karşıladı. Zaten aralarında eski bir arkadaşlık vardı. Valinin sarayına götürülen Polonya başbakanı o kadar yorgundu ki, akşam yemeğini odasında yemeyi tercih etti. Ertesi gün oradakileri ufak bir sıkıntı bekliyordu. Zira o gün, Sovyet Büyükelçisi Mayiski, Cezâyir'e gitmek üzere Cebelitarık havaalanına inmişti ve her iki siyaset adamının birbirleriyle karşılaşmaması gerekti. Bereket versin meteorolojik şartlar, vaziyeti kurtarmaya kâfi geldi.

Aynı gün saat 22'de, yani gece vakti, General Sikorski de havaalanına gelmiştir. Beraberinde askerî vali vardır ve kendisini uğurlayacaktır. Dönüşte de uçağı yine pilot Prchal'in kullanmasını general istemiştir.

Havaalanında Prchal uçağın yanında kendisini beklemektedir, harekete hazır olduğunu generale bildirir. Daha sonraları vali FacFarlane: «Yüzünde en ufak bir heyecan emaresi gözükmüyordu. Her haliyle, şimdiye kadar olduğu gibi, örnek bir sivil hava pilotuydu. Üzerinde RAF'in nizamlarına uygun pilot kıyafeti vardı, fakat maewest'ini (1) giymiş değildi» diye anlatacaktır.

General Sikorski ile MacFarlane vedâ-

---

(1) Mae-west: Suya batınca şişen bir cankurtaran yeleğidir. Bu isim, ünlü Amerikan yıldızı Mae West'in kahramanlıklarının hâtırası olarak verilmiştir.

laştılar. Generalin kızı, babasından önce uçaktaki yerini almıştı. Diğer subayların arkasında bir koltukta oturuyordu.

Başbakan da binince uçağın kapısı kapandı. Ağır bombardıman uçağı, pistin üzerinde ilerlemeye başladı. Uçuş vaziyetini almak için alanın batı ucuna doğru gitti. Uçak, gecenin karanlığında hayâl meyâl seçilen dalgaların üstünde kaybolduğu vakit saat 23'tü.

Havalanışta hiçbir gayrıtabiîlik olmamıştı. Uçak yükseldiği vakit pistin üzerinde 450 metre daha giderdi. MacFarlane uçağın arkasından bakarken, yanındaki General Simpson'a şöyle demişti:

— Nasıl da belli oluyor uçağı pilot Prchal'in kullandığı!...

GENERALİN UÇAĞI DENİZE GÖMÜLÜYOR

Gerçekten bu Çek pilotunun kendine mahsus bir tekniği vardı. Uçağın burnunu önce havaya diker, sonra hafif bir pikeye geçerek, takip edeceği rotada ulaşacağı yüksekliğin gerektirdiği hızı elde ederdi. O gün de öyle olmuştu. Liberator yumuşak bir inişe geçmiş ve takriben on derecelik bir açı meydana getirmişti. Pilotun bilinen usulüne göre şimdi tekrar yükselmesi gerekiyordu. Halbuki o, inmekte devam ediyordu. Birdenbire motörlerin sesi durdu. Ortalık zifirî karanlıktı. O esnada MacFarlane'ın yanındakilerden birinin sesi duyuldu:

— Aman Allahım! Uçak suya düştü!

General Sikorski'nin uçağı denize gömülmüştü. Birkaç saat sonra dalgaların üzerinde uçağın enkazı ve Polonya başbakanının cesedini buldular. Bu kazada pilottan başka kurtulan olmamıştı.

Tabiî, Alman radyoları hemen hücuma geçtiler. Hitler'in spikerlerine göre, General Sikorski'yi İngiliz gizli servisleri öldürtmüşlerdi. Bu haberi bütün dalga uzunlukları ile yayarken, âdetâ yemin ediyorlardı.

Ne yazık ki, bu tezi yalnız Goebbels'in Nazi propagandası ileri sürmüş değildi. Hür dünyada da generalin ölüm haberi duyulur duyulmaz böyle düşünenler oldu.

Şimdi, aradan yirmi altı sene geçti. Sorunun cevabı hâlâ verilmiş değildir. General Sikorski'nin bu acıklı sonu, çağdaş tarihin en büyük muammalarından biri olmakta devam etmektedir. Bir İngiliz tarihçisi olan Davis Irving bu dosyayı tekrar açmak istemiştir. Netice? Çok ilgi çekici bir eser meydana gelmiştir: **General Sikorski'nin Esrarengiz Sonu.** Bir tarih yazarı olduğu kadar, tarihçi bir polis hafiyesi olan David Irving, oldukça önemli bir çalışma yapmış ve bütün tanıklarla birlikte, her türlü kaynaklara başvurmuştur. Acaba vardığı sonuç nedir?

PRCHAL'İN ÜZERİNDE SIKI SIKIYA BAĞLADIĞI MAEWEST'İ VARDI

Kazaya uğrayan Liberator'dan tek kurtulan, pilot Prchal olmuştu. Uçak, dalgalara doğru indiği sırada Prchal, pleksiglastan yapılmış pilot kabininin çatısından dışarı çıkabilmişti. Kaza yerine birkaç dakika sonra gelmiş olan hücumbotları, onu baygın bir halde dalgaların üzerinde bulmuşlardı. Onunla hemen tekrar karşılaşmış bulunan MacFarlane'in şu sözleri dikkat çekicidir: «Pilotun üzerinde mae - west'inin bulunuşu bana garip geldi. Zira bütün düğmeleri ve çengelleri itina ile iliklenmiş ve bağlanmış haldeydiler». Askerî valinin bu hayreti yerindedir. Çünkü pilotun mae-west giymemek tutkusu herkesçe bilinmektedir. Hele sorguya çekildiği vakit Prchal ile karşısındaki arasında şöyle bir muhavere geçmiş olması, MacFarlane'in şaşkınlığını daha haklı kılmaktadır:

— Uçak havalanırken mae-west'inizi giymiş miydiniz?

— Hayır.

KAZANIN SEBEBİ

Yine sorgusu sırasında pilotun anlattığına göre, o akşam saat 22.40'ta uçaktaki yerini aldığı vakit ilk işi her şeyin yolunda olup olmadığına bakmak olmuştu. Uçakta son dakikada Varşova'dan gelmiş olan bir kurye ile birlikte, on iki kişi bulunmaktaydı. Uçağın ağırlığı 25 buçuk ton civarındaydı. Bu da normal sayılırdı. Önce motörleri çalıştırarak ısınmalarını sağlamıştı. Sonra pistin başına kadar uçağı getirerek orada nizamî kontrollerini yapmış bulunmaktaydı. Havalandığı vakit sürati 210 km/saat kadardı. 46 metre yüksekliğe çıkınca biraz daha hız kazanabilmek için sürat kolunu hafifçe itmişti. Böylece 257 km. bir sürate vardığı zaman uçağın burnunu havaya dikecek olan kolu çekmişti. Fakat kol kıpırdamıyordu bile. «Sanki kumanda kolu mıhlanmış gibiydi» diyordu.

David Irving burada şöyle demektedir: «Bu kilitleniş anî olduğu kadar, izahı imkânsız bir şeydir ve kazanın anahtarı da buradadır».

Bunun üzerine Prchal, uçaktaki yardımcısına seslenerek kumanda kollarını kontrol etmesini istemiştir. Arkadaşından cevap alamayan pilot Prchal, olayın burasını şu şekilde anlatmaktadır: «Aşağıda

denizin bana doğru yaklaştığını görüyordum. O vakit «mecburî inişl» diye bağırdım ve gazı kestim. Sonra denize çarptığımızı hissettim, onun ötesinde bir şey hatırlamıyorum».

Prchal'e kazanın neden meydana gelmiş olabileceğini sordukları vakit şu cevabı vermişti:

— Mutlaka kumanda kollarında bir tutukluk olmuş olmalı.

— Bunun tesadüfen mi olduğu fikrindesiniz?

— Benim bildiğim, bazı Liberator uçaklarında bu cinsten ârızalar görülmüştür.

SABOTAJ NE ZAMAN HAZIRLANDI?

Bu sözler, soruşturmacıları etkilemekten geri kalmamakla beraber, kısa bir süre sonra bunun doğru olmadığı anlaşıldı. Liberator tipi bombardıman uçağını imal edenler, kendi istatistiklerine göre, bu şekilde tek bir kazanın dahi meydana gelmiş olmadığını bildirmişlerdi.

Diğer yandan Prchal'in burnu bile kanamadan uçağın pleksiglas çatısından dışarı çıkmış olması dikkat çekiciydi. Can kurtaran yeleğini de suyun içinde can havliyle, sol elini kullanarak kuşandığını söylüyordu. İyi ama bu mae-west'in bütün düğmeleri ve çengelleri itina ile iliklenmiş bir halde idi.

Pilot Prchal bugün hâlâ yaşamaktadır. David Irving onunla karşılaşmayı çok istemiştir. Bu maksatla gönderdiği mektuplar ve sorduğu sorular hep cevapsız kalmıştır. Yalnız bu nokta kendisinden şüphelenilmesi için yetmemektedir. Zira tarih yazarı bu konuda objektif olmaya gayret ederek, pilot Prchal'i, General Sikorski'nin seçmiş olduğunu hatırlatmaktadır. O halde, böyle bir susuşun sebebi, etrafında haksız şüpheler uyandığını görmenin üzüntüsü olabilir. Buna rağmen Prchal hakkındaki istihfamlar silinmiş değildir.

Acaba uçağın Kahire'den gelip, Cebelitarık havaalanına inişi ile Londra'ya müteveccihen havalanışı arasında geçen zaman zarfında mı bir sabotaj hazırlanmıştı?

Uçak alana indiği vakit, yer makinistlerine teslim edilmişti. Bunların başında Çavuş Norman Moore vardı. O da uçaktaki makinist Çavuş Kelly'ye bir şikâyetleri olup olmadığını sormuş ve «her şeyin mükemmel olduğu» cevabını almıştı. Bunun üzerine uçağın başına iki nöbetçi dikilmişti. Tanık olarak, hepsinin âmiri mevkiindeki William Davies dinlenmiş, o da, uçağın içine, arka kapının önünde devamlı bir şekilde oturacak birisini koyduğunu söylemişti. Şu vaziyete göre uçaktan içeriye bir sabotajcı girmiş olamazdı. Ama bütün bunlara rağmen...

3 temmuzu 4 temmuza bağlayan gece, uçağa iki adam gelmişti. Birinin adı Lubienski'ydi. Polonya ordusunda üsteğmendi. Generalin sekreterine refakat etmekteydi. Yollarını kesen nöbetçilere, bir valizi almak için geldiklerini, valizde, kordelâlarla madalyalar bulunduğunu söylemişti. Bu sözler üzerine askerler, uçağın arka kapısını çalmışlar ve kapının kilidini içerden RAF'e mensup askerî bir şahıs açmıştı. Daha sonra da aranmakta olan valiz bulunarak generalin sekreterine uzatılmıştı.

KUMANDA KOLLARI KİLİTLENMİŞTİ

Ertesi günü 4 temmuz pazar sabahı saat 7'ye doğru başka bir adam gelerek uçağa girmişti. Bu da kurye çantalarını aramaya gelmişti. Çok önemli olan bu olay, tahkikat sırasında tesadüfen ortaya çıkmıştır. Bundan Prchal'in da, diğer müretteb atın da haberi olmamıştı. Bunu söyleyen, uçağın içinde nöbetçi Hopegood'tur. Onun anlattığına göre adam, çantaları almak için bombaların bulunduğu bölmeye geçmiştir. Bu bölme uçağın ön kısmındadır. Kurye çantaları gerçekten oraya konulmuştu. Fakat burası aynı zamanda pilot mahallinin tam altına düşüyor. Üstelik kumanda kollarının kabloları buradan geçmekteydi. İşte bütün mesele bu noktada toplanıyordu. Belki... Ama hatırlanacağı üzere pilot uçuşa geçmeden önce tekmil âletleri ve kumanda kollarını kontrol etmişti ve hepsi de mükemmel çalışıyorlardı. Kumanda kolları uçuş esnasında kilitlenmişlerdi. Öyleyse sabotaj bunun neresindeydi?

Birçok izah tarzı üzerinde durulmuştur. Bunlar arasında pilotun kısa bir aklî muvazenesizliğinden tutun da, manivelayı yanlışlıkla iki, üç santim daha öne iterek uçağın düşmesine sebebiyet verdiğine ve sonra kumanda kollarının kilitlendiği yalanını uydurarak hatasını örtmeye çalıştığına kadar muhtelif düşünceler yer almıştır. Diğer bir faraziye olarak, uçağın fazla ağırlığı kaldıramadığı ihtimali hatıra gelmiştir. Oysa uzmanların mütalaasına göre bu da imkânsızdı, zira uçak fazla yüklü değildi.

Bu faraziyelerle sabotaj ihtimali arasında bir seçim yapmak zordur. Fakat bu arada çok garip bir teferruat üstünde durmak mümkündür. Uçağın, pistin ucundan uçuşa hazırlandığı an ile havalandığı an arasında cereyan eden tuhaf bir olay

Sikorski, 1941 temmuzunda Churchill ve de Gaulle ile.

vardır. Bu olay da şudur: Uçaktan, beton pistin üzerine düşmüş olan bir kurye çantası bulunmuştur. Oysa böyle bir bombardıman uçağının her tarafının sıkı sıkıya kapalı olması gerekmektedir. O halde bu kurye çantası nasıl olup da düşmüştür? İşte bunun izahı yapılırsa, Sikorski'nin âkıbetindeki muammânın çözülmesi mümkün olacaktır.

ESRAR NE ZAMAN ÇÖZÜLECEK?

Şimdi hatırlamaya çalışalım: Çantaların bulunduğu ön bölmeye giren adam bütün çantaları almamış, yalnız kendisine lâzım olanı almıştır ve bu adamdan sonra oraya başka bir giren olmamıştır. Uçağın ön iniş tekerleği de bu kısma çekilir. Adam çantayı ararken, diğerlerini yerlerinden oynatmıştır. Uçak harekete geçip, pistin üzerinde yol alınca sarsıntıdan kurye çantalarının da oynaması mantıkan çok mümkündür. Uçak uçuşa geçtiği sırada henüz yerine çekilmemiş olan ön tekerleğin boşluğundan çantaların biri, pistin üzerine düşmüş olabilir. Onun peşi sıra bir diğer posta çantası da deliğe kaymış olacaktır. Derken tam bu esnada ön tekerleği içeri çekmekte olan Prchal, farkında olmayarak çantayı geriye doğru sıkıştırmıştır. Bu suretle ön tekerlek, kurye çantasını yukarıya doğru itmiş bulunmakta ve bunun neticesinde çanta, pilot mahallinin altından geçen kumanda kolu kablolarını sıkıştırarak iş görmelerini engellemektedir. Yani kaza, iniş takımlarının içeriye çekilmesi sırasında bir kurye çantının yerinden kaymasıyle pilotun döşemesi arasında sıkışan kabloların çalışamaz hâle gelmesi yüzünden vukubulmuş olabilir.

Bu sonuncu nokta-i nazar, akla yakın gelmekle beraber, nihayet David Irving'in dediği gibi bir faraziyeden öteye geçmemektedir. Kaldı ki, bu ihtimale uygun olarak bir Liberator uçağı üzerinde bir deneme yapılmış ve bu şekilde ön tekerlekle kablolar arasında sıkıştırılan bir çantanın, kumanda kollarını, kazada olduğu gibi, hareketsiz hâle getirmediği görülmüştür... Velhasıl bu feci olay henüz bütün sırrını muhafaza etmektedir. Çok muhtemeldir ki, günlerden bir gün, artık konuşma zamanının geldiğini hesaplayan bir kimsenin herşeyi anlatmasıyle esrar çözülecektir.

Hiçbir Yerde Neşredilmemiş Mektuplarıyle

ABDÜLHAK HÂMİD'İN HAYATINDAN YAPRAKLAR

6

Kudret Sinan

Hâmid aşağıdaki mektubunda tedirgin bir ruh hâli içinde görünmekte, yakınlarının ilgisizliğinden şikâyet etmektedir. Şairin bu mektubundan, o zamanlar kitaplarını hangi şartlar içinde bastırdığı konusunda bilgi edinmek imkânını da buluyoruz.

Nur-ı dîdem efendim İbrahim'im,

8 ve 15 tarihli muhabbetnâmelerini ve Garâm'ı (kitaplarından biri) alarak kesb-i memnuniyet ve tesliyet ettim. Meşguliyetin çok olduğu için bana mektup yazamadığını söylüyorsun. Bu türlü mazeretlerin kabûl olunacağını ummazsın zannederim. Ne kadar meşgul olursan ol, bana haftada iki satırlık bir âfiyetnâme yazmaya, istediğin halde, daima vakit bulmak sence bir iş değildir. Benim buradaki hâl-i iğtirab (gurbet derdi) ve ıstırabım düşünülürse gördüğüm muamele-i bî-vefâkârânenin mugayir-i insaf ve merhamet olduğu taayyün eder. Umarım ki şimden sonra çektiğim âlâm-ı tahassüre (hasret elemlerine) bir de endişe-i hâl-i âfiyet ilâve etmezsin de evvelki gibi yoluyla muhabere ederiz. Ve illâ ben de size yazmam. Evde ise seni yine tazyik ederler.

Beyefendimizin (Sâhib Molla) avdetleri takarrür ettiğini Latürki (La Turquie) gazetesi yazıyor ise de senden buna dair iş'ar yok. Gûya ben burada öyle şeyleri asla arayıp sormaz bir adam imişim gibi. Hüsün Bey Beyrut'a gidecek, buraya gelmedi ve gelmeyecek. Onu da habersiz bıraktınız. Beyân-ı mazeret, taleb-i af kolay, lâkin merakta kalanların hâli güç.

Bizim, Istanbul'a seyahat eden muallime hakkında kelime-i vâhide (tek bir söz bile) yazmamaklığın neye mahmul olsa gerek) (acaba neye hamletmeli?) Adam bir kere «Şu nasıl şey imiş, göreyim» demez mi? Ben dünyada senin kadar kayıtsız, yalnız kendimi görüyorum. Sen akşam dört kâğıt yazmışsın, yorulmuşsun. Ben demincek dokuz kâğıt yazdım ki müsveddeleriyle beraber on sekiz kâğıt demektir. Ben de ayniyle senin gibi yoruldum; fakat merakta kalmayasınız diye işte yine bu mektubu yazıyorum. Demek ki kayıtsızlıkta daha sizin dereceye varmamışım.

Sardanapal (eserlerinden biri) hakkındaki izahata teşekkür ederim. Bir kere lutfen Karabet'le (o zamanın tanınmış editörlerinden biri) söyleş; eğer o ziyade vermezse Arakel'e (editör) on beş liraya doğru karar veçhile kitabı verirsin. Lâkin bizim Arakel ile evvelce bir kararımız vardı ki, on altı sahifeye iki İngiliz lira-

sı verecek idi. Bu kararı unuttu mu ki şimdi iki yüz sahifelik bir kitaba yalnız on beş lira veriyor? Bunu (burada bir kelime okunamamıştır) et sor. Resail-i mevkute (mecmua ve benzeri yayınlar) men' olunduysa benim yazdığım kitap resail-i mevkuteden değil, belki müellefat-ı ebediyyedendir (ebediyyen yaşayacak eserlerden). Ermeni ağalar beni ne zannediyorlar acaba? Kitap yazıp para almayı mahzâ (sadece) çocuklar için istiyorum; yoksa o kitapçıların hiç birisine harf-i vahit söylemem. Ne çare ki talih-i garîb bizi nâmerde muhtaç ediyor. Humaka (ahmaklar) ne b... olduğunu bilmez, ezkiya (zekiler, aklı erenler) ise kıskanır. Bu murdar heyetin efradından bulunduğuma, yine o heyetin hâlini tasavvurla, teessüfler etmekteyim.

Odacı Recep işi inşallah munsıfâne mütalaa buyrulmuştur. Hüseyn'in (oğlu) mektebe devam ettiğine ve çalıştığına memnun oldum. Sardanapal satılırsa ona benim tarafımdan istediği şeyleri satın alıverirsin. Ben de buradan kendisine bir münasip hediye yollarım. Mahsusan nâsiye-i zekâvetinden (zeki alnından) öperim. Hamide'ciğimin (kızı) de gözlerinden öperim. Vâlidelerimiz hanımefendilerin, hemşirelerimin, İsmail Bey'in alâmeratibihim (rütbesiyle - sırasiyle) ellerinden ve gözlerinden öperim ve cümlenizi Rabbime emanet ederek hatmi kelâm eylerim kardeşim.

22 Teşrinievvel 1302 Biraderin
Abdülhak Hâmid

■

Yukarıdakinden üç yıl sonra yazılmış olan bu aile mektubundan Abdülhak Hâmid'in, oğlu Hüseyin'i yanına aldırdığını öğreniyoruz. Hüseyin (Abdülhak Hüseyin Bey) ileride öğrenimini tamamlıyacak, hariciyeci olacak ve Washington elçiliği müsteşarı iken, genç denilecek bir yaşta, Amerika'da vefat edecektir.

Nur-ı aynim İbrahim'im,

Yok öyle değil, ne vakit mükâtebede (mektuplaşmada, yazışmada) benim ihmalimi görürsen illetini (sebebini) o tarafta aramalısın. Benim birisinden, alelhusus sizden bir mektup alıp da cevap vermemekliğim mümkün değildir. Meğer ki sıhhatten hâlim gayrı müsait olsun. Her vakit söylediğim gibi yine tekrar ederim ki ne zaman bana mektup yazarsan cevabını alırsın. Lâkin kendi kendine söylenmek kabilinden olmak üzere yazmakta olduğum şeylere mukabil bir hitaba mazhar olamazsam yazamam. Burası mâlûm-ı şerîfin olsun da, ona göre hareket edelim. Geçende bir mektubunu almıştım, derhal mukabelesini yazdığım cihetle elbette vâsıl olmuştur. Dün akşam aldığım 13 şubat 1305 tarihli muhabbetnâmene işte bugün cevap veriyorum; biraderimin Haleb valiliği telgrafla mâlûmum olarak Allah'a şükretmiştim. Senin iş'arın ve tebşirin de mucib-i memnuniyet oldu. İnşallah sâye-i şâhânede daha büyük mesânid ve merâtibe (mesnetler ve mertebeler) nail olur. Bu babda fakire (bana) biraz tafsilât verilse memnun olurdum.

Hüseyin pansiyonda değil mekteptedir. Ve lisan tahsil etmek için orasını ben de, kendisi de muvafık buluyoruz. Arkadaşları hep kendisinden küçük çocuklar olması hakîmin (buradaki mânâsı eğitimcinin) tavsiyesine mebnîdir. Yani kendi uğradığı âdet-i seyyieye (kötü geleneklere) uğramamış olmak lâzım gelenlerle bulunması tavsiye edildi; anlarsın ya... İngilizce'yi öğrendikten sonra tıp tahsiline başlayacaktır. O da şimdi olacak bir şey değildir. İnşallah vakit ve havası hulûlünde icabı icra olunur.

Mihrünnisâ Hanım'dan (kız kardeşi) şimdi bir mektup aldım. Münir Bey'den yine şimdi bir kâğıt zuhur etti. Mihrünnisâ'nın kendi ifadesinden de istidlâl olunuyor ki sizin dediğiniz (iki kelime okunamadı) bâkî. Bakalım Münir Bey'e bir şey yazmak münasip ise gönlümün hilâfına olarak belki yazmaya muvaffak olabilirim. Melfuf (ekli) cevapnâmeyi lutfen isâl et (ulaştır, yerine ver). Hamdolsun âfiyetiniz berkemâl imiş. Ben de, şükür, bugünlerde oldukça müteafi bulunuyorum. Resm-i selâm mâlûmdur. Gazetelerimizi gördüğüm yok ki, İngilizler aleyhinde ne dediklerini bileyim. Burad Bey biraderimizi gördüğünüz zaman bizim de Mizan mütalaasına (Mehmed Murad Bey'in çıkardığı Mizan adlı gazete kastediliyor) şâyân görülmekliğimizi beyan ederseniz memnun olurum. Bâkî uhuvvet.

20 şubat 1305
Birader-i mütahassirin:
Abdülhak Hâmid

■

Aşağıdaki mektubu Abdülhak Hâmid'in kime yazmış olduğunu kesinlikle tesbit etmek mümkün olamamıştır. Ancak İbrahim, İsmail veya Osman Beyler'den birinin eşine yazılmış olması kuvvetle akla gelmektedir.

Hakikatli, ismetli, hemşire-i azizem efendim,

Hâmide için bayramlık birşey alınma-

sı ricasiyle tarafınıza üç adet İngiliz lirası bedelinde posta kaimesi gönderiyorum. Galata'daki İngiliz postahanesine göndererek bozdurmak mümkündür. Bu para pek az ise de ne çare ki ziyade göndermeye kudretim yoktur. Burada hamdolsun bendeniz de, Hüseyin de âfiyetteyiz. Hüseyin şimdi bulunduğu mektepten çıktı, bir müddet bendenizle beraber kalacak ve sonra başka bir mektebe girecek. Bu mektubu yazdığım sırada yanımdadır. Hep büyüklerin ellerinden ve küçüklerin gözlerinden öpüyor ve Hâmide'ye bir küçük hediye göndermek arzusunda olduğunu söylüyor. Uydurabilirse bayrama yetiştirecektir. Bayram münasebetiyle vâlidem hanımefendinin mübarek ellerinden ve ayaklarından öperim ve vâlideleri hanımefendi hazretleri ile beyefendimiz hazretlerinin hâkpaylarına yüz sürerim ve beylerin ve İbrahim Bey'in çoruklarının ve Hâmide'nin ve Nazlı ile Melek'in gözlerinden öperim. Ferahnüma Hanım vâlidemizin hassaten ellerinden öperiz. Cemal Hatun'a ve Ülfet ve Şevkıdil kalfalara ve sairlerine ayrı ayrı selâmlar ederiz. Bu bayramı dahi gurbette geçiriyoruz demektir. Bir türlü izin alamıyorum. Biraderim beyefendimiz bendenize izin almak için çalıştı, muvaffak olamadı. Bendeniz dahi çalıştım olmadı. Bir kere de enîştemiz beyefendi hazretleri tecrübe buyursalar, yani kulunuza bir izin istihsalini Hacı Ali Bey'e (o zamanın mâbeyn başkâtiplerinden) söyleseler nasıl olur? Belki tesir eder. Lâkin söylemek isterler mi, istemezler mi orasını bilmem. Bu mektubumun size vasıl olduğunu bir vasıta ile (o zamanlar yakını olmayan bir hanımdan mektup beklemek bir çeşit ayıp sayılmaktaydı) bendenize bildirmenizi rica ederim. Beyler bendenize kâğıt yazmayı bir günah addetmemiş olsalar, onlara yazdırınız, der idim. Mihrünnisâ Hanım'ın ve Nâzım'ın gözlerinden öperim ve cümlenizi Allah'a emanet ederek ve hayırlısıyle mülâkatımızı eltâf-ı ilâhîyesinden (Allah'ın lutfundan) temenni eyleyerek söze nihayet veririm efendim.

Bendeniz ve biraderiniz:
25 mart 1309
Abdülhak Hâmid

■

İstanbul'da on dokuzuncu yüzyılın sonlarında büyük bir zelzele olmuş ve büyük hasar meydana gelmiş, birçok kimse bu zelzelede canlarını kaybetmişti. Tevfik Fikret'in bir şiirine de konu olan bu zelzele sırasında Abdülhak Hâmid Londra'da bulunmaktaydı. Zelzeleyi Londra gazetelerinden ve ajanslardan öğrenen Hâmid'in aşağıdaki mektubu, onun telâş ve heyecanını açıkça aksettirmektedir.

Nur-ı aynım kardeşim efendim İbrahim Bey,

Istanbul'da bir hareket-i arz vuku bulduğunu dün akşam ve bu sabah gazetelerinde görüp fena halde endişeye ve meraklara düştük. İnşallah familyamızca bir hasar ve mazarrat tahaddüs etmemiştir. Bu sabah beyefendimize bir telgraf yazıp istifsar-ı ahval (vaziyeti sormak) ettim. Telgraf hatları kırılmış olduğu beyanıyle telgrafı iade ettiler. Sonra Hindistan tarikıyle telgrafı şimdi tekrar telgrafhaneye gönderdim. Beyefendimiz hazretleri lutuf ve kerem edip cevap ihsan buyururlar ise beni pek büyük bir endişeden kurtarmış olurlar. Siz de ihmal etmeyip bana derhal mâlûmat verirseniz ve mümkünse şayet telgraf çekmemiş iseniz bu mektubumun üzerine lutuf inayet edip ber veçhi âtî bir telgraf yollayınız:

Hâmid Bey
Ambassade Ottomane
Londres
All safe
İbrahim

İşte şu sekiz kelime ile yani yirmi kuruş sarfı ile beni pek azîm bir meraktan kurtarmış olursunuz. Kimbilir ne kadar korkmuş ve ne derecede telâş etmişsinizdir. Ben orada olsaydım belki tecennün bile (delirirdim) ederdim. Hemen Cenâb-ı Hak memleketimizi böyle mesâib ve âfâtın (musibetler ve âfetlerin) tekrar vukuundan muhafaza buyursun. Kolera belâsının da etrafta bulunduğu işitiliyor. Allah cümlenizi ve cümlemizi ve memleketimizi o belâdan da saklasın âmin. Resm-i selâm mâlûm, cümlenizi Allah'a emanet ederim ve bâlâdaki (yukarıdaki) telgrafı yazıp göndermenizi ihmal ve imhâl etmemenizi rica ederim; zira çekmediğiniz hâlde, neûzübillâh, fena şeylere zahip olacağımı bilirsiniz.

29 haziran 1310
Biraderiniz: Abdülhak Hâmid

■

Yukarıdaki mektubun üstünden bir buçuk yıl kadar bir zaman geçmiştir. Hâmid, oğlu Hüseyin'i — neden, bunu bilmiyoruz — tekrar İstanbul'a yollamıştır. Bu sırada Türkiye'nin en aktüel konusu, bir ara İstanbul'da ayaklanan, hattâ bazı bankaları basan Ermeni hareketidir. Abdülhak Hâmid, mektubunun bir kısmında bu hareketin Avrupa'daki yan-

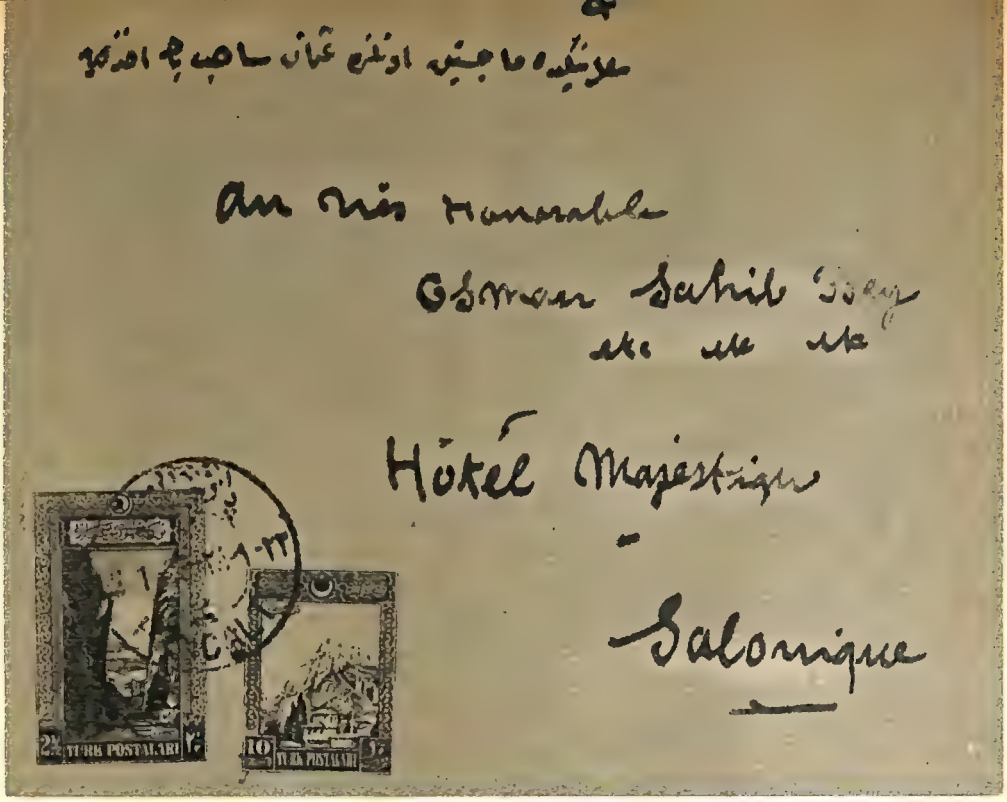

Hâmid'in yazdığı son mektuplardan, yazıda bahsi geçen mektubun zarfı.

kılarına, bir kısmında da aile meselelerine temas etmektedir. Mektubun ifadesinden, şairin bunu biraz çakır-keyf bir zamanında yazdığı anlaşılmaktadır.

İki gözüm kardeşim efendim İsmail,

Yine on iki gece kadar birbiri üstüne rüyada Hüseyin'i gördüm. Bi-lutfihi Teâlâ âfiyettedir. Uykudan dün gece uyanıldı. 21 eylül 1311 tarihli mektubun karşıma çıktı.

Ermeni işleri hakkında Avrupaca dahi rivâyât muhtelif gidiyor. Şu kadar var ki ıslahat talebinde ciddî olduklarına hükmetmekte fırak-ı muhtelife (değişik görüşlerde olanlar) müttefiktir. Bu talebin adem-i is'afı (yerine getirilmemesi) kabil olamaz; bazı tadilât icrasıyle tekâlif-i vakıayı kabûlden başka yol yoktur. Meğer ki İngilizler'e karşı Moskoflar'a Boğazlar'ı açmak yolu ola. O yol muvakkaten tehlikeden emin ise de, her halde onun da sonu zîr-i zemindir (yerin dibidir, tehlikedir).

Hacı'nın oradan infifâki (ayrılışı) uyamıyacağını zaten biliyordum. Şevket de şimdilik gelemezmiş. Peki ama biz ne yapalım? Biz aşçımızı kovduk, şimdilik lokantadan yemek getirtiyoruz... Neee!

Ay, devekuşunu hâlâ uçuramadınız mı? Hay Allah cezasını versin. Hacı Bey'i onu ürkütmeye memur etseniz, emsali misillû, onun da hakkından gelirdi. Zavallı Hacı ne âlemde? Hâlâ bir iş bulamadı mı? Yüzü daima güler yahut güldürür olan o biçâre adamın içyüzü ebedî surette ağlayacak mı? Ona da Sofu'ya da selâmlar ederim. Burası, hele gördüğüm rüyadan sonra, bana büsbütün tenha görünmeye başladı. Mahkûm-ı vahdet (yalnızlık köşesinde yaşamaya mahkûm) olacaksam orada ailemle beraber vahdeti niye tercih etmemeli? Burada benim için rüya görmekten başka muhessenât (güzel şeyler) yok. Mahallinden soracağım; bana ya ara sıra o rüyayı görmeye müsaade etmeli, yahut Istanbul'a avdete mezun olmalıyım. Bâkî uhuvvet. Resm-i selâm mâlûm.

1 Teşrinievvel 1311

Müştakın: Abdülhak Hâmid

■

Hâmid'in Sahib Molla-zâdeler'e yarı şaka yarı ciddî yazdığı mektuplardan biri de aşağıdakidir. Şair — çok zaman olduğu gibi —

bu mektubunda da para sıkıntısından yakınmaktadır.

Biraderler,

Yine ilân-ı harb edeyim mi? Beni artık büsbütün unuttunuz? İbrahim Bey, **Satır** maddesinden (metinde aynen böyledir) dolayı kızgın ise, Osman Bey, sen neden? İsmail Bey, sen neden yazmıyorsun? Beni buradan pek usandırmaya başladınız. Böyle giderse yakında gelir, odalarınızı karma karışık ederim.

Canım, Hikmet'in Istanbul'dan tebâudü (uzaklaştırılması) gibi bütün düvel-i muazzama-i âlemin siyasetlerini tagyir edecek bir hâdise-i azîme tahaddüs ediyor da siz bana niye bir kelime yazmıyorsunuz? Latife ber-taraf, şu hareketi ihtiyarda muztar kalışından (bu işi yapmaya mecbur kalmasından) dolayı biçare oğlana pek acıdım; zira sefil olacaktır. Meğer ki bütün avenesini başına toplamakta olan Münir Bey (uzun zaman Paris sefirliği yapan Münir Paşa) onu da müsteşar olarak yanına ala.

Arada rüya görecek gibi kendimde birtakım hâller hissediyorum. Ancak istikbalin zulmaniyeti (karanlık hâli) tayin-i râh ettiremiyor (yolu tayin ettirmiyor). Bizim kânunusâni maaşını verdiler. Tedahül (maaşların çıkmayıp hazinede birikmesi) zamanından kalma pek çok borçlarım olduğu gibi, Hüseyin'e de yirmi beş İngiliz lirası göndermeye mecbur olduğumdan, bu maaştan vâlide ile Hâmide'ye bir gûnâ (hiçbir şekilde) irsalâtta bulunamıyacağıma teessüf ediyorum. Buralarını icabedenlere söyleyiniz; elbette hâlden anlarlar, eğer anlamak isterler ise. Başka yazacak şey hem var, hem yok. Sizin gibi benimle selâm ve sabahı kesen yaramazlara bu kadar yazmak bile çoktur. Neee! Bâkî uhuvvet, resm-i selâm mâlûm. Cümlenizi Allah'a emanet ederim kardeşlerim.

23 temmuz 1312

Biraderiniz: Abdülhak Hâmid

■

İsmail Bey Haleb mevleviyetine tayin edilmiştir. Mevleviyet, büyük bir vilâyetin büyük yetkileri haiz kadılık makamıdır. Eskiden bu göreve «mollalık» da denirdi. Bu haberi alan Hâmid onu, oldukça alaylı bir dille tebrik etmektedir.

Nur-ı aynım İsmail Bey,

Peh peh peh, maşallah. Uhdene Haleb mevleviyeti tevcih olunmuş. Bu memuriyeti ve destarını (sarığını) tebrik ederim. İnşallah daha nice nice mesnedlere kadem basar ve birçok da sarıklar sarar-sın. Peder beyefendimizin eteklerinden, vâlidenizin ellerinden ve birâderlerinin gözlerinden öperim. Bana hiçbirinizden bir hitap vâki olmuyor. Vakıa ben de kusur ediyorum ama, sizin de atalet ve bataetiniz (tenbelliğiniz) münker değildir. Bu hâle ilcâât-ı zamâne (zamanın tabiî sebepleri) mi, yoksa her iki tarafa da bîvefa ve bîgâne mi demeli? Artık ne demek lâzım ise onu deriz. Mükâtebe yerine murakaba (kontrol) ediyoruz galiba. Buna da şükür.

Hassaten gözlerinden öperek, seni ve cümlenizi Allah'a emanet ederim iki gözüm.

Landverâ'dan (Eski harfle Londra da okunabilecek olan bu kelime, Land-ı verâ da okunabilir. Şâir böylelikle, Frenkçe ülke mânâsına gelen Land ile Arapça arka - uzak mânâsına gelen verâ'yı şaka yollu terkip yaparak «uzak ülkeden» yani Londra'dan demek istiyor).

3 Kânunusani 1905

Mütehassirin: Hâmid

■

Abdülhak Hâmid'in elimizde bulunan ve birkaçı hariç, hemen hiç biri şimdiye kadar yayınlanmamış olan mektuplarından belli başlılarını, altı sayıdır, yayınlamış bulunuyoruz. Bu mektuplardan günümüze tarihçe en yakın olanı aşağıdaki kısa mektuptur. Bu mektup — ötekiler gibi — dış ülkelerden Türkiye'ye değil, Türkiye'den artık bir dış ülke olan Selânik'e yollanmıştır. Şair bu tarihte 76 yaşında bir emeklidir artık.

Nur-ı aynım Osman'ım efendim,

Mektubunu aldım, çok memnun oldum. Hamdolsun iyiyim dersem sen de memnun olursun. Yakında sâlimen ve memnunen avdet edersin inşallah.

Zehra dün İzmir'e gidecekti. Elbette gitmiştir; Allah selâmet versin. Bugün saat birde İzmir'e vâsıl olmuştur. Kendisini ve oğlunu teşyî için vapura gidemedim, çünkü ortada sis ve rutubet vardı. Hekimler «dışarı çıkma fena havada» demişlerdi. Allah kızcağıza ve çocuğuna selâmet ve âfiyet versin; cümleniz de sağ ve var olasınız. Bâkî hüvve.

Gece yazıyorum. 21 kânunusani 1928

Abdülhak Hâmid

(Klişede de görüleceği üzere, Hâmid'in bu mektubunun zarfının yazısı — yaşlılığın verdiği yorgunluk yüzünden — titrek ve düzensizdir. Bir zamanlar Paris'ten, Londra'dan âdetâ gür bir sesle haykıran, ele avuca sığmaz adam, şimdi alabildiğine sakin ve durgundur).

SON

Türk parlmanterleri, Çin başbakanı ile.

Formoza'dan intıbalar

Çin Cumhuriyeti

Yılmaz Ortuna

NİSAN ayı içinde üç Türk parlmanteri, Çin Cumhuriyeti'nin resmî davetlisi olarak Formoza'ya gittik. Ben, Samsun Senatörü Dr. Fethî Tevetoğlu ve Istanbul Milletvekili Tekin Erer.

«Milliyetçi Çin» veya «Formoza» dediğimiz devletin resmî adı «Çin Cumhuriyeti» dir. Kıt'a Çini'ninki de «Çin Halk Cumhuriyeti». Daha fazla «Kızıl Çin» diyoruz biz. Her ikisi de Dr. Sun Yat-sen'i, kurucu sayıyorlar. Çin'de imparatorluk rejimini deviren bu zat, her iki devlette de en büyük hürmetlere lâyık görülüyor. Ancak Kıt'a Çini'ne bakarsanız, Dr. Sun Yat-sen, âdeta ikinci bir Lenin'dir. Kıpkızıl komünisttir.

Uzun bir tayyare yolculuğu ile Çin'e gidiliyor. Tahran - Delhi - Bangkok - Hong Kong ve ondan sonra Taipeh.

Bangkok'un ekvatora çok yaklaşan arz derecesinde hatt-ı istivâ sıcağını iliklerinizde hissettikten sonra Hong Kong'da Çin kıt'asına ayak basıyorsunuz.

Sihirli Hong Kong

Bir İngiliz sömürgesi Hong Kong. Dört buçuk milyon nüfuslu muazzam bir şehir, bin kilometre kareye yayılmış. Bir açık pazar. Aklın kabûl edebileceği en büyük Paris lüksü ile en aşağı sefaleti yanyana görebilirsiniz. Kayıklar üzerinde kurulmuş mahalleler ve afyon yuvası semtlerden, Paris'in on altıncı belediye dairesindeki modernizme taş çıkartacak bir lüks içindeki şehir parçaları, en büyük tecessüsle seyredilebiliyor. Yeryüzünde Hong Kong derecesinde cazip ve orijinal pek fazla belde bulunmadığını sanıyorum. Derde devâdan başka herşey bulmak mümkün...

Hong Kong, karşısında pek eski Portekiz sömürge limanı Ma-

Cheng Ching gölünde Ay pavyonu.

Çin Millet Meclisi Başkanı, yazarımıza meclisin şeref üyeliği rozetini takıyor.

kao ve yakınlarında Kıt'a Çini'nin büyük limanı Kanton'la yanyana yaşıyor. Bir saat uçuyorsunuz Hong Kong'tan Taipeh'e geçmek için. Çin ve Japon tayyareleri vızır vızır kaynıyor.

Taipeh, Formoza'nın, Milliyetçi Çin'in başkenti. Nüfusu bir buçuk milyonu geçmiş. 1925'te sadece 196.000 nüfus yaşıyormuş. Başkent, adanın kuzeyinde yer alıyor.

Formoza, 36.000 kilometre karelik bir ada. Bizim Konya vilâyetimizden çok küçük, Ankara vilâyetinden az büyük. Bu toprak parçasında bugün 15 milyon Çinli yaşıyor. Nüfus artışı, Kıt'a Çini'nden gelenler sayesinde hârikulâde olmuş: 1925'te 4 milyon, 1946'da 6 milyon, 1953'te 8,4 milyon, 1959 başında 10 milyon...

Formoza, son asırlarda Çinliler'ce iskân edilmiş bir ada. Çince'si «Taiwan». Asıl Formoza sâkinleri Malay aslından ve bugün dağlara çekilmiş, kabîle hayatı yaşıyan çeyrek milyonluk bir azınlık. 1895'te Güzel Ada, Japonya'ya geçiyor. İkinci Cihan Savaşı'nın sonunda Çinliler, Japonlar'ı adalarından çıkartıyorlar. Mareşal Çan Kay-şek, Kıt'a Çini'nde mücadeleyi kaybedince, Formoza'ya yerleşiyor. Mareşal'i Kıt'a Çini'nden muhribi ile alıp adaya getiren zat, bugün Çin'in Ankara Büyükelçisi. Eski Çin deniz kuvvetleri kumandanı olan amiral.

Formoza'da nüfus kesafeti kilometre kareye 410 kişi. Holanda'dan sonra dünya devletleri arasında en büyük nüfus kesafetini teşkil ediyor (Barbados, Malta, Vatikan, Singapur ve Monako gibi 5 minik devleti saymıyorum). Japonya'dan, Kore'den, Belçika'dan çok fazla bir yoğunluk.

Böylesine bir nüfusu, böylesine dar bir adacıkta yaşatmak için hârikulâde bir sistem kurulmuş. Tabiî toprak küçüklüğünün, kalkınmada pek büyük yardımları da olmuş. 4.500 kilometre demiryolu ve 17.000 kilometre karayolu, küçük adayı bir ağ gibi örmüş. Birkaç yıldan beri Milliyetçi Çin, hiçbir dış yardım kabûl etmiyor.

Formoza'da Hayat

Arı gibi çalışkan Çinliler. Ve çok kanaatkâr bir millet. İşçisi asgarî ücrete baş kaldırmadığı gibi, milyoneri de âzamî % 12 kârı en büyük nimet sayıyor. Hiçbir iş adamının aklından % 12 üzerinde kâr etmek geçmiyor. Binaenaleyh herşey ucuz. Zaten böyle subtropikal bir iklimde yaşamak da çok kolay. Isı asla 20 dereceden aşağı düşmüyor ve 40 dereceyi geçmiyor. Isınma problemi yok. Serinleme problemi mevcut ki, bu da her yapıda bizdeki kalorifer şebekesi gibi örülmüş air condition ile temin ediliyor.

Her köylü ailenin bisikleti, dikiş makinesi, buzdolabı, traktörü, radyosu var. Esasen halkın çoğu şehirlerde.

Güneyde Kaoçung, 750.000 nüfuslu bir liman. Ticaret ve endüstri merkezi. Amerikan, Alman, İngiliz firmalarından siparişler alan fabrikalar var ki, düzinesi on dolara çok iyi dikilmiş gömlekler imal ediyorlar. Bu gömlekleri bu ülkelerde, tanesi 10 dolardan alıyorsunuz. Üzerinde Amerikan, Alman, İngiliz malı olduğu yazılı.

Herkesin yüzü gülüyor Formoza'da. Çinliler nazik, tertemiz, dürüst insanlar. Ülkede zabıta vak'aları, dünyaya örnek teşkil edecek derecede az.

Hem Kıt'a Çini'ni, hem Milliyetçi Çin'i tanımak kaabil değil. Bir devlet, ya bunu, ya ötekini tanıyacak. Bu şekilde Kıt'a Çin'i ile 46 devletin, fakat Milliyetçi Çin ile 67 dünya devletinin diplomatik münasebet ve elçilikleri var.

Sovyetler Birliği tabiatiyle Milliyetçi Çin'e sempati beslemiyor

Çin tarihî dansları yapan bir grup üniversiteli kız.

Taipeh: Hariciye Köşkü bahçesi (soldan: Çin'in eski Ankara Büyükelçisi, Çin Dışişleri Bakanı, Yılmaz Öztuna, Tekin Erer, Dr. Fethî Tevetoğlu ve Taipeh Büyükelçimiz Halûk Kocaman).

Cin Cumhuriyeti'nde bir eyâlet meclisi binası.

ama, Kıt'a Çini'ne karşı tamamen düşmanca bir tutum içinde. Formoza ile ilgi kesip Pekin'i tanıyan devletler, Rusya'ya nihâî şekilde sevimsiz bir iş yapmış oluyorlar.

Formoza, dünyanın en büyük silâhlı kuvvetlerinden birini el altında tutuyor. Bütçenin en büyük kısmı da millî savunmaya gidiyor. 400.000 kişilik kara ordusu var. Deniz kuvvetleri 62.000, hava kuvvetleri ise 85.000 kişiden kurulu. Bu sonuncusu, 380 savaş uçağı ile teçhiz edilmiş.

Milliyetçi Çin'in dış ticaret hacmi, Kıt'a Çini kadar. Evet, bir tarafta 750 milyon, diğer tarafta 15 milyon.

Formoza'da elektrik üretimi 10 milyar kilovatı geçmiş durumda.

Dış ülkelerde yaşayan Çinliler, Formoza'ya bağlı. Bunlar büyük yekûn tutuyor: Siyam'da 4,5, Hong Kong'da 4,5, Indonezya'da 3, Malezya'da 3, Singapur'da 1,5, Vietnam'da 1,5, Birmanya'da 0,5, Kamboç'ta 0,3, Filipinler'de 0,3, Makao'da 0,3, Birleşik Amerika'da 0,3 milyon.

Cheng Ching gölünde Ching Hsing Pagodası.

Cheng Ching gölündeki müze.

Formoza'da 3'ü İngilizce olmak üzere 31 günlük gazete çıkıyor. Tiraj toplamı bir milyona yakın. 664 de dergi var.

Kültür Hayatı

Hepsi Çince konuşan Formoza'da İngilizce çok yaygın. İkinci dil gibi hemen herkes anlıyor ve az çok konuşuyor. Buna karşılık Fransızca, hele Almanca bilenler çok az.

Formoza'da çeyrek milyon kadar Katolik Çinli ve çeyrek milyon kadar da Protestan Çinli var. Gerisi Budist, Konfüçyanist veya Taoist.

100.000 kadar Müslüman var. Çoğu Müslüman Çinli. Bir kısmı Türkistanlı Türk. Taipeh'de çok orijinal bir cami var ki, konferans ve toplantı salonları ile bir kültür merkezi hâline de getirilmiş.

Çeyrek asırdan beri milletvekili olan Abdullah Emiloğlu, bugün Çin Meclisi'nde bütçe komisyonu başkanı. Doğu Türkistanlı. Ama İstanbul şivesiyle Türkçe konuşuyor. Hotan şehrinden bir Uygur Türk'ü. Türkiye'ye gidip gelmiş. Türkiye ile sıkı bağları var. Yayınları muntazam takib ediyor. Gelen Türkler'e en büyük misafirperverliği ve kolaylığı gösteriyor. Evinde baş köşede Süleyman Demirel'in imzalı fotoğrafı gümüş çerçeve içinde.

Formoza'da 9 üniversite ve 24 yüksek kolej mevcut. Bazıları özel sektöre ait. 60.000 talebe var yüksek öğrenimde. Ayrıca 10.000 talebe Birleşik Amerika'da, 1.000 kadarı Avrupa'da ve 1.000 kadarı da Japonya'da okuyor.

Yalnız Taipeh Devlet Üniversitesi'nde 40 kadar talebe türkoloji okuyor ve hepsi az çok Türkçe konuşuyor. Türkiye'ye ve Türkler'e ilgi fazla.

Esasen Çinliler'le Türkler, tarihlerinin en az bin yıllık parçası-

nı karşı karşıya yaşamış iki büyük ve eski millet. Türkiye'ye yerleşmemizden önce, Çin, bizim büyük komşumuzdu.

Bugün de Doğu Türkistan, bir Çin sömürgesi olarak Kıt'a Çini'nin elinde bulunuyor. Burada 10 milyona yakın Türk, büyük ıztıraplar, baskılar ve işkenceler içinde yaşıyor.

Çinliler de bizim gibi tarihleri, orijinal medeniyetleri ile iftihar ediyorlar. Taipeh'deki muazzam müzeyi gezmek, Çin medeniyetinin eskiliği, orijinalitesi ve ehemmiyeti hakkında açık fikir vermeye yetiyor. Çin'in tarih öncesi çağlarından, zamanımıza kadar zengin örnekler görüyorsunuz. Fakat sadece örnekler. Zira müze, elindeki eşyanın ancak otuzda birini teşhir ediyor. Ama üç ayda bir, bütün eşya değiştirilip depolardan yenileri teşhire konduğu için, ziyaretçi, yeni bir müze ile karşılaşıyor.

Bütün bu sanat hazineleri, Kıt'a Çini'nden fedakârlıkla kaçırılmış. İnsanlık ve medeniyet nâmına da çok isabetli olmuş. Zira aksi takdirde bütün bu milyonlarca parça hârikulâde eşya, canım porselenler, birkaç yıl önce Kıt'a Çini'nde esen taş devri barbarlığında, «kültür ihtilâli»nde yok edilecekti.

Formoza'da başarılı toprak reformuna da işaret etmek lâzım. Bu iş çoktan yapılmış. Tabiî ada küçük olduğu için, toprak ve tarım reformu pek de zor olmamış. Tabiat de pek verimli. Yılda üç mahsul alınabiliyor. Ekilmemiş, tanzim edilmemiş tek karış toprak yok. Yamaçlar bile set set tarla ve bahçe hâline getirilmiş. Pirinç, yine pirinç, yine pirinç. Ama ananas, muz, şekerkamışı, çay vs. de bol. Büyük çiçek sevgisini de ilâve etmem lâzım.

Milliyetçi Çin Cumhuriyeti, mes'ud ve müreffehtir. Büyük bir dinamizm içindedir. Kendine güveni tamdır ve 750 milyon esir kardeşinin kurtulacağına olan ümidi, inanç derecesinde yaşatılmaktadır. Çin'de geçirdiğimiz bir hafta, bizde bu kanaati hâsıl etti.

Türk Parlamento heyeti, Taipeh Üniversitesi'nde türkoloji öğrenen Çinli talebe ve profesörleri ile.

Adalet Bakanı
İsmail Arar,
evinde çalışma masasında.

Tarihçi Bir Bakan

Röportaj: Öz Dokuman
Fotoğraflar: Mehmet Sürenkök

İSMAİL ARAR eski bir dosttur, on beş yıldır tanırım. Uzun boylu, ağır başlı, kültürlü, tanıdığım kuvvetli hatiplerden biridir.

Bugün Adalet Bakanıdır. Hukukçu olmakla birlikte tarihle yakından ilgilidir. Bu röportajımızla okuyucularımıza tarihçi bir bakanın çalışmalarını, görüşünü yansıtmak istedik.

Sıcak bir öğle vakti, iki yanı ağaçlık yolda ilerlerken, yapacağım röportajı, İsmail Arar'a soracaklarımı düşünüyorum; sorular bazen bulanıyor, bazen birbirinin içine girip yumak gibi oluyor.

Hem eski bir dost, hem de bir bakanla röportaj yapmak güç iş; ona hissettirmeden soru soracaksın, o da sorunun nerelere kadar dal budak saracağını farketmeden cevap verecek.

Neyse, bir, iki ana soruda karar kılıp eve girdim. Her zamanki nezaketi ve tevazuuyla benim karşıladı. Arar'ın büyük bir kütüphanesi var, cilt cilt, renk renk kitaplar sıralanmış raflarda, çalışma masasının üstü kitap dolu.

— Türk fikir hayatımızın tanınmış kişilerinden Prof. Mehmed Ali Aynî'nin torunusunuz. Mehmed Ali Aynî, değerli bir tarihçiydi; herhalde tarih sevginiz oradan geliyor, diye soruyorum.

İsmail Arar gülümsüyor ve âhenkli sesiyle:

— Bende tarih ve kitap sevgisi fıtrîdir, diyor. Dedem Mehmed Ali Aynî Bey ile aramızdaki büyük yaş farkına rağmen, son derece yakın fikrî ilişkiler içindeydik. O, bana çalışmalarından uzun uzun bahsederdi, ben ona çalışmalarında teşvik edici ricalarda bulunurdum. Hattâ bugün çok aranan ve mevcudu tükenmiş bulunan milliyetçilik kitabını benim ısrarlı arzularım üzerine çıkarmış ve bana ithaf etmiştir. Mehmed Ali Aynî, mütedeyyin bir insandı, ama kesin olarak söyliyeyim ki mutaassıp değildi. Bir de şunu belirtmek isterim, aydın bir Müslüman adam nasıl olur bunu dedemin kişiliğinde görmüşümdür. Mademki söz rahmetli Mehmed Ali Aynî Bey'den açıldı, şu karşıda gördüğünüz küçük el yazısını da zikretmek isterim, çünkü bu, onun bana özel muhabbetinin, sevgisinin bir nişânesidir.

Sen ey rûh-ül-beyân-î hikmetin timsâli
İsmâil
Alî'nin Âsım'ın bir nüsha-î icmâli
İsmâil
Yazılsın safha-î târîhe nâmî zerle
Allâh'ım
Bihakkı ehl-i beyt-î fahr-ı âlem
Âl-i İsmâil

Diye gerek Arap harfleriyle gerek yeni harflerle kendi el yazısıyle 1941 yılında yani ölümünden 4 yıl evvel bana böyle bir ithafta bulunmuş idi.

— Ya, tarihe olan yakın sevginiz?

— Diyebilirim ki gözümü açtığım zaman kendimi kitaplar arasında buldum... Bu, ailemdeki büyüklerimin de aynı sevgi içinde olmasından ileri geliyor. Gayet kültürlü ve okur yazar insanlardı. Meselâ babam doktor olmasına rağmen, Âşıkpaşazâde'den başlayarak Abdurrahman Şeref Efendi'ye gelene kadar bütün Osmanlı tarihlerinin tam bir koleksiyonuna sahip idi. Boş vakitlerini tarih okuyarak geçirirdi. Ama yine de kendimi ölçüyor biçiyorum, böyle bir aile içinde dünyaya gelmemiş olsam da, kitap merakı bende herhalde fıtrî birşey olduğunu sanıyorum. Babam, akşamları yüksek sesle Âşıkpaşazâde'den, Naîmâ'dan parçalar okurdu, biz de dinlerdik. Ben, anlamadığım kelimeleri ve konuları sorardım. Sonra aile içinde dedem, babam ve amcalarım bu konularda konuştukları zaman yine onları ilgiyle izlerdim. Fakat hayatta garip tecelliler oluyor.

— Meselâ tarih öğrenimi yerine hukuk okumanız gibi değil mi? Diye gülümsedim.

— Eh, kısmet kader böyleymiş. Ama hiçbir zaman bu, benim tarih sevgimi geriletmemiştir.

Birden gözüm raflardaki kitaplara kayıverdi; Türkçe, Fransızca kalın kalın kitaplar. Öyle pek hukuk kitabına falan benzemiyor.

İsmail Arar eliyle geniş bir hareket yaptı, sıra sıra dizilmiş ciltler dolu rafları gösterdi:

— Kütüphanemi görüyorsunuz. Kitaplarımın büyük kısmı tarihe aittir.

Sonra bir an durup gülümsedi:

— Hukukçu olmama rağmen kütüphanemde 50 hukuk kitabı varsa, 100 de tarih kitabı vardır.

ESERLERİ OLAN BİR BAKAN

İsmail Arar'ın Millî Mücadele tarihimiz üzerinde bir çalışması olduğunu biliyordum. Zaten bir zaman önce «Hükümet Programları» adında bir kitap yayınlamıştı. Acaba hangi konularda çalışması var? İleride neler düşünüyor? Sorsam mı, sormasam mı? Şöyle kafamda soruyu evirip çevirdim bir, sonra soruverdim:

— Efendim bilirsiniz, hitabetinize hayranımdır. Hükümet programları adlı kitabınızı da şöyle bir karıştırdım.

İsmail Arar, gözlüklerinin ardından sorar gibi baktı:

Prof. Mehmed Ali Aynî, Adalet Bakanı İsmail Arar'ın dedesidir.

— Dedem Mehmed Ali Aynî Bey ve eserlerinden bahsedildikten sonra, benim naçiz eserlerimden bahsetmek bile istemem. Ama madem ki sordunuz söyliyeyim. Ben, 1963 yılında önce Atatürk'ün Halkçılık Programı adlı küçük bir broşür yayınladım. Sonra «Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı» adlı bir kitap yayınladım. Meydan Larousse Ansiklopedisi'nin Atatürk maddesini ben yazdım.

Derken durdu azıcık; bakışlarımdan ne sormak istediğimi anlamış olacak ki, sol dirseğiyle masaya dayandı:

— Bundan sonraki çalışmalarımı da sormak ister misiniz? dedi.

Hiç fırsatı kaçırır mıyım? Hemen başımı salladım:

— Tabiî efendim, hükümetimizin tarihçi bir bakanısınız. İlerideki çalışmalarınızı merakla bekliyorum.

— Son zamanlarda çalışmalarımı biyografiye hasretmiştim. Bizde biliyorsunuz, biyoğrafi, yani tercüme-i hâl ilminin çok eski bir mazisi olmakla beraber son zamanlarda bu, büyük bir ihmâle uğramıştır. Hattâ ben bunu bir kişinin başaracağına da kanî değilim. Bu, Millî Eğitim Bakanlığının kuracağı bir enstitünün başaracağı bir iş. Ama ben kendi çapımda Kurtuluş Savaşı döneminde Meclis'te ve orduda görev almış, Kurtuluş Savaşı'ndan yana veya buna karşı olan kişilerin biyografilerini kapsayan bir biyografi lugati üzerinde çalışıyorum.

— Bu lugat belirli kişileri mi içine alacak? Yoksa?...

— Hayır, o kadar çok geniş değil, birinci Büyük Millet Meclisi üyelerini içine alacak. Bilhassa Atatürk'ün nutkunda adı geçen insanlar veya bu harekete karşı olan, meselâ Dâmad Ferid gibi, Vahîdeddin gibi, bir Ali Kemal gibi... Bunların hepsinin yeni nesiller tarafından bilinmesi gerektiğine inanıyorum. Bu biyografi lugatını kısmet olur da bir gün ortaya koyabilirsem, bundan sonra bu konuda tetkik yapacaklar için büyük bir kaynak olacağı inancındayım. Fakat son aldığım vazife, bu çalışmalarımı geriye attı.

— Hazır söz yeni görevinize gelmişken sorayım. Adalet Bakanlığı, en eski bakanlıklarımızdan biridir. Şöyle böyle 100 yıllık bir geçmişe sahip. Kurucusu Cevdet Paşa. Sizin gibi hem hukukçu, hem tarihçi bir bakanın çalışmaları, reformlar açısından yeni bir yolda olacak herhalde.

Adalet Bakanı İsmail Arar, arkadaşımızla bir yazıyı inceliyor.

İsmail Arar, bir an gözlerini kısıp beni süzdü; bilirim, konuşmadan önce söyleyeceklerini kafasında evirip çevirirken böyle hareket eder. Sonra ayarlı ses tonuyla:

— Adalet Bakanlığı gibi gerçekten şerefli ve ağır bir görevi yüklenmiş bulunuyorum. Adalet mülkün temelidir sözü, boş yere söylenmiş değildir. Gerçekten de bir ülkenin temeli adalettir. Çünkü bir nokta gelir ki, fertlerin birbiriyle ilişkilerinde veya fertlerin devletle olan ilişkilerinde güvenilir son müracaat mercii adalet mekanizmasıdır. Bundan dolayı adalet mekanizmasının her türlü dış etkilerden, özellikle siyasî etkilerden uzak, tamamen bağımsız olması gerekir. Hâkimlerin sadece kanunlar ve vicdanlarıyle karar vermesi, adaletin ve bu toplumun ayakta durması için en gerekli unsurdur. Adalat bakanlığının başına geldiğim günden bu güne kadar geçen kısa süre içinde, bu alanda yapılması gereken pek çok şey olduğunu gördük. Meselâ ne hazindir ki Adalet Bakanlığının kuruluş kanunu yok, Türkiye gibi bu kadar büyük hukuk reformu yapan, Batı'dan kanunlar alan, şeriat hukukunu bir yana bırakıp, onun yerine Medenî Kanunu getiren ve bütün bunları yapan teşkilât, Adalet Bakanlığıdır. Bir bakanlığı olduğu halde bugün Adalet Bakanlığının teşkilât kanunu yoktur ve hâlâ Osmanlı İmparatorluğu devrinden kalma 1327 tarihli Adliye ve Mezâhip Nezâreti Nizamnâmesi ile idare edilmektedir. Sonra bunun zamanla kifayetsizliği ortaya çıkmış ve birtakım yan kuruluşlar olan bazı teşkilâtlar için kanun çıkmıştır.

BAKANLIKLA İLGİLİ İLMÎ ÇALIŞMA

Oldukça güç bir iş bu: günlük çalışmaların yanısıra yepyeni bir anlayışla bakanlığın kuruluş kanunu ve teşkilâtı üzerinde uğraşmak. İsmail Arar'ın soluk almasından yararlanıp hemen atıldım:

— Nasıl bir hazırlığınız olacak efen-

dim? Meselâ kuruluş kanunu çalışmaları üzerinde...

İsmail Arar, koltuğunda hafifçe dikleşerek kesin bir tonla:

— Bu kanunun yapılması, hazırlanması için çok ciddî bir çalışmaya girdim. Zannedersem, Türkiye'de ilk defa olarak şu usûle müracaat ettim: Bütün ilmî kuruluşların ve bakanlığımda bulunan çok değerli mütehassısların mütalaalarını almakla beraber, benden evvel Adalet Bakanlığı yapmış olan ve halen politika hayatına senatör veya milletvekili olarak devam etmekte olan eski Adalet Bakanlarına, sayın seleflerime de birer mektup yazarak, bu hususlaki görüşlerini istedim. Tahmin ediyorum ki, onlar da değerli görüşlerinden bakanlığımı mahrum bırakmıyacaklardır.

— Peki isterseniz konuşmamız Adalet Bakanlığı üzerindeyken devam edelim de, sonra yine tarihe döneriz. Efendim, Türk Hukuk Tarihi... Biliyorsunuz önemli ve geniş bir alanı kapsar... Bu konudaki düşünceleriniz?

İsmail Arar koltuğuna şöyle yaslandı bir; neşelenmişti, anladım ki üstünde önemle durduğu konulardan birine değinmişim.

— Türk Hukuk Tarihi yazdırılması için bir ilmî kurul teşkili ikinci büyük arzumdur, dedi. Çünkü, Türk hukuk tarihi ihmale uğramıştır. Ben, Ankara Hukuk Fakültesi'ndeyken hatırlıyorum, o zaman Adalet Bakanlığı Türk Hukuk Tarihi Belgeler ve İncelemeler dive bir takım broşürler çıkarırdı. Sonradan öğrendim ki, bunu rahmetli Hüseyin Nâmık Orkun yaparmış. Fakat kaç sayı çıktı bilmiyorum. Yine eski yıllarda, Türk Hukuk Kurumunun böyle bir çalışması vardı, rahmetli Fuad Köprülü'nün de böyle bir çalışması vardı. Türk hukuk tarihinin hangi konuları ihtiva etmesi lâzım geldiğine dair bir etüdünü okumuşumdur. Tabiî aradan geçen zaman içinde üniversitelerimizden yetişen çok değerli elemanlarımız var. Bunları bir araya getirerek bir Türk Hukuk Tarihi yazılması için gayret sarfedeceğim.

İsmail Arar'ın zengin bir kütüphanesi vardır.

— Bu Türk Hukuk Tarihinin çerçevesi ne olacak? Yani hangi çağları veya dönemleri içine alacak?

— Ben, Türk Hukuk Tarihi derken, sadece cumhuriyet devri yahut Anadolu Türkleri'nin tarihi içindeki Türk hukuk tarihini değil, bütün yeryüzünde kurulmuş olan, yani Hunlar'dan bugüne kadar gelen Türk devletlerinin hukuk tarihini düşünüyorum. Eğer mâlî imkânlar sağlayabilirsem, buna yabancı uzmanları da katmayı düşünüyorum. Meselâ biliyorsunuz, Türk tarihi ve diliyle ilgili böyle milletlerarası teşekküller çalışmalar yaptılar. Bunun, Türk hukuk tarihi için de yapılmamasına bir engel yoktur. Bu bir organizasyon, gayret, istek meselesidir. Yetişmiş elemanları bu yola koşarsak, olumlu bir sonuç alacağımız kanaatindeyim.

— Bir de kısaca bakanlığınızda yapacağınız çalışmaları anlatır mısınız? Sonra yine tarih üzerinde konuşmamıza devam ederiz.

— Bütün devlet hizmetlerinde olduğu gibi, adalet reformu da dönüp dolaşıp bir mâlî soruna dayanmaktadır. Bütün adalet hizmetleri, teşekküller, hapishaneler adaletin mehabetine yakışır biçimde değillerdir. Ama dediğim gibi bütün bunlar hazinenin bize vereceği yardıma bağlıdır. Önümdeki çalışma aylarında veya yıllarında bu reformları gerçekleştirmeye çalışacağım. Sonra kanunlarımız arasında büyük bir keşmekeş hüküm sürmektedir. Dil bakımından bir birlik olmalıdır. Bence Adalet Bakanlığı, bazı tayinleri yapan bir bakanlık değildi; Adalet Bakanlığının bir kodifikasyon, bir tedvin bakanlığı olarak teşkilâtlandırılması ve kanunların elden geçirilerek tek metin halinde toplanmasıdır. Bu hususta da uzun vâdeli bir çalışmanın temellerini atmaya çalışıyorum.

«POLİTİKADA TARİH ŞARTTIR»

Sonra tekrar döndük tarih üzerindeki konuşmamıza. Acaba tarihin politika hayatındaki önemi nedir? Büyük önemi ve etkisi vardır elbette ama, bazı kişiler bu gerçeği görmezlikten gelir. İsmail Arar'ın düşüncesi oldukça değişik.

— Benim tarih sevgim bir yana, aslında sosyal alanda özellikle politikada faal olanlar için tarih ilmi şarttır. Yani sosyal ve politika alanında. Hele aktif olarak politikaya girdikten sonra büsbütün tarihin önemine kanaat getirdim. Türkiye'nin şu son 20-25 yıllık tarihinde iktidara gelen kimseler, kilit noktalarına gelen kimseler tarihi biraz daha yakından bilmiş olsalardı, çektiğimiz sıkıntıların tamamı değilse bile, büyük bir kısmı ortadan kalkmış olurdu.

Durup azıcık arkasına yaslandı, gözlerini kütüphanedeki kitaplarda gezdirdi, sonra gülerek:

— Bir zaman önce Meclis'teki bir müzakere sırasında kalkıp söz almış ve şöyle demiştim: Istanbul'da XVII. yüzyılda ulemâ, yani devrin din bilginleri bugünkü tâbiriyle bilginler, Kadızâdeler ve Sıvasîzâdeler diye ikiye ayrılmışlar. Bütün tartışma konusu, birbirlerini zehirlemeye, birbirlerini katletmeye hattâ birbirlerini padişaha fitnelemeye giden tartışma konusu da meselâ, yemek yenirken çatal kullanmak caiz midir, değil midir? Kürdan kullanmak caiz midir, değil midir? gibi gülünç bir şey. Eh tasavvur edin ki, XVII. yüzyıl, Avrupa'nın reform hareketlerini tamamlayıp, meyvalarını toplamaya başladığı bir devirdir. Avrupa bilginleri nelerle uğraşıyor, bizim ulemâ böyle basit bir kördüğüm etrafında birbirlerini yemekle meşgul. Yani tarih kültürünün günümüzde büyük önemi olduğuna kaniiyim.

İsmail Arar yine durdu, dirsekleriyle masaya yaslanarak sağ elinin işaret parmağını kaldırdı.

— Ha, bakın, dedi. Bundan teknik alanda çalışan kimseler alınmasın. Bu demek değildir ki, tekniğin, müsbet ilmin karşısındayım. Tamamiyle aksine. Şüphesiz bir memleketin kalkınması, tarihle edebiyatla olmaz, teknikle olur. Politikayla uğraşanlarda köklü bir tarih kültürü de şarttır.

REFORMLAR HAKKINDA

Adalet Bakanı olarak İsmail Arar'ın yüklendiği görev ve sorumluluk şüphesiz çok büyük; reformlar, ülkemizde bugünün ve önümüzdeki yılların en önemli meselelerinden biri. Ne düşünüyor acaba İsmail Arar? Reformlar üzerindeki fikirleri, görüşleri nedir?

İsmail Arar şöyle bir durup, konuyu kafasında toparladı, sonra:

— Reformlar meselesi hükümet programında ve programın meclislerdeki müzakeresinde enine boyuna tartışıldı. Şimdi üstelik bizim hükümetimizin bir özelliği var. Herhangi bir partiye dayalı hükümet sayılmaz. Ben meselâ Halp Partili bir bakan olarak hükümetin icraatında, kendi partimin görüşlerinden ayrı hususlar görüyorum. Ama bu, hiç şüphesiz ki içinde bulunduğumuz durumun bir özelliğidir. Şüphesiz, kabinede bulunan Adalet Partili ve Güven Partili arkadaşlar da aynı düşünce içindedir.

Adalet Bakanlığının kurucusu Ahmed Cevdet Paşa.

SOLCULARIN NİYETİ

Arar, sözlerine şöyle devam ediyor:

— Biz, huzurun gelmesi için yapılacak reformların sosyal ve ekonomik sorunlarla sıkı sıkıya bağlı olduğunu biliyor ve bu reformları gerçekleştirmeyi istiyoruz. Ama içinde yaşadığımız günler gösterdi ki, bir takım aşırı uçlar böyle bir beklemeye tahammül göstermiyorlar. Hattâ ben bunu şöyle bir misâlle izah ettim: Bizim elimizde sihirli bir deynek olsa ve biz bunu bir gece içinde Türkiye'nin üzerinde dolaştırsak ve ertesi gün Türkiye dünyanın en müreffeh ve en mutlu bir ülkesi olsa, bir takım anarşik unsurlar, belli ideoloji sahipleri yine eylemlerine devam edeceklerdir. Hattâ onlar bir komünist rejim getirseler, yine içlerinde bölünecekler, bu sefer Maocular onlara karşı mücadele edecektir. Bu, solun bütün dünyada gözüken bölünme tablosunun bizim ülkede de cereyan eden bir şeklidir. Ve biz, bu anarşik olayların devletin bütünlüğüne yönelmiş olduğunu görünce de çok sıkı tedbirler almakta bir dakika bile tereddüt etmedik ve bildiğiniz gibi 11 ilde sıkıyönetim ilân ettık. Sıkıyönetim olağanüstü ve istisnaî bir rejimdir, ama Anayasaya uygun bir rejimdir, kanunîdir. Bir takım haklara ve hürriyetlere kısıntılar getirir. Çok ümit ederim ki, yüreklerinde bir vatan sevgisi olanlar, bu hareketten intibaha uğrarlar.

İsmail Arar gibi kültürlü bir eski dostla sohbet etmeye doyulmaz ama biliyorum başbakanlıkta bir toplantısı var, oraya gidecek. Tam kalkıyordum, gözüm masanın üzerindeki bir kitaba ilişti; bir zamandır arayıp bulamadığım bir kitaptı bu. Şöyle bir sayfalarını çevirdim.

— Bu, mevcudu tükenmiş değerli bir eserdir, dedim. Okumak isterdim.

İsmail Arar, neşeli bir kahkaha attı:

— Kitaba olan sevgimi bilirsin, dedi. Ahmed Vefik Paşa'nın da hikâyesi mâlûm. Buna rağmen bir kitabım var bir arkadaşımda. I. Cihan Harbi'yle ilgili. Harp Tarihi Dairesi'nin bastığı kitap. Mevcudu da tükenmiştir. Yani o arkadaşımı gördüğüm zaman gözünün içine bakıyorum, ne zaman o kitabı bana iade edecek diye.

Çaresiz kitabı masanın üstüne bıraktım. Değerli vakitlerini bana ayırdığı için teşekkür edip ayrıldım.

6 haziran 1909 tarihli «Le Perroquet = Papağan» mizah dergisinden alınan yukarıdaki renkli karikatür, İkinci Meşrutiyet Türkiyesi ile Büyük Devletler'i gösteriyor. Eline Anayasa bayrağı almış, hürriyet sarhoşu Genç Türk'ün bir

tarafında eski rejimin kalıntıları dövüşüyor. Diğer tarafta Türk imparatorluğu üzerindeki çeşitli ihtirasları yüzünden çekişen Almanya, İngiltere ve Rusya... Devrin emperyalist üç büyük imparatorluğu...

6 haziran 1909 tarihli «Le Perroquet = Papağan» mizah dergisinden alınan yukarıdaki renkli karikatür, İkinci Meşrutiyet Türkiyesi ile Büyük Devletler'i gösteriyor. Eline Anayasa bayrağı almış, hürriyet sarhoşu Genç Türk'ün bir tarafında eski rejimin kalıntıları dövüşüyor. Diğer tarafta Türk İmparatorluğu üzerindeki çeşitli ihtirasları yüzünden çekişen Almanya, İngiltere ve Rusya... Devrin emperyalist üç büyük imparatorluğu...

Başbakanlık Arşivi'ndeki Eski Belgeler

Röportaj: Özaydın Dokur
Fotoğraflar: Kutlu Ertuna

İSTANBUL valiliğinin bulunduğu geniş ağaçlık yerde, orta büyüklükte iki katlı bir bina vardır. Yapı bakımından bir hayli eskidir; iki yana açılan on basamaklı bir merdivenden çıkılır, loş, darca bir koridora girilir: Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü'dür burası.

Arşiv Genel Müdürlüğü'nün başında okuyucuların çok iyi tanıdığı, Bâbıâlî yokuşunun emektarlarından bir yazar buluyor: Midhat Sertoğlu. Yazdığı tarih kitapları ve makaleleri daima ilgi çekmiştir Midhat Sertoğlu'nun; akıcı ifadesiyle Osmanlı devrini aksettirir.

Midhat Sertoğlu'ndan söz edişimin sebebi şu: Arşiv Genel Müdürlüğü'nün alt katındaki bir odada bazı tarihî belgeleri sergilemiş. Mahzenlerde yüzlerce yıl karanlıkta kalmış önemli antlaşmalar, fermanlar, vakfiyeler, padişahların hatt-ı hümâyûnları, paha biçilmez tarihî belgeler, meraklıların, öğrencilerin gözleri önüne serilmiş.

Genel Müdür Midhat Sertoğlu'nun odasına girdim. Bahçeye bakan orta büyüklükte bir oda, duvarları tahta kaplı, bir köşede ovale benzer antika bir masa var, masa siyah, üzerinde beyaz sedefler işlenmiş. Büyük ceviz masanın ardına gelen duvarda Atatürk'ün resmi, hemen altında kabartma bir Türkiye haritası.

Midhat Sertoğlu, orta boylu, orta yaşlı, şakakları hafiften kırlaşmış.

— Hayat Tarih Mecmuası olarak bundan 5 yıl önce sizinle bir röportaj yapmıştık, diyorum. Arşiv Genel Müdürlüğünün kuruluşunu, amacını falan anlatmıştınız.

Midhat Sertoğlu dirsekleriyle ceviz masaya dayandı:

— Evet hatırlıyorum. Çalışmalarımız, önemli tarihî belgeler üzerinde konuşmuştuk.

Gülümseyerek sözünü kestim:

— Bu defa serginizden, sergideki tarihî begelerden ve sergi açarak, meraklılara yaptığınız hizmetten söz edelim mi?

Midhat Sertoğlu mütevazı bir insan, bir hayli usuldan konuşuyor.

— Aslında bu derece önemli belgeleri öğrencilere, hattâ halka göstermek vazifemizdir, dedi. Ne önemli belgeler vardır devlet arşivinde. Bunların gözle görülmesi, herhalde çok faydalı olur, diye düşündük.

TÜRK DOKÜMANTASYONU

Arşiv, bir devletin hemen hemen hayatı sayılır. Yabancı devletlerle yapılan antlaşmalar, hükümdar iradeleri, tâyinler gibi önemli tasarruflar, kayıt defterleri hep devlet arşivinde saklanır; Genel Müdür Midhat Sertoğlu, yıllarca bu teşkilâtın başındadır. Fermanları, arazi tahrir defterlerini çok iyi biliyor.

Tarihî belgelerin sergilendiği yer, Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü'nün birinci katında, orta büyüklükte bir odada tezhipli fermanlar, yaldızlı fermanlar, padişah irâdeleri panolara raptiyelenmiş. Odanın ortasındaki camekânlarda ise çeşitli tarihî belgeler duruyor.

Midhat Sertoğlu'na dönerek:

— Bu sergiyi açmakta ne gibi bir amaç güttünüz? diye sordum.

Midhat Sertoğlu, eliyle fermanları, camlı dolaplardaki antlaşmaları gösterdi:

— Efendim, bu sergi asıl lise seviyesinde bir sergidir. Bundan sonra da üniversite seviyesinde bir sergi açmak için hazırlık yapıyoruz.

— Peki lise seviyesinde bir sergi, dediniz. Nasıl oluyor bu?

— Yani lise öğrencilerine Türk dokümantasyonu hakkında bilgi ve fikir vermek, onlara Türk dokümantasyonunu tanıtmak maksadını taşımaktadır. Bu münasebetle Millî Eğitim Müdürlüklerine yazılmıştır. Böylece Millî Eğitim Müdürlükleri, okullara sergiyi duyurdular, talebeler de toplu olarak sergimizi görmeye geliyorlar.

Sergi salonunda birkaç öğrenci ile meraklı bir, iki kişi vardı; hepsi de meraklı bakışlarla belgeleri inceliyor, adlarını duyup da görmedikleri kişilerin yazılarını, yahut imzalarını hayranlıkla seyrediyorlardı.

— Acaba bu kaçıncı sergidir? diye sordum.

Midhat Sertoğlu, gözlerini, siyah çerçeveli gözlüklerinin ardında kıstı azıcık, bir an düşündü, sonra:

— Bundan önceki, 1951 yılında yapıldı, dedi.

— Yani 20 yıl önce, öyle mi?

— Evet efendim. İlk sergiyi açalı 20 yıl kadar oluyor. 1951 yılında Oryantalistler Kongresi dolayısıyle bir sergi düzenlemiştik. Bu sergide birçok tarihî belgeleri teşhir ettik.

ATATÜRK'E AİT BELGELER

Sergide birkaç köşe var. Tezhibli ve yaldızlı fermanlar bir köşede; Antlaşmalar, tayin emirleri ve irâdeleri ortadaki camlı dolaplarda, ileride bir pano üzerinde Atatürk'e ait belgeler.

Midhat Sertoğlu, panodaki belgelere dikkatle baktığımı görmüş ki, eliyle işaret ederek:

— Tarih bakımından gerçekten emsalsiz belgelerdir bunlar, dedi. Bakın şu soldaki vesika, Atatürk'ü idama mahkûm eden karardır. Bu, hemen yanındaki ve-

Eski belgelerden, bir padişah tuğrası.

Sergiden bir görünüş.

sika ise, Millî Kurtuluş Hareketi kazanıldıktan sonra, hükümetin, Ankara hükümetini tebrik eden telgrafı. Ne kadar ilgi çekici değil mi?

— Öyle. Bunlar gerçekten çok önemli belgeler. Atatürk'e ait arşivimizde pek çok önemli belge vardır, değil mi?

— Tabiî efendim, dedi Midhat Sertoğlu. Bunlar Atatürk'e ait belgeleri ihtiva eden bir köşe sadece. Pek çok önemli belge vardır. Bunları da bir sergide teşhir etmiştik.

— O sergi ne zamandı? diye atıldım.

— Efendim, Atatürk'ün ölümünün 24. yıldönümünde bir sergi açmıştık. Yani 1963 yılında. Bu sergi yalnız Atatürk'e ait belgeler ihtiva etmekteydi.

TEZHİBLİ FERMANLAR

Serginin bulunduğu salonda büyükce üç camlı dolap var; yaklaştım, camlı dolaplarda daha çok yabancı devlet adamlarının, devlet başkanlarının, Osmanlı hükümdarlarına gönderdikleri mektuplar, elçi takdim belgeleri falan var.

Midhat Sertoğlu al kadife kaplı bir mahfazayı göstererk:

— Bu, Napoléon'un hakikî imzasını ihtiva eden bir belgedir, dedi. Devrin Osmanlı hükümdarına yazdığı bir mektuptur.

EN ESKİ TARİHÎ BELGE

Baktım; siyah mürekkebi hayli solmuş bir imza, iri harflerle Napoléon yazılı mektubun altında. Zaten mektup da elle yazılmış.

— Sergide nasıl bir sıra gözettiniz? Diye soruyorum.

Midhat Sertoğlu tek tek sayıyor:

— Efendim, dediğim gibi biz bu sergiyi lise seviyesinde açtık. Maksadımız, Türk dokümantasyonu hakkında lise talebelerine bir fikir vermek. Sergideki belgeleri şöyle sıralamak mümkün:

Tezhipli fermanlar: Bunlar aynı zamanda padişah tuğralarını da ihtiva ederler. Atatürk'e ait önemli belgeler. Yabancı devlet başkanlarından gelen mektuplar, belgeler, önemli olaylara ait iradeler, vakfiyeler, yabancı devletlerle Osmanlı hükümeti arasında yapılmış antlaşmalar.

Tezhibli fermanların bulunduğu köşeye ilerledim. Altın yaldızlı tezhibli padişah fermanları sıra sıra konmuştu.

Sergide teşhir edilen bunca belge ara-

Sergide teşhir edilen süslü bir mahfaza (üstte). Başbakanlık Arşiv Genel Müdürü, arkadaşımıza bilgi veriyor (sağda).

sında en eskisi hangisi acaba? Yahut neden bahsediyor?

Sordum bunları, Midhat Sertoğlu cevap verdi:

— Elimizde mevcut en eski belge, I. Sultan Murad'ın bir vakfiyesidir.

— Hangi tarih?

— 606 yılında, yani 1365 yılında. Bu, eskiliği bakımından en önemli bir vesikadır.

— Başka hangi konuda önemli belgeleri sergilediniz?

Midhat Sertoğlu kısa bir zaman çevresine baktı, sonra ortadaki bir panoya raptiyelenmiş bir belgeyi işaret etti:

— Bence bu belge de çok önemlidir. Mustafa Reşid Paşa'nın okuduğu Gülhane Hatt-ı Hümâyûn'u budur.

— Yani Büyük Reşid Paşa, bunu mu okudu?

— Evet, bu panoda raptiyelenmiş şu belgeyi okudu.

Sonra öteki belgelerin bulunduğu köşeye gittim, hafiften sararmış kâğıtlar, yazıların mürekkebi yer yer solmuş.

— Sergide başka ne gibi tarihî belgeler var?

— Padişah fermanları ve vakfiyelerin yanısıra dîvân sicillerinden birkaçını da bu sergide teşhir ediyoruz.

— Peki son yıllara ait önemli hangi belgeleri sergilediniz?

— Efendim, Türkiye'de ilk kız ortaokulunun kuruluşuna ilişkin hükümdar iradesi önemli bir vesika sayılır. Dârü'l - aceze'nin kuruluşuna ait ferman var.

ROMA DEVLETİNDEN DE İLERİ

Camlı dolabın birinde kalın kalın kitaplar vardı; camlı dolaplar kapalı, hattâ kilitli bile. Eğilip dikkatle defterleri incelemeye koyuldum.

Arap harfleriyle yazılmış tabiî; kalın kalın defterlerin her yaprağında ikişer sütun hâlinde aşağı iniyor. Kısa kısa yazılmış.

— Bu defterler neye ait? diye soruyorum.

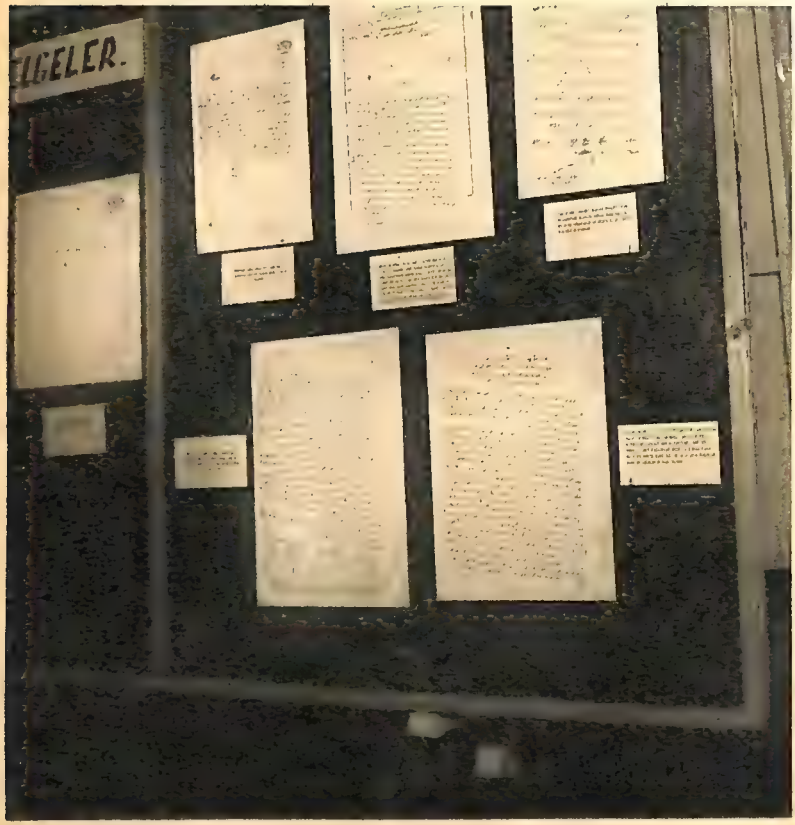

Sergide Atatürk ile ilgili bir köşe.

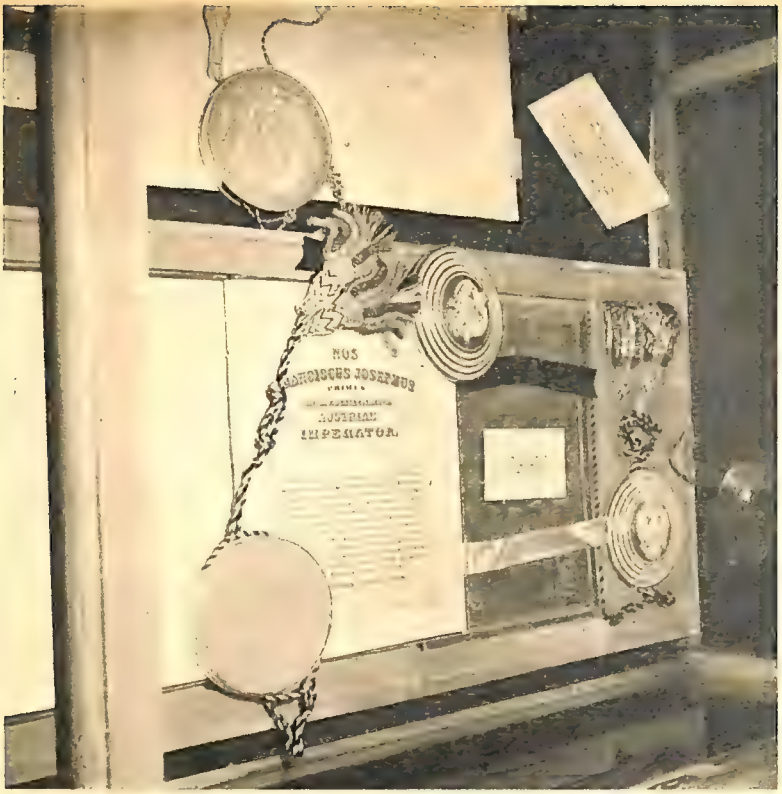

Eski bir antlaşma ve mahfazası.

— Bunlar, arazi tahrirat defterleridir. Bu arazi tahrirat defterlerine devrin birer aynası da diyebiliriz.

— Nasıl yani? Ne bakımdan?

— Bu defterlere, hangi kasaba veya beldede kaç nüfus vardır, erkek, kadın nisbeti, köyde veya herhang bir bölgede kaç armut, kaç elma ağacı vardır, ne miktar mahsul verir, arazi genişlikleri falan yazılır. Bu bakımdan devrin toprak tasarrufunun birer aynası sayılırlar.

«BU TÜR SERGİLER ÇOĞALTILMALIDIR»

Defterleri bir daha dikkatle gözden geçiriyorum. Yazılar elle yazılmış; ama bir hayli düzgün hani, defterin sayfaları çizgisiz, buna rağmen satır araları hep aynı...

Midhat Sertoğlu kaşlarını kaldırarak:

— Bakın şunu da hatırlatayım: Koskoca Roma İmparatorluğu'nda bile bu denli muntazam kayıt defterleri yoktur. Romalılar da böyle arazi tahrir defterleri yapmak istemişler, koca teşkilâtlarına rağmen Osmanlılar kadar başaramamışlardır bu işi.

Tam bu sırada bir grup genç kız geldi sergiye. Kırk, elli kadar vardılar. Sordum. Atatürk Kız Lisesi öğrencileriymiş. Gencecik kızlar hepsi de, buna rağmen eski belgelere, tarihî önem taşıyan vesikalara ne de merakla, ilgiyle bakıyorlar.

Öğretmenleri anlatıyor, bilgi veriyor. Hepsi dikkatle dinliyor.

Midhat Sertoğlu bana dönerek:

— Biz imkânlarımız içinde böyle sergiler açarak halkımıza, genç talebelerimize, eski eserlerimizi tanıtmaya çalışıyoruz, dedi. Bu, Batı ülkelerinde yılda iki defa tekrarlanır. Meselâ Fransa'da yılda iki defa millî dokümantasyonu halka teşhir maksadıyla sergiler açılır. Sonra, meselâ bu sergideki belgeler şu anda 20 devleti ilgilendiren belgelerdir. Bugün bağımsız olan bu devletler, o devirlerde Osmanlı toprakları içindeydi; vesikalar bu bakımdan bir kat daha fazla önem taşır.

— Arşivde ne kadar belge vardır?

— Takriben 100 milyon kadar.

— Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğünün Ankara'ya gideceğini duydum, doğru mu?

— Efendim, böyle bir proje vardır. Ankara'da büyük bir bina yapılacak, bütün arşiv tek bir merkezde toplanacaktır.

Maarif-i Umûmîye Nizâmnâmesi ve

SAFVET PAŞA

Yazan: A. Zeki Ökmen

OSMANLI devletinin en buhranlı çağı XIX. yüzyıldır. Batılılar'ın Hasta Adam olarak tanımladığı bir devletin, bir çöküntüye yöneldiği bu dönemde, devleti kurtarmaya gayret eden aydın kişiler, çağdaş örneklere uygun biçimde öğretim kurumlarının eksikliğini gidermeye çalışmış ve bunun için ilgilileri ikaz etmişlerdir.

1824 yılında, II. Mahmud'un yayınladığı bir fermanda bunun ilk kımıldanışlarını görmekteyiz. Bu fermanda «Bütün Müslümanlar'a, evvelâ İslâm'ın şartlarını ve dinî akideleri öğrenmek gerekir. Bundan sonra iktisadî maişet için hangi mesleğe isterse ona sülûk etmek lâzım iken, bir zamandan beri ana ve babalar buna riayet etmiyorlar. Çocuk mürahik derecesine varmadıkça ve ilmühâl ve İslâm şartlarını lâyıkıyle taallüm etmedikçe mektepten alınıp ustaya verilmeyecektir» denilmekte ve bir çeşit ilk öğrenim mecburiyeti ortaya konulmaktaydı. Ne var ki, bu arzular, sadece bir ferman olmaktan ileri geçmemiştir.

1830 yılında Rusya'ya bir gezi yapan devrin kapdân-ı deryâsı Halil Rif'at Paşa, dönüşünde saraya verdiği raporda, «Eğer ilim ve fende, Avrupa'yı taklid etmezsek, bizler için Asya'ya dönmekten başka çare yoktur» denmekte ve çağın öğrenim yönü belirtilmekteydi.

Yurt savunması için askerî nitelikte okullar açılıyordu, fakat bunlara kaynaklık edecek orta dereceli okullar yoktu ve o günlerin bu türdeki medreseleri de dünya ile ilgili bilgiler verememekteydi. Bu sebeple bir çeşit orta dereceli okullar olabilecek «rüşdiye» adı ile okulların açılması ve bunların çeşitli yönleriyle ilgilenecek bir daire olarak da Mekâtib-i Rüşdiye Nezâreti'nin kurulması kararlaştırılmıştır. Bir taraftan medresenin yanında rüşdiyeler, öte yandan medreseleri yürütmekte olan şeyhulislâmlık dairesi yanında sivil nitelikte böyle bir nezâretin kuruluşu, belki de bizde ilk olarak Millî Eğitim Bakanlığının temelini ortaya çıkarmaktadır.

1839 Tanzimat Fermanı, eğitim konusunda bir yenilik getirmemiştir. Daha çok, dışa karşı iç düzeni kurmak ve sürdürmek amacıyla kaleme alınmış Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu, bu önemli konuya temas etmemişti. Fakat dert ortada idi. Nitekim Abdülmecid, başka bir fermanla, milletin cahilliğinden ve bunun giderilmesi için tedbirler alınmadığından duyduğu üzüntüyü belirtirken, bu konuda çareler aranması için sadrâzamın dikkatini çekmekteydi. Bu konuda ilk çalışma olarak, devrine göre Batı kültürü almış 8 üyeli bir Meclis-i Maarif-i Muvakkat adı altında geçici nitelikte bir millî eğitim kurul ortaya konmuş, eğitimi üç basamak olarak, ilk, orta ve yüksek öğrenim

için çalışmalara girişilmesine başlanmıştır.

1845 yılında başlayan bu hareket, ilk öğrenimi o zamana kadar dinî kuruluşların yönetimi altında ve din adamlarınca öğretimleri yapılan «sıbyan okulları»na bırakmak, fakat az da olsa bunları düzeltme çabalarına girişmek, orta öğrenimi yapacak olan rüşdiyelerin sayılarını arttırmak ve yüksek öğretim için de bir dârü'l - fünûn (üniversite) açmak kararlarıyle başlamış, sözü edilen okulların program ve kitaplarıyle ilgilenecek bir Encümen-i Dâniş'in kurulması ve bütün sorunlara karşılık bulacak nitelikte geçici olarak kurulmuş kurulun adı Meclis-i Maarif-i Umumîye'nin görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır.

Bu hareket, artık eğitim ve öğretimin devletçe ele alındığını göstermesi bakımından önemli sayılır. Nitekim bundan sonra öğretmen yetiştirme işi ele alınmıştır. 16 mart 1848'de rüşdiyelere öğretmen yetiştirmek üzere Istanbul'da bir okulun açıldığını ve bir yıl sonra, devrin fikir adamı Ahmed Cevdet Paşa'nın bu okulun müdürlüğüne getirildiğini görmekteyiz. Sözü edilen bu okulun kuruluşunda, Abdülmecid'in değer verdiği ve şehzâdelerin yetiştirilmesinde görevlendirdiği Ahmed Kemal Efendi (daha sonraları paşa olmuştur) büyük emekler harcamıştır. Ahmed Kemal Efendi, temel eğitim olan sıbyan okullarını kökten düzenlemek işine el atmış ise de, çalışmaları başarıya ulaşmamış ve daha çok rüşdiye okullarının sayılarının arttırılmasına ve program ve kitaplarının ele alınmasına gayret etmiştir.

Böylece geçici tedbirlerle geçen 20 yıllık bir süre içinde, birbirlerine bağlantı kurulmaksızın çıkan emir ve fermanlarla açılan okul ve kuruluşların bir düzen altına alınması ve hepsinin, ilk, orta, yüksek meslek niteliğindeki okulların belirli bir kanuna bağlanması, bir ihtiyaç hâlini almıştır. Bunun üzerine bahsettiğimiz Maarif-i Umumîye Nizamnâmesi 1869 yılı eylül ayının 1. günü (24 Cemâziyelûlâ 1286) yayınlanarak 1871 yılında da bütün yurdda uygulanmasına başlanmıştır. Bu nizamnâmenin hazırlanışında ve Meclis-i Maarif-i Umumîye'de görüşülmesinde büyük emeği geçen Safvet Paşa, gerçekten büyük bir devlet adamı idi ve millî eğitim tarihimizde, bugünkü millî eğitimin kurucusu olarak ad yapmıştır.

SAFVET PAŞA'NIN HAYAT HİKÂYESİ

Safvet Paşa (1814 - 1883), asıl adıyla Mehmed Es'ad Safvet, Istanbul'da dünyaya geldi. Babası Sürmeneli voyvodalardan Mehmed Hulûsi Ağa'dır. İlk öğrenimini devrine göre mahalle okullarında ve Bayezit Medresesi'nde yaptı. 1831 yılında Dîvân-ı Hümâyûn Kalemi'ne girerek, günün geleneklerine uydu ve takma ad olarak Safvet diye çağrılmaya başlandı. Bu kalemde çalıştı sırada Fransızca öğrendi. Dîvânın birinci tercümanı oldu. Türlü nâzırlıklarda görev aldı, bu arada takvim nâzırlığı, mâbeyn başkâtipliği, Tanzimat âzâlığı, hariciye ve sadâret müsteşarlığı gibi devlet hizmetlerinde bulunduktan sonra 1862'de vezir oldu.

Kayıtlara göre altı defa dışişleri bakanı, birer defa sadrâzam, ticaret ve adalet nâzırlıkları ve üç defa da maarif nâzırlığında, bir defa da Paris elçiliğinde bulunan Safvet Paşa, gerçekten çok namuslu ve dürüst bir devlet adamı idi ve bu nedenle birçok görevlerde uzun süre kalamıyordu. 1878'de sadrâzam oldu, fakat bu görevde ancak 4 ay kalabildi, azledilerek Paris elçiliğine gönderildi. Altıncı defa dışişleri bakanlığında ise ancak iki gün kaldı ve devâir müfettişliği göreviyle uzaklaştırıldı. Bu görevde iken 1883 yılında kanserden öldü. Mezarı, Sultan Mahmud türbesi avlusundadır.

Sadrâzam Safvet Paşa.

KANUN-I ESÂSÎ'NİN İLÂNI

Balkanlar'da çıkan ayaklanmaları önleyici bir çare bulmak düşüncesiyle 23 aralık 1876'da Istanbul'da bir konferans toplanmıştı. Rusya, Avusturya, İngiltere, Almanya ve İtalya devletlerinin de katıldığı bu konferans, Haliç Köşkü'nde, dışişleri bakanı sıfatıyla Safvet Paşa'nın başkanlığında açılmıştı ve o gün aynı zamanda I. Kanun-ı Esâsî'nin ilân edileceği gün idi. Toplantı sırasında atılan top sesleri üzerine Safvet Paşa ayağa kalkmış ve orada bulunan delegelere şöyle seslenmişti:

«İşittiğiniz bu top sesleri, Kanun-ı Esâsî'nin ilân edildiğini bildiriyor. Bu tarihten itibaren, Osmanlı devleti meşrûtî bir hükümet olmuştur. Artık lâzım gelen ıslahatı millet kendisi yapacaktır».

Konferans başarılı olamadı ve Balkanlar'da huzursuzluk sürdürüldü. 93 Savaşı sonunda da Ruslar, Yeşilköy'e kadar geldi. Ayastafanos Andlaşması olarak anılan andlaşmanın imzalanmasına, ne acıklı bir tesadüf ki, o günlerde dışişleri bakanı olan Safvet Paşa memur edildi. Sözü edilen andlaşmayı Osmanlı hükümeti adına imzalamak zorunda kalan Safvet Paşa, iki yıl önce yabancı devlet delegelerine, Kanun-ı Esâsî'nin ve Meşrutiyet yönetiminin ilânının müjdesini verirken ne kadar sevinçli idiyse, bu sefer de o ölçüde acı içinde bulunuyordu. Bu büyük devlet adamı bu zor görevi yerine getirirken hüngür hüngür ağlamış ve kara bahtına lânetler etmişti.

Safvet Paşa,, Maarif-i Umumîye Nizamnâmesi'nin çıkarılmasında büyük gayretler harcamıştır. Tasarının sunulduğu Şûrây-ı Devlet Maarif Dairesi, Ahmed Kemal Paşa'nın başkanlığında, Sadullah Paşa, Dadyan Efendi, Recaizâde Ekrem, Ebuzziyâ Tevfik, Mehmed Mansur Beylerle Dragon Çankof'dan kurulu idi. Tam anlamıyla Fransız kaynaklarına uygun olarak hazırlanan Maarif-i Umumîye Nizamnâmesi tasarısını ve gerekçesini Sadullah Paşa kaleme almıştı. Buna göre, Osmanlı devletinin maarifi özetle şu durumda idi:

1 — O günlerde var olan okulların çeşitleri ve basamakları, eğitim ve öğretimin yurt yüzeyine yayılması amacına yeterli bir durumda değildir.

2 — Yüksek öğretime yararlı olabilecek olan ilk ve orta öğretimin birbirine bağlı ve düzenli bir gelişim içinde bulunması gerekirken, bunların ne programları, ne de sayıları bu işe yararlı olamamaktadır.

3 — Bu okulların öğretim alanı daha çok din dersleriyle sınırlıdır. Nitekim 1846'da yayınlanan bir yönetmeliğe göre 4 yıl öğretim yapan sıbyan okullarında okutulan ders ve kitaplar şöyle sıralanmaktadır: Elifba, Kur'ân, ilmühal, tecvid, harekeli Türkçe, muhtasar ahlâk-ı memduha (özet olarak iyi ahlâk ve huylar), Türk dilinin sülâsî, humâsî ve südâsî isim ve kelimelerle tertip olunmuş bir lugat, sülüs ve nesih yazıları. Yine aynı yönetmeliğe göre iki yıllık rüşdiye okullarında da, akaidden Birgivî Risâlesi, Arapça ilimlerin başlangıcından sarf ve nahiv (dilbilgisi), sülüs ve nesih yazılarına devamla beraber, isteğe göre Rık'a, Talik ve Dîvânî yazı çeşitleri, avâm-ı nâsa (halk tabakasına) elverecek mertebede karacümle, adetlerin zarbı (çarpımı) gibi hesap ve rakam, Kur'ân. Görülüyor ki, dünya hayatı ile ilgili ders ve konu yoktur.

4 — Adı geçen okulların yönetimleri, yeterlilik durumları bilinmeyen hocalara bırakılmış bulunduğundan, yıllarca buralara gidip gelmiş çocuklar, çoğunlukla hiçbir şey öğrenmeden geçirilmekte ve daha önceleri öğrenilmesi gereken birçok bilgilerin daha yüksek okullarda yeniden ele alınması âdet hâline gelmiştir. Nitekim, dilbilgisinin bir bölümü olan «bina» ile ilgili olarak «benim oğlum bina okur, döner döner yine okur» deyimi halk arasında bir dil tekerlemesi olmuştur.

5 — Çeşitli bilim ve fen dallarını ele alan ve okutan yüksek dereceli okullar yoktur. Bu bakımdan rüşdiyelerden çıkanlar, daha çok bu tür bilgilerden mahrum olarak ya devlet memurluğuna, ya da askerî okullara girmekte, fakat başarılı olamamaktadırlar.

Uzun bir gerekçeye bağlı bulunan Maarif-ı Umumîye Nizamnâmesi, yapılacak işleri 5 ana bölüm altında 198 maddede toplamaktadır. Buna göre 1. Bölüm (Okulların bölüm ve derecelerini), 2. Bölüm (Maarifin yönetilmesiyle ilgili genel kuruluşlar), 3. Bölüm (Sınavlarla diploma, tasdiknâme işlemleri ve bunların sağladığı üstünlükler), 4. Bölüm (Öğretmen ve öğretmenlik mesleğini) ve 5. bölümde (Malî işlemler) söz edilmektedir. Gerçekten çok yönlü bir düzen içinde ele alınan nizamnâme, yepyeni bir kavram içinde millî eğitim işlerini kanun çerçevesi içine sokmaktadır.

NİZAMNÂMENİN SAĞLADIĞI HUSUSLAR

1) İlk öğretim, iki kademelidir. Birinci kademe, her mahalle ve köyde dört yıllık sıbyan okulu; nüfusu 500'den yukarı yerlerde, buna ek olarak iki yıllık rüşdiye okullarının açılmasıdır. Bu okullarda dinî nitelikte dersler dışında, Osmanlı ta-

Ayasofya'da yaptırılan ilk Dârü'l - fünûn binası.

rihi ve coğrafyasıyle, hesap ve kısa çizgilerle fen bilgisi anlamında malûmat-ı nâfia okutulacaktır. Rüşdiyelerde bu dersler biraz daha genişletilmekte ve bunlara genel tarih ve coğrafya ile jimnastik katılmaktadır. Yine bu arada ticaret hayatıyle yakından ilgili bulunan yerlerde, zeki öğrenciler için Fransız dilinin öğretilmesi istenmektedir. Ayrıca kız öğrenciler için kız rüşdiyelerinde ev idaresi, biçki-dikiş ve mecburî olmamak kaydıyle müzik dersi de söz konusu edilmektedir.

2) Orta öğretim de iki kademeli olacaktır; bunlar idâdî ve sultânî mekteplerdir. Birinciler daha çok ufak şehirlerde açılacak, ikinciler ise il merkezlerinde öğretim yapacaklardır. İdâdîlerde öğretim süresi üç yıl olup, tam anlamıyle dünya bilimlerini kapsayan bir program tatbik edilecektir. Sultânîler de üç yıl üzerine kurulmuş olup, birinci sınıfta genel nitelikte idâdîlerde kazanılanlar üzerinde durulmakta ve ikinci ve üçüncü sınıflar edebiyat ve fen bölümlerine ayrılmaktadır.

3) İlk defa şuurlu olarak öğretmen yetiştirme işi ele alınmış, erkek ve kadın öğretmen yetiştirme işi bir plana bağlanmıştır.

4) Serbest bir yüksek öğretim yapabilmesi amacıyle bir dârü'l-fünûn (üniversite) açılması konusu üzerinde durulmuş ve bunun çeşitli ilim dalları üzerinde çalışma yapması düşünülmüştür.

5) Bugünün de bir konusu olan özel öğretim kurumları, ilk defa bu nizamnâme ile ele alınmakta, gerek cemaatlerce, gerekse özel kişilerce, ücretsiz veya ücretli olarak açılabilecek özel öğretim kurumlarının çalışmaya girebilmeleri için, merkezde, maarif nezâretinden, illerde valilerden izin almaları, öğretim yapacak kişilerin ellerinde devletçe onaylanmış diplomalarının bulunması, okullarda edebe ve politikaya aykırı ders okutmamaları için listelerinin ve kitapların devlet makamlarınca onaylanması şartlarıyle kontrol altına alınmaktadır.

6) Öğretmenlik bir meslek olarak kabûl edilmekte ve öğretim üyelerine ve yöneticilere verilecek maaş ve ücretler tesbit olunmakta ve bunların maarif vergisi tasarısıyle terfileri ve emeklilik durumları devletçe garanti altına alınmaktadır.

7) Bu nizamnâme ile millî eğitim işleri, devlet hizmetleri arasında yer almakta, maarifle ilgili işler uzmanlara bırakılmaktadır. Meselâ bugünkü Talim ve Terbiye Dairesi'nin çekirdeği olan bir Daire-i İlmiye ile, çeşitli öğretim işlerinin düzeninde yürümesi sağlamak üzere Daire-i İdare kurulmakta, ayrıca resmî ve özel öğretim kurumlarını denetlemek bakımından bir teftiş heyetinin kurulması sağlanmaktadır.

8) Bu nizamnâme, o çağ için ileri bir görüş olarak, okullar dışında da kitaplıkların, müzelerin açılıp işletilmesini ve çeşitli yayınların yayınlanması işini de maarif nezâretinin görevleri arasına almakta, gerek okulların ve gerekse diğer alanların malî işlerini tesbit etmektedir.

Türk Tarihi Üzerine Hikâyeler: 5

Ahmed Cemâleddin Paşa'nın Macerası

Yazan: Claude Farrère
Çeviren: Orhan Yüksel

II

Ahmed Cemâleddin Paşa, Kanunî Sultan Süleyman'dan, Charles-Quint'e esir düşen Fransa Kıralı I. François'yı kurtarma emrini almıştır. Kanuni, ona dostu olduğunu söyler ve Ahmed Cemâleddin Paşa'nın yalı sarayından ayrılmak üzere saltanat kayığına biner.

AHMED Cemâleddin, böyle bir şeref karşısında sadece eğildi ve başka birşey sormadı.

Kürekçiler, rıhtıma dayanıp kayığı ayırdılar. Saltanat kayığı yaydan fırlayan ok gibi ileri atıldı. Süleyman geriye baktı, sonra, baştanbaşa elmaslarla süslü bir yıldız madalyonu göğsünden çıkarıp Ahmed'e fırlattı.

— Al, dedi, Ertuğrul'dur bu!

Ve Paşa Ahmed, eski hizmetkâr, yalnız padişahlara ve bazı defa da İslâm'ı, yahut imparatorluğu kurtarmış olan ve padişah kadar kutsal sayılan başkalarına verilen bu kutsal nişanı, diz çöküp göğsüne taktı.

Efendilerim, çelebîlerim... Bu vesile ile düşünün bakalım!... Büyükannesi çoook uzaktaki Çin hanedanlarından gelen büyük babamın dediği gibi, enine boyuna düşünün... Ahmed Paşa'nın yerinde olsanız siz ne yapardınız?

Bilmiyorsunuz değil mi? Allah'tan ki, ben hakir bunu biliyorum... Şüphesiz Allah benden daha iyi bilir!... Ben biliyorum, çünkü Ahmed Cemâleddin kendisi anlattı bana... Yok canım, doğrudan doğruya kendisi değil tabiî... Benim gibi bir âşık olan babamın ağzından anlattı... Şimdi benim size anlattığım gibi, babam da bana anlatmıştı bunu.

Ahmed Cemâleddin Paşa düşünmeye başladı ve size biraz sonra söyleyeceğim şeyleri düşündü. Elbette iyi düşündü, enini düşündü, boyunu düşündü, iyice düşündükten sonra yasemin çubuğunu halayığına uzatıp kalktı. Sarığını düzeltti, sorgucunu çıkardı, kılıcının namlusunu ucundan kabzasına kadar gözden geçirdi, sonra kuşandı. Nihayet sarayından çıkıp yola koyuldu, İspanya'ya, Madrid'e kadar gitti.

ALONZO LUPA

Ahmed Cemâleddin bir cuma akşamı Istanbul'dan ayrılmıştı. İyi bir işaretti bu şüphesiz. Madrid'e de bir cuma sabahı vardı: Bu, bir öncekinden daha da iyi bir işaret oldu. Gerçekten daha şehrin kapısından girer girmez, aklı başında bir hâli olan, bir adama çarptı.

Efendilerim ve çelebîlerim, ayrıca sizlere söylemeye lüzum yoktur ama, ben yine de söyleyeyim. Son derece akıllı olan bizim Ahmed, Frenk âdetlerine de çok alışıktı. Yine ayrıca ilâve etmeye lüzum yok ki, bizim Ahmed, Türkçe'yi nasıl konuşuyorsa, İspanyolca'yı da aynı mükemmellikte konuşuyordu. Sadece bu da değil; bütün ülkelerin dilini konuşurdu o. Kendisi, gerçek bir roman kahramanı olduğu için her türlü kahramanca maceraya önceden hazırlanmıştı. Öyle ki, istisnasız bütün İspanyollar ve bütün İspanya, onun dini, ırkı ve memleketi hususunda yanıldılar. Hepsi de istisnasız olarak, onun kendisini tanıttığı şekilde tanıdı. Biz de söyleyelim. Ahmed Cemâleddin şöyle tanıtıyordu kendisini: «Salamanca doğumlu, din ve edebiyat bilgini Alonzo Lupa».

Yukarıda söylediğim gibi daha Madrid'e adımını atar atmaz bir adama çarpan Alonzo Lupa, gerektiği gibi hiddetlenmek üzereyken, dikkatsiz İspanyol, asîlâne bir şekilde özür dilemeye başladı. Şapkasını eline almıştı, öbür eli de kılıcındaydı. Asîller arasında özür dileme şekli budur. Bu, korkaklığı değil, aklü hikmeti gösterir.

— Senor, dedi, bu kabaca davranışımdan ötürü lutfu kereminizden af istirham ediyorum. Adım Don Pedro Ximenès y Sylva'dır. İspanya büyüğü ve markiyim. Büyüklüğü ve markiliği ayaklarınıza sererek, dilediğiniz gibi kullanmanızı rica ediyorum. Eğer dahasını isterseniz onu da reddedecek değilim. Kılıcım da sizinkiyle çatışmaktan şeref kazanacaktır.

Ahmed Cemâleddin Paşa... Şey... yani Salamanca'lı Alonzo Lupa demek istiyordum... Evet don Alonzo Lupa, ki aslında kendisi daha önce çarpmıştı; onun bu zarâfetini görünce aynı asîl davranışla mukabele etmeye karar verdi. Kendisi de şapkasını yere kadar indirdi, elini uzattı:

— Senor, dedi, bütün Hıristiyan seyyahların koruyucusu olan azizlere şükürler ediyorum ki, Madrid'de ilk rastladığım insan siz oldunuz. Bu, güzel bir tesadüf, hayırlı bir işaret. Hiç şüphe etmem ki, buradaki işlerimde lutfunuz ve nezaketiniz bana rehber olacaktır.

SAMİMÎ BİR TEKLİF

Görüyorsunuz ki efendilerim ve çelebîlerim, kusursuz Ahmed Paşa, gerektiği zaman yalan söylemekte tereddüt etmiyordu. Ama bu hâl, asîl efendilerimi şaşırtmasın. Çünkü devlet ve millet uğruna yalan söylemek kabahat sayılmaz.

Asîl bir centilmen olan don Pedro, bu yalana olduğu gibi inandı. Ve:

— Ne? Diye hayretle sordu. Bu kapıdan ilk defa mı geçiyorsunuz?

— İlk defa, diye Ahmed cevap verdi.

— Hazret-i Meryem aşkına!... Size ilk defa rastlamak demek ki benim için büyük bir saadet olmuş! İtibarımı, dostluğumu, evimi ve sahip olduğum herşeyi emrinize veriyorum! Her ne kadar hakir de olsa, teklifimi kabûl etmek lutfunda bulunursanız, bugün yaptığı sakarlığı affettirmek için bana imkân verdiğinden ötürü ulu Tanrı'ya şükredeceğim.

— Böylesine samimî bir teklif, aynı samimiyetle kabûl edilir.

Ahmed, böyle cevap verdi ve o andan itibaren de markinin misafiri oldu. Don Pedro'nun Plazza Mayor'a bakan sarayına girdikten bir müddet sonra da, yalnız başına kalınca, bu defa Türkçe olarak şöyle söylendi:

— Bu lânet İspanya'da böylesine kibar insanların bulunması hiç de hoşuma gitmiyor. Eğer buna benzeyen çok insan varsa, o zaman hile yoluyla savaşamam onlarla... Ama diğer taraftan başka türlü savaşmam gerekirse, yani yüzüm açık, kılıcım elimde olarak... O zaman da bin defa bin kişiye karşı nasıl başarı kazanabilirim ve Kral I. François'nin zincirlerini nasıl kırarım?

■

Ve işte bu harikulâde hikâyenin en harikulâde tarafı: Bilmem bir cuma sabahı söylenen sözleri iyi anlatabildim mi?... Ne diyordum, cumartesi günü, yani o cumanın ertesinde sözüm ona din âlimi — yani bizim Ahmed'i kastediyorum — İspanyol ev sahibinin evine dönüşü biraz gecikti. Bunun sebebi de Ahmed'in, ismen beşinci olan sahte imparator Carlos'un, iyi kalpli Frenk kralı, Fransalı François'yı esir olarak tuttuğu evinin karşısında dolaşıp durması ve kaçırma planlarını düşünmesiydi. Ahmed, alaturka saatle beş yahut altı sıralarında dönüyordu — bu saat Frenkler'in gece yarısı demekti — ki, Plaza Mayor'un hemen yakınlarında bir düzine kadar serserinin hücumuna uğradı. Bunların işi gücü hırsızlıktı, gerekirse adam öldürmekten de çekinmezlerdi.

Eğer Ahmed'in kılıcı elinde, hançeri belinde, tabancası yerinde olsaydı, bu zavallıların üç, dört düzinesinden bile korkmazdı. Ama şu anda silâhlarından hiçbiri yanında değildi.

Haydutlar, Ahmed'in önünden, ardından, sağından, solundan hücuma geçmişlerdi. Hepsi iyi silâhlanmıştı. Ahmed'in

üstünde ise bir çakı bile yoktu. Bir anda çok tehlikeli bir duruma düştü. Bağırmaya başladı: «Lâ ilâhe il...» sonra sustu... Çünkü o kısacık zaman içinde, henüz hayatta olan bir insanın, son saatinin ne zaman çalacağını bilemiyeceğini düşünmüştü... Sonra, başka dilden dinî sözler duymak, bu Madrid haydutlarını şaşırtabilirdi. Onun için kalanını içinde söyledi. Sonra haydutları karşılamaya hazırlandı. İlk önüne çıkanın hücumunu savuşturduktan sonra, dehşetli bir vuruşla herifi yere yıktı ve hançerini kaptı. Sonra büyük bir ustalıkla haydutlara saldırdı. Hançerini yiyen yere yıkılıyordu. Ama çeşitli kılıç, yatağan, hançer, kama ve tabancalara karşı bir tek hançerle ne yapabilirdi? Ahmed, bu kadar çok düşman karşısında eninde sonunda yenilecek gibi görünüyordu. İşte tam o sırada don Pedro imdada yetişti.

Bu çok değerli marki, misafirinin geciktiğini görünce, pencerenin önüne oturup, onu beklemeye başlamıştı. Onun için kılıç şakırtıları duyulur duyulmaz kulak kabartmakta gecikmedi. Sonra göz açıp kapayıncaya kadar, tehlikede olanın kendi misafiri olup olmadığını bile düşünmeden pencereyi açtı ve silâh elde, haydutların arasına atladı.

Yürekli insanlar böyle yapar işte.

«BORCUMU ÖDEMELİYİM»

Don Pedro, bir koyun sürüsüne hücum eden bir kartal gibi, haydutların arasına dalmış, onları şaşırtmıştı. İki elinde de birer kılıç vardı. Bunların en iyisini paşaya uzattı, sonra bir de tabanca verdi. Artık kıran kırana bir mücadele oluyordu. Haydutların yarıdan fazlası vurulup düşünce, diğerleri birbirlerini itip kakarak apar topar kaçtılar.

Ahmed Paşa:

— Senor, dedi, benim...

Don Pedro cevap verdi:

— Evet, hayatınızı kurtardım, sadece hayatınızı. Bu mühim bir şey değil. Basit bir hizmet benim için.

Ahmed Paşa (Paşa dediğime bakmayın, şüphesiz yine de İspanyol kılığındaydı) bu sözler üzerine, büyük bir ciddîyetle:

— Senor, dedi, hakkınız var, bin defa haklısınız... Benim basit hayatımın ne ehemmiyeti olabilir? Ben de kendi hayatıma değer vermem. Ancak hayat bazan sanıldığından fazla şeyleri içine alır. Senor, Madrid'de size tesadüf etmem, bir ahdimi yerine getirmemde bana yardımcı olacak. Şerefim, yaşamamı emrediyor. Siz, sade hayatımı değil, şerefimi de kurtardınız. Hayatın değeri yoktur; şerefin değeri vardır. O halde ben size çok borçluyum. Bunu ödemeliyim. Bu andan itibaren vücudumu, kalbimi ve ruhumu size adıyorum.

Don Pedro da ondan daha ciddî bir tavırla:

— Aman Allah'ım, dedi. o halde bundan sonra zât-ı âlinizin yanında, rastgele birşey söylememekliğim lâzım. Sizin gibi müstesna bir şövalye bana bu hakkı verdikten sonra, gerektiği zaman iki kılıcın bir kılıç olarak kullanılacağına da inanıyorum. Şüphesiz bu, birinciden iki defa daha önemlidir.

Böylece, çelebîlerim, efendilerim Marki don Pedro ile Paşa Ahmed birbirlerine kibar sözler söylediler. Öylesine muhteşem insanların yaşadığı o devrin modası böyleydi çünkü.

■

İşte size şimdiye kadar söylediklerimden daha da harikulâde bazı şeyler daha: O cumartesinin ertesi günü, yani pazar günü öğle çanları çalarken, sözde edebiyatçı ve dinci don Alonzo, daha doğrusu Cemâleddin Paşa, borcunu kuruşu kuruşuna ödemek imkânını buldu ve don Pedro'nun şerefini kurtardı. Aradan daha, ancak on iki saat geçmişti.

O pazar günü, saat beşten itibaren (yani frenk saatiyle on oluyor) iyi bir Hıristiyan olan Marki don Pedro, pazar ibâdetine gitti. Cuma ibâdeti bizim için neyse mü'min efendilerim, pazar ibâdeti de Frenkler için odur; öyle değil mi Frenk çelebîlerim? Misafiri de, şüphesiz ona refakat etmemezlik edemedi.

TÜRK GİBİ KUVVETLİYDİ

O gün de, tesadüf bu ya, Marki don Pedro, imparator hazretlerinin hizmetindeydi, yani onu korumakla vazifeliydi. Âyin sırasında, kılıcını çekmiş vaziyette, gizli kapının yanında ayakta bekliyordu. Bu gizli kapı, bir yangın olursa, imparatorun hayatını kurtarmasına yarayacaktı. O günkü âyin sırasında da bir yangın çıkmaz mı?... İşin kötüsü, gizli kapının anahtarı da kaybolmamış mı? Marki don Pedro bu durumda büyük bir dehşet içinde kaldı ve eğer aşağıdaki hâdise olmasaydı, uğrayacağı şerefsizlik daha da büyük olacaktı. Allah'tan ki, misafiri Ahmed Paşa oradaydı. Gayri müslimlerin dediği gibi, Türk gibi kuvvetli bir insandı Ahmed Paşa. Hemen koştu, bir omuz darbesi vurmasıyle, kapıyı açması bir oldu. Böylece imparator rahatça dışarı çıkabildi.

Marki aynı anda:

— İşte dün size yaptığım hizmeti fazlasıyle bana iade ettiniz, dedi.

Ahmed Paşa:

— Ben, aynı fikirde değilim, dedi, sizin yaptığınız yardım, benimkinden çok üstün.

— Hayır, ben müsaadenizle sizin fikrinizde değilim. Ve ben de, kendimi bütün varlığımla zât-ı âlilerine adıyorum.

Bu iki asîl senyör, böylece birbirine bağlanmış oldu.

İşte böylece efendilerim ve böylece çelebîlerim, artık hikâyenin bundan sonraki kısmını kulaklarınızı dört açarak dinlemek zamanı gedi artık... Düşünün ki, bütün bu güzel maceralar ona, Padişah Süleyman'ın verdiği vazifeyi unutturmuyordu.

Ahmed Cemâleddin Paşa, görünüş itibariyle tepeden tırnağa Kastilyalı olmuştu ama, ruhu, kalbi Osmanlı'ydı. Onun için gece gündüz, her saat, kötü huylu Carlos'un esiri olan şövalye kral, büyük Frenk Kralı François'nın yanına nasıl gireceğini düşünüyordu. Sonra da esir denen kralı, mahpes denen yerinden kurtarıp, ister Frenk ülkesine, ister Türk ülkesine götürmek de durmadan düşündüğü şeyler arasındaydı.

Böylece, gittikçe daha az paşa, gittikçe daha az Ahmed, fakat gittikçe daha çok Alonzo olan kahramanımız, herşeyden önce şövalye kralla tanışmak, onda itimat uyandırmak gerektiğine karar verdi. Bir defa onun itimadını kazandıktan sonra inşallah önüne yeni yeni yollar açılacaktı.

EV SAHİBİNE İHANET EDEMEZDİ

I. François'nın karşısına çıkmak, bunu sağlamak. Don Pedro'nun misafiri don Alonzo'nun aklı fikri bu meseledeydi artık. Ve, markinin aracılığıyla bu iş çabucak gerçekleşti. Don Pedro, misafirine karşı büyük iyi niyet besleyen ve büyük kredisi olan bir insandı. Öte yandan don Alonzo, damarlarında asîl kan dolaşan bir insandı ve ev sahibine ihanet etmeyi aklından geçirmezdi. Hem düşünün rica ederim, bir İspanyol asîlzâdesini, İspanya aleyhine, hattâ İspanyollar'ın reisinin, ismen beşinci olan Carlos'un aleyhine olan bir harekete karıştırmak şerefsiz bir hareket olmaz mıydı? Ahmed Paşa böyle bir şeyi yapmaktansa, bin defa ölmeyi tercih ederdi. Hayır, esir kıralla temas etmek için şüphesiz başka yollar da olmadıydı.

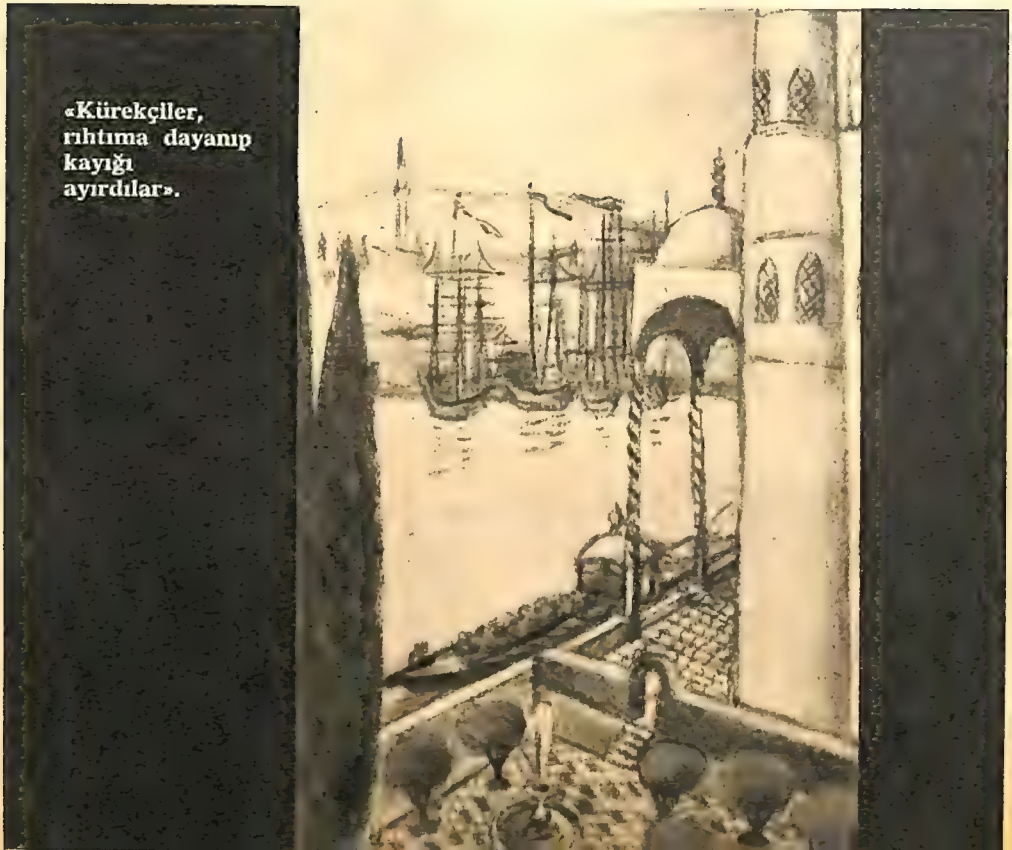

«Kürekçiler, rıhtıma dayanıp kayığı ayırdılar».

«Artık, kıran kırana bir mücadele oluyordu».

Yoksa, onun emniyetini suiistimal etmek olamazdı.

O zaman başka yollardan hareket etmeye karar verdi. Sonra her kilidi açmaya elverişli büyülü bir anahtarı olduğunu hatırladı. Her kapıyı açabilen bu sihirli anahtar, rengi ve parlaklığı bakımından güneş gibiydi. Ve Ahmed Paşa Madrid'e geldiği zaman bunu da yanında getirmişti.

Bu sayede Frenk kralının mahpesi fazla bir zahmet vermeden Türk paşasına açıldı.

Efendilerim, çelebîlerim, eğer anlattığım harikulâde hikâyenin bu kısmını size etraflıca anlatmazsam, âşık olarak bütün değerimi kaybederim. Onun için izin verirseniz size gerekli teferruatı anlatayım.

■

Ahmed, bir akşam üstü, zavallı bir aşçı yamağı kılığında, Allah'ın izniyle zafere ulaşmayı başardı. Ancak bu iş için, şâhâne sakalının bir kısmını kesmek zorunda kalmıştı.

Evet Ahmed Paşa, yani don Alonzo demek istiyorum, bir akşam, her nasılsa, esrarengiz bir şekilde hastalanıveren aşçı yamağının yerini aldı ve başında beyaz aşçı başlığı, elinde gümüş tepsi olduğu halde Frenk Kralı, Fransalı François'nın bulunduğu basık tavanlı salona girdi. François, koltuğuna oturmuş, Kastilyalı aşçı yamağının yemeğini getirmesini bekliyordu.

KRALIN HUZURUNDA

Aşçı yamağı Lupa, kralın yanına girince, bu kılığa girmediği zamanlar, daima yanında kılıç taşıdığını hatırladı. Sonra tuttuğu tepsinin dengesini bozacağını düşünmeden tek elini kalçasına koydu ve Kral François'yı dikkatle süzmeye başladı. Kral François da onu süzüyordu.

Karşı karşıya, göz göze bakışan iki asîl adam birbirini süzüyor, bakışlarıyla birbirini tartıyordu. Sonra Kral François kalktı ve kaza ile olmuş gibi aşçı yamağının taşıdığı gümüş tepsiyi yere attı. Aynı zamanda aşçıbaşının, yamağa yaptığı şiddetli küfürler, tehditler, kaynayan su gibi etrafa yayılmaya başladı.

Çok Hıristiyan Kral (Fransa Krallığının kralları, dindârâne bir şekilde, kendilerinden bu şekilde bahsederdi) kılıç yerine yanında taşıdığı kalın bastonu kaldırdı ve olanca hızıyla küfürbazın başına indirdi. Adam düşüp kaldı ve uzun bir zaman için konuşamadı. Baston diyorum, çünkü Çok Hıristiyan Kral'ın kılıcı yoktu. Yatağanı da yoktu. Çok Hıristiyan Kral'ın yatağanı şimdi, Katolik kralın belinde parlıyordu.

Her neyse. Şimdiki halde, kılıç yerine taşıdığı baston, şâhâne bir şekilde aşçıbaşıyı okşamıştı. Hiç olmazsa, adam böylece, aşçı yamağı kılığında da olsa, bir paşaya hürmet etmeyi öğrenmiş olurdu.

Bu vaziyet üzerine, herhalde, aşçıbaşının hemen oradan uzaklaştığını tahmin etmekte güçlük çekmezsiniz. Aşçıbaşı çıkınca, başka aşçı yamakları da sıra ile ardından dışarıya yollandılar. Frenk Kralı François, kendisine yemek getiren aşçı yamağını dikkatle süzüyordu. Çıkma sırası ona gelince, aşçıbaşıyı okşayan bastonunu ona doğru uzatarak:

— Sen kal, dedi.

İşte, gerçek prenslerin hükümdarı böyleydi, hattâ Allah'ın Gölgesi'ne benziyordu. Cemâleddin Paşa, onun hareketini ve sesini doğrudan doğruya Kanunî Süleyman'ınkine benzetti.

— Adını söyle, dedi kral.

Ahmed cevap verdi:

— Efendimiz, zât-ı devletlerinin huzu-

runda telâffuz edilmeye lâyık değildir. Ama kulaklarınız aylar ayı, rahat huzur bulamadan zindancı köpeklerin sesini duydu, kilit şakırtıları dinledi. Bu cihetle, kulaklarınızın benim hakir adımı şerefli bulacağını söylemeye cesaret edebilirim... Çünkü bu, Fransızlar'ın kralının sonsuz ve ebedî dostu olan bir hükümdarın tab'asından birinin adıdır.

— Sonsuz ve ebedî mi dedin?

Önce şaşıran kral, sonra memnunlukla gülümsemişti.

— Benim bir tek ebedî dostum vardır, dedi... Arkadaş sen padişahın adamı mısın yoksa?

— Kutsal haç adına!... Evet...

MARKİ AHMED CEMÂLEDDİN PAŞA

Şövalyelik bakımından her iki hükümdar da birbiriyle yarış ediyordu sanki. Bunun neticesi olarak Türk ve Fransız halkları sulh ve sükûn içinde yaşıyor, ticarette, ilimde, seyahatlerde sayısız kolaylıklara kavuşuyorlardı.

Ahmed Paşa devam etti:

— Kutsal haç adına evet... Ben, padişahın kuluyum. Padişah beni buraya size tâbî olmak, düşmanınız olan sahte imparatordan sizi kurtarmak üzere gönderdi. Diğer taraftan çok değersiz olmakla beraber adımı da söyleyebilirim: Ahmed Cemâleddin ve padişahımın lutfuyla Ahmed Cemâleddin Paşa'yım.

— Onun Allah'ı ve benim Allah'ımın aşkına, ki, zaten her ikisi de aynı Allah'tır, yanlış konuştun arkadaş, doğrusunu ben söyleyeceğim. Adın Ahmed Cemal diyorsun, olsun. Ama her iki metbuunun lutfuyla adın artık Marki Ahmed Cemâleddin Paşa'dır. Bu markiliğe, toprak ve servetin de ilâve edileceğini söyleyen ben kralına güvenebilirsin. Hayır, hayır sakın diz çökme... İnsan ancak hükümdarların huzurunda diz çöker, esirlerin değil! Kalk ayağa o halde marki ve söyle, sen beni buradan kurtarıp Fransa krallığının başına mı geçirmek istiyorsun? Ne saadet!... Fikir fena değil, ama ecdadımın koruyucusu aziz Denis adına söyle, nasıl yapacaksın bunu? Görünüşünde sağlam, değerli bir yeniçeri olduğun belli. Ama beni yüz kişi saysak, seni bin kişi saysak, Kral Carlos'un bin yüz kere bin askerine karşı ne yapabiliriz? Üstelik onların da hepsi iyi savaşçı ve kahramandır, çünkü beni, Fransa Kralı François'yı yendiler.

Ahmed Cemâleddin hürmetle ayağa kalktı —çünkü hürmet sadece elleri kavuşturmak veya diz çökmekle gösterilmez. Ahmed Paşa, ipek çoraplı sağ bacağını yine ipek çoraplı sol bacağının üstüne atmış olan kralın karşısında bir süre düşündü, sonra konuşmaya başladı:

— Kral hazretleri, dedi, beni olduğumdan bin defa daha fazla değerlendirmekle şaşırtıyorsunuz. Ama bu iltifatlarınıza on bin defa fazlasıyle lâyık olacağım. Tâ ki, vazifemi yapıncaya ve sizi kurtarıncaya kadar. Sizin dostunuz ve müttefikiniz olan benim ulu hükümdarım bana bu mevzuda hitab etme şerefini verdikleri zaman ben de, majesteleri gibi itiraz ettim. Ve padişah gülmeye başladı ve ben de güldüm. Gerçekte, bu iş sıradan, bilinen yollarla halledilecek iş değil. Çünkü İslâm'ın askeri de, kılıcı da, gemisi de eksik değil ve Türk askeri hangi harp meydanında İspanyol askeriyle çarpışırsa çarpışsın, padişahımın sancakları muzaffer olacak, majesteleri hürriyetini kazanacak ve kral Carlos esir olacaktır. Ama bu harp meydanını nerede bulmalı?

— Yaaa, eğer kardeşim olan imparator bulamadıysa ben aramam. Peki arkadaş, işte sen padişahın emriyle Madrid'desin. İyi güzel. Benim, kılıcında gördüğüm kurtuluş imkânlarından başka imkân var mı?

— Kral hazretleri, şövalyeliğin en asîl şövalyesini kurtarmak için çareler hiçbir zaman eksik olmaz. Kuvvet çok zayıfsa, hileye başvurulur; ve bunda insanın şerefini azaltan hiçbir taraf yoktur.

— Aziz Denis aşkına ben de aynı fikirdeyim. O hâlde kardeşim İmparator fidyemi ödemeyi mi düşündü? Ama arkadaşım marki, bu benim için şerefsizlik olur. Benim ebedî dostum, büyük müttefikim bile olsa, benim borçlarımı kimsenin ödemesini istemem.

— Kral hazretleri, ne padişah efendimiz, ne de ben, size karşı böyle bir saygısızlığı aklımızdan bile geçirmedik. Zaten bütün İslâm'ın, bütün Hıristiyanlığın bunların da üstüne bütün putperestlerin altını bir araya gelse, sizin saçınızın bir telini bile karşılayamaz.

— İyi konuştun marki... Peki kılıç yok, para yok, o halde nasıl olacak bu iş?

— Kral hazretlerinin bana söylediği bu sözleri ben de padişahıma söyledim. Bana şöyle cevap verdi: «Kılıç kından çıkmayabilir, para iş görmeyebilir... O zaman hizmetkârlarımı ve dostlarımı kullanırım. Sen benim hizmetkârım ve dostumsun. Git o halde...» Ve işte buradayım kral hazretleri.

— Fakat ne yapacaksın?

— Ben de bilmiyorum. Ama Allah'a güveniyorum. Pavia'da yenilen, çok geçmeden Madrid'den kaçacaktır.

(Devamı gelecek sayıda)

Kerbelâ Olayı: 2

Muharrem Âyinleri

Yazan: Semih Nâdir

UBEYDULLAH'IN Hz. Hüseyin'e karşı olan çok aşırı zâlimce tutumunun da iki sebebi olsa gerektir: Biri, halîfenin emrini yerine getirmekle, onun kendisine karşı olan düşmanlığını bir derece olsun azaltmak — ki Yezid, lânet ettiği halde, bu olaydan sonra onu görevinden azletmeyi aklına bile getirmemiştir. — İkincisi, Hz. Ali'ye ve onun evlâtlarına karşı beslediği ve çeşitli kaynaklardan kopup gelmiş eski kinler olmalıdır.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, Hz. Hüseyin'in ve arkadaşlarının Kerbelâ sahrasına dökülen kanları ve düşen başları aslâ mevzîî ve tarihe mal olmuş, bitmiş bir olay olarak kalmadı. Bu çirkin ve acı hadise o günden sonra, zaman zaman için için yanan gizli bir alev, zaman zaman da volkan misâli patlamalar göstererek, İslâm tarihini kapladı. Kökleri tamamen başka, pek çok ve pek çeşitli sayısız olaylar ve çıkışlar da buna bağlandı. Yüzyıllar içinde bu yüzden dökülen kanların yanında ise Kerbelâ'dakiler ancak bir damla derecesine indi.

Son söz olarak şunları söylemek yerinde olur: Kerbelâ bir gerçektir; fakat olayın teferruatına — birkaç tanesi müstesna — her zaman gerçek gözüyle bakmak kolay değildir. Çünkü savaşa katılanlar içinde katliâmdan sadece bir kişi kurtulmuştur. Çadıra kapalı, heyecan ve ıstıraptan bitmiş kadınlarla, o zaman pek küçük bir çocuk olan Hüseyin'in oğlu Ali'nin ise, belge değerinde, bilgi verecek güçleri zaten olamazdı. Bu yüzden, olayın çok zenginleştirilmiş efsane bölümlerinin sıhhatı üzerinde daima ihtiyatla durmak yerinde olacaktır. Ne var ki, Hazret-i Hamza nasıl bir «serdâr-ı şehîdân» ise Hazret-i Hüseyin de öylece bir «Şâh-ı şehîdân» dır.

MUHARREM ÂYİNLERİ

Kerbelâ olayı, tarihin bir devresinde olup bitmişti ama, bunun hâtırası, İslâm tarihinde — durmadan kanayan bir yara gibi — o günden sonra kanayıp durdu, günümüzde de kanamakta devam etmektedir. Bugün, Şîî mezhebi dışındaki mezheplerde bile, Kerbelâ'nın mâtemi «on muharrem» merasimleri hâlinde hâlâ da sürmektedir. Bilhassa az aydınlanmış zümreler arasında on muharremde bazı törenler yapılmakta, aşureler pişirilip dağıtılmakta, cam bardak veya kalaylı taslardan su içilmemeye dikkat edilmektedir.

Istanbul'da, Cumhuriyet'e kadar, Yenicami ve çevresinde İran uyruklu ve Şîî mezhebine bağlı pek çok iş ve ticaret adamı bulunmaktaydı. Bunlar, on muharremde — tıpkı İran'da olduğu gibi — mâtem âyinleri yaparlar ve çevre halkını dehşet içinde bırakırlardı. Alaylar hâlinde sokaklarda dolaşarak hüngür hüngür ağlamaları, ellerindeki büyük keskin bıçakları, hattâ kılıçları başlarına, vücutlarının şurasına burasına saplamaları, bazan hırsa

gelip kendi kafalarını yarmaları korkunç bir manzara teşkil ederdi.

Bu çirkin ve korkunç davranış Cumhuriyet'ten sonra yasaklandı. Esasen bu tarihten sonra Istanbul'daki İran uyruklular da zamanla azaldılar. Bugün artık bu çeşit manzaralar Türkiye'de tarihe karışmış bulunmaktadır.

Kerbelâ vak'ası ve muharrem âyinleri hakkında bir fikir vermek için eski bir kaynaktan aldığımız şu satırları aşağıya alıyoruz:

«... Kerbelâ'nın Şark 'din tarihinde önemli bir mevkii vardır. Çünkü Hazret-i Ali'nin oğlu orada şehid olmuştur. Onun, susuzluktan çatlamış dudaklarından sızan ve sahrânın ateş gibi kumlarını sulayan kanı, kendisine taparcasına bağlı olanların gönlünde Cennet bahçelerinden koparılmış bir kırmızı gül gibi daima canlı kaldı, bir mâtemin âbidesi oldu.

«Muharrem geldiği zaman bilhassa Alevîler'in ruhunda derin bir teessür uyanır. Akın akın ocağa gelirler. Kerbelâ meydanı açılır ve dolar. Meydanın ortasında birkaç basamaklı bir mihrab vardır. Bu mihrabın en üstünde on iki kollu bir şamdan yanar. Mihrâbın etrafında sıra ile postlar dizilmiştir. Dede postu, Seyyid Ali postu, Kız Ali postu, Meydancı postu, Kırk Donlu Can postu, Kahveci postu, Kurbancı postu, Ayakçı postu ve diğerleri...

«Mihrâbın önünde Kerbelâ şehidi Hüseyn'i temsil eden bir adam vardır. Öteki âyinlerde kırmızılar giyen baba, bu sefer karalara bürünmüştür. Ortalıkta çıt çıkmamaktadır. Lâf etmek yasaktır. Artık ne sazların yakıcı nağmesi, ne nefeslerin rind ahengi, ne de şarabın çanaklar içinde dalgalanan renkleri göze çarpar. Yerlere çevrilmiş gözlerden damla damla yaşlar akmaktadır. Bu yaşlar, göz pınarlarından değil, inancın, o derin ve esrarlı köşelerinden doğmuştur... Törene katılanlar, dakikalar ilerledikçe kendilerinden geçerler. Şimdi hepsinin ayaklarının altında sanki gerçekten Kerbelâ sahrasının yakıcı kumları vardır. Dudaklarından şu fısıltılar dökülür: Ah Ali'm, ah Hüseyn'im... Ah Ali'm, ah Hüseyn'im, ah Ali'm, ah Hüseyn'im...

«Ali, zavallı bahtsız Ali!... ciğer köşen yavrun Hüseyin, Kerbelâ'da işte bugün, bağrı yanmış, dudakları susuzluktan çatlamış; sonunda Yezid'in okları ile gözlerini bu mihnethâneye yummuştur.

«Meydanda hazır bulunanlardan en yanık sesli olanlar, Hüseyin için mersiyeler okurlar. Bu mersiyelerin mısrâları arasın-

Suşa'da Muharrem ayında yapılan matem âyininden bir görünüş.

da derin bir âhıret kokusu, yeşil mineli buhurdanlardan tüten bir âhıret kokusu vardır. Dervişlerin yanık sesleri, kulakların yanık zarlarından, ruhların en gizli köşelerine kadar yayılır. Dedeler de, şeyhler de, müridler de, bu yanık seslerle gözlerini yumar ve Cennet bahçelerinde o mübarek şehitlerin nazlı nazlı dolaştıklarını görür gibi olurlar. Bu arada okunan mersiyeler pek çeşitlidir. Meselâ bunlardan birine örnek vermek mümkündür:

Gamhâne-i arzdan ziyade
Kavga-yı azîm var semâda,
Efsûs ki zemîn-i Kerbelâ'da
Attan yere düştü Hüccet-ül-lâh.

Bağlandı ibâda bâb-ı rahmet,
Çöktü rûh-ı kâinata zulmet,
Yârâb, bu ne âteşîn kıyâmet
Attan yere düştü Hüccet-ül-lâh.

Şâm ehli Yezîdân-ı güm-râh
Evlâd-ı Resûl'e kıydı eyvâh;
Gelmez mi husûle gayret-üllâh
Attan yere düştü Hüccet-ül-lâh...

«Bu ve buna benzer pek çok ve pek çeşitli mersiyeler, o zamana kadar sakin bir hava içinde devam eden matemi, coşkun bir vecid hâline getirir. Dede, biraz sonra Kerbelâ vak'asını bütün teferruatı ile anlatmaya başlar. Aslında dedenin anlattığı vak'a hiç de tarihlerin kaydettiği gerçeklere uymaz. Efsâne ve hayalin karıştığı bu anlatımda muhayyile dolu dizgin koşup durur:

«Hicret'in dördüncü yılı... Bir salı günü gökten yere bir nur indi. Herkes bu nuru gördü ve hayretlere düştü. Çünkü bu nur, Hazret-i Ali'nin bir oğlu olduğunu dünyaya müjdeliyordu.

«Gök yarıldı; oradan bir nur fışkırdı. Bu nurdan bir ses yeryüzüne şöyle ünledi: «Doğmuş olan bu sabînin adı Hüseyin olsun».

«Hüseyin büyüdü. Delikanlı oldu. Dört defa evlendi. Üç erkek evlâdı ile üç kızı oldu. Erkeklere Ali Ekber, Ali Evsat, Ali Asgar; kızlara Zeyneb, Fâtıme, Sekîne isimleri konuldu. Hüseyin, Hüseyin, cân Hüseyin, şâhım Hüseyin...»

(Dede burada dayanamaz. Mecburen, tören icabı, ağlar ve sonra yenleri göz yaşlarını silerek şöyle devam eder):

«Zaman geldi. Hüseyin Mekke'den Kûfe'ye gitmek üzere hazırlığa başladı. Hüseyin'i çok seven dostlarından Abdullah, bu seyahatin tehlikelerini gördü. Muhabbet dolu gözlerini onun mübarek yüzüne çevirerek: «Yâ ibni Resulullâh, dedi. Çok yalvarırım Mekke'yi terketme, çöllere düşme». Hüseyin cevap verdi: «İyi ama yâ Abdullah, beni Kûfeliler çağırıyor». Abdullah: «Ey biraderim Hüseyin, kötülükleriyle meşhur olan Kûfeliler'e inanma. Mübarek pederinin başına gelenleri de unutma».

Dede, her sene tekrarlandığı için herkes tarafından ezberlenmiş olan hikâyeyi, herkes yeni duyuyormuş gibi uzun uzun anlatır. Hüseyin'in Kûfe'ye doğru yola çıkışı, yolda ve Kerbelâ sahrasında başına gelenler — araya pek çok efsâne karışmış olmakla birlikte — tarihin anlattıklarına yine de fazla aykırı değildir. Ve dede, hikâyesini şöyle tamamlar:

«Ve ertesi gün Kerbelâ çöllerinde bir avuç susuz ile, gözlerini kan bürümüş bir sürü cellâd, misli görülmemiş bir harb yaptılar. Semada kızgın bir güneş, altta kızgın bir kum... Su yok, gölge yok... Kılıçlar baş uçuruyor, oklar kaburga deliyor... Hazret-i Hüseyin susuzluktan pek yanmıştı. Fırat'a saldırdı, döğüştü. Sanki bir harb kasırgası olmuştu. Nehrin kıyısına varabildi. Avuçlarına biraz su doldurdu. İşte artık suya, hayata kavuşmuştu. Evet, avuçlarını nehirden doldurdu. Yanan ve tutuşan, şahram şahram çatlamış dudaklarına bu hayat iksirini tam götürmekteydi ki, karşıdan gelen düşmanın bir oku, onu dudağından yaraladı. Su yerine, kendi tutuşan kanını içti. Ve Mâlik bin Beşir hemen koşarak ona yetişti ve mübarek başını vücudundan ayırdı. İşte o mübarek can, Kerbelâ'da böylece şehid oldu...»

Dede sözlerini burada hıçkıra hıçkıra ağlayarak bitirir. Onun susmasından sonra, mecliste bulunanlar saçlarını, başlarını yolarak feryatlarını arttırırlar. «Kerbelâ Meydanı» adı verilen tören salonu inim inim inler. Ağızlardan bir makamla:

Can Hüseyin, şah Hüseyin;
Cânân Hüseyin, şah Hüseyin...

Çağrışmaları dökülür.

Salonda bu figanlar devam ederken, ocağın kapısından meydana üç adam girer. İkisinin ellerinde büyük ve keskin birer pala vardır. Üçüncüsünün elindeyse kalın bir zincir parçası bulunmaktadır. Bunlar içeri dalar dalmaz meydandaki figan büsbütün göklere çıkar. Şimdi koro hâlinde ve kendini kaybetmiş bir cezbe içinde herkes:

Can Hüseyin, şah Hüseyin;
Cânân Hüseyin, şah Hüseyin...

Kerbelâ olayının matemini tutan Şiîler'in kılıçlarla dövünmesi.

diye dövünmekte, kıyasıya başlarını yumruklamaktadırlar. Ellerinde pala bulunan adamlar, bunları kendi vücutlarına vurup daldırırlar. Zincirli adam başına, yüzüne, omuzlarına eline tuttuğu kalın zincirleri kıyasıya indirmektedir. Her tarafları şerha şerha yarılır; her taraflarından oluk gibi kanlar fışkırır. Artık burası bir meclis değil; bir kıyâmet, bir mahşerdir.

Ocağın önünde Hazret-i Hüseyin'i temsil eden adam, mazlûm bir tavırla bu olan bitenleri seyretmektedir. Dede onu bulunduğu yerden kaldırır. Odanın ortasında Kevser havuzunu temsil eden bir havuz vardır. Oraya götürüp bundan içmesini işaret eder. Ne var ki ona bir türlü bu sudan içiremezler. Hüseyin'i temsil eden adam durmadan dövünmekte, direnmekte ve geriye çekilmektedir. Sonra «Süpürücü» denilen bir adam, elinde havuzdan doldurduğu halde, Hüseyin'e yaklaşır. Onun önünde boyun eğerek niyazkâr bir şekilde durur. Şimdi feryat ve figanlar da kesilmiş, herkes bu manzarayı seyre dalmıştır. Yaşlı gözlerde vecidli bir niyaz parlamaktadır. Hüseyin'i temsil eden adam bu yalvaran gözlere birer birer bakar. Vecid ve niyaz öylesine içten ve yürektendir ki artık ısrardan vazgeçer; kendisine sunulan suyu lutfedip içer. Artık herkeste bir ruh huzuru doğmaya başlamıştır. Gergin yüzlerdeki ifadeler ağır ağır çözülme yoluna girer. Hüseyin'i temsil eden adam suyu içerken, süpürücü de ortalığı süpürmeye başlamıştır. Süpürür, süpürür ve biriken yığını ortalıkta bir yere biriktirir ve orada bırakır. Bundan sonra orada bulunanların hepsi birer birer bu yığının üstünden atlamaya başlarlar. Buna «Çöp Atlama» denir. Çöp atlama, mâtem töreninin bittiğine işarettir. Çöp atlatdıktan sonra birçokları tören yerini terkedip, huzur içinde evlerine, yerlerine, yurtlarına dağılırlar. Ancak törenin ileri gelenleri orada kalırlar. Çöp yığını kaldırılıp, ihtimamla belli bir yere bırakılır. Yemekler hazırlanır. O günkü yemekte bilhassa güvercin eti yenir. Muharrem töreninin ilk kısmı böylece biter ama, muharrem mâtemi bir ay devam eder. Bu bir ay içinde ancak ölmeyecek kadar yemek yenilir; hele su —ne kadar az içmek mümkünse— o kadar az içilir. Devamlı olarak, sayıları pek çok ve pek çeşitli olan Kerbelâ mersiyeleri okunur...»

Yukarıda hulâsa edileni, muharrem âyinlerinin sadece bir bölgeye ait olanıdır. Bu âyinler bölgelere, mezheplere göre akla gelmeyecek kadar değişik şekiller gösterirler.

SON

I. Dünya Savaşında Ruslar'a Esir Düşen Bir Subayın Türkistan Hâtıraları: 3

Türkiye Türkleri'nin Hizmetleri

Yazan: Süleyman Tevfik (Harput) Sergici

SEMERKAND, hakikaten cennet kadar güzel bir şehir. Şehrin ortasında Zerefşan nehri akar, suyu bol, toprağı münbit, yemyeşil bir ova. Burada yetişen meyvaların tad ve lezzeti son derece nefis. Bol çeşitli ve fevkalâde tatlı olan üzümleri, özel mahzenlerde senesine kadar muhafaza ediyorlar. Taşkent'te olduğu gibi, Semerkand'da da, geniş ölçüde pamuk tarımı vardır. Türkistanlılar, pamuğa «pahta», çiftçiye de «dehkan» derler. Türkistan çiftçileri son derece bilgili ve o nisbette çalışkan kimselerdir. Sırderyâ (Seyhun), Âmûderyâ (Ceyhun) nehirleriyle, Zerefşan nehrinden ve bunların kollarından, halk tarafından yapılan sulama kanallarıyla araziyi sularlar.

Semerkand'da, İttihad ve Terakkî Cemiyeti'ni kurduktan ve şehrin görülecek yerlerini gezdikten sonra, vilâyet maarif kongresine gittim. Büyük bir salon, delegelerle ve dinleyicilerle dolmuştu. Bizi görünce, şiddetle alkışladılar. Biraz sonra, bir delege kürsüye çıktı. Türkiyeli öğretmenlerin Taşkent'te açtıkları okulları övdü. Semerkand'ta da bu gibi okulların açılmasını temennî etti. Birkaç hatip bu mealde söz söyledikten sonra, Ekâbir Şah Mansur kürsüye çıktı.

— İşte, misafirimiz olarak yanımızda oturan zât; bu öğretmenlerden biridir. Kendisinin, tam selâhiyetle Semerkand Maarif Müdürü tayin edilmesi için gerekli teşebbüslerin yapılmasını teklif ediyorum, dedi.

Eller kalktı, karar alındı, alkışlar koptu. Neye uğradığımı bilemedim. Bu sempati ve sevgi tezahürleri arasında, ister istemez kürsüye çıktım. Gösterilen sevgiye teşekkür ederek, verilen vazifeyi kabûl edeceğimi bildirdim. Ertesi gün tâyinim telgrafla Taşkent'ten tasdik edildi. Arkadaşımız maarif vekili Mehmed Emin Bey, ayrıca bir de tebrik telgrafı göndermişti. Bu dakikadan itibaren, Semerkandlı olmuştum. Sibirya'dan yeni gelen arkadaşlardan birkaç kişi getirmek üzere Taşkent'e gittim. Birkaç kaymakam ve albay vardı. Bu kodomanlar gelmek istemediler. Genç mülâzımlardan Necmeddin, Ali Rıza, Bekir ve Tevfik Beyler'i ikna ederek, beraberce Semerkand'a geldik. Bunları takiben 3 arkadaş daha geldi. Daha sonra Yüzbaşı Hamdi, Yüzbaşı Ali Galip, erkân-ı harp kaymakamı Nuri Beyler geldiler. Semerkand'da bir ortamektep, bir muallim mektebi ve «Altay Derneği» adlı bir izci oymağı ile bir bando teşkil ettik.

Maarif sahasında çalışmalarımız devam

ederken, Taşkent'teki İttihad ve Terakkî Cemiyeti merkezinin tensibi ile Istanbul'a, Miyan Büzürük Han'ın riyâsetinde 5 kişilik bir heyet gönderildi. Türkistan'ın Türkiye'ye ilhak kararına ait mazbatayı Sadrâzam Tal'at Paşa'ya takdim eylediler.

O sıralarda Bakû'yu işgal etmiş olan Türk ordusunun, Hazar Denizi'nin karşı sahiline geçmesi bir gün meselesi idi.

Tal'at ve Enver Paşalar, heyetimize ciddî alâka göstermiş ve Türkistan'da çalışan arkadaşlara teşekkür mektubu göndermiş, bu şekilde vazifeye devam etmemizi tavsiye ederek, pek yakında ordumuzun Hazar Denizi'nin karşı sahiline geçerek, Türkistan'ı işgal edeceğini müjdelemişlerdi.

Maalesef bu ümit, bir serap gibi söndü. Az zaman sonra Almanlar mağlûp olmuş, Türk ordusu da Bakû'dan çekilmişti. Fakat biz, başladığımız işi yarıda bırakamazdık. Eserimizi tamamlamak mecburiyetindeydik. Ben, Semerkand'da faaliyetimi günden güne geliştiriyordum.

TÜRKİSTAN ŞEHİRLERİ VE SEMERKAND

Türkistan gerçekten başlıbaşına canlı bir Türk tarihidir. Ruslar Uluğ Türkistan'ı; Sırderya, Hazar ötesi, Fergana, Yedisu, Semerkand nâmıyla 5 vilâyete ayırmışlardır.

Sırderya vilâyetinin merkezi Taşkent'tir. Akmescit, Gazalî, Çimkent başlıca şehirleridir.

Fergana vilâyetinin merkezi Hokant şehri olup, Sim, Mergelan, Nemengân, Endican, Öş; ikinci derece şehirleridir.

Hazar ötesi vilâyetinin merkezi, Semerkand şehridir. Çizak, Kette Korgan, Hocent, Uratepe ikinci derece şehirleridir.

Yedisu vilâyetinin merkezi Almaata şehridir. Tokmak, ikinci derece şehridir.

Semerkand şehri, Türkistan şehirlerinin en güzelidir. Havası, Taşkent'e nazaran daha mutedil olmakla beraber, Zerefşan nehrinden sulanan üzüm bağları, meyva ağaçlarıyla süslenmiş yalancı bir cennet gibidir.

Şehri kuran, Türkler'in «Alp Er Tunga» dedikleri «Efrâsyab» tır. Şehir haricinde, hâlen Efrâsyab kalesi vardır. Büyük Timur'un taht şehri olduğu için, Semerkand'ın tarihî kıymeti pek büyüktür. Semerkand'da hüküm süren kudretli hakanların bıraktıkları kıymetli eserler; Türklüğün eski medeniyetini gösteren canlı vesikalardır. Semerkand, bir zamanlar Büyük İskender'in karargâhı olmuştur. Şöhreti Asya kıtasına ve ünü bütün dünyaya yayılmış olan Timur, Semerkand civarında «Keş» kasabasında doğmuştur. Zaptettiği memleketlerde tesadüf ettiği sanat adamlarını toplayıp, Semerkand'a getirmiştir. Bu sâyede, Semerkand'ın güzelleşmesine ve Türkistan'da sanayiin gelişmesine hizmet etmiştir.

Semerkand'ın tarihî kıymeti hâiz ve bugün dahi yüksek bir sanat âbidesi olarak ayakta duran eserlerinden en mühimmi, «Şah-zinde Camii»dir. Anlatıldığına göre, halkı, İslâm dinine dâvet etmek üzere Semerkand'a gelen «Kasım İbni Abbas» öldürülmüş, başı kesilmiş ve kesik baş yerlerde yuvarlanarak şehir civarında bir kuyuya atılmıştır. Oradaki Müslümanlar, din uğruna şehid düşen Kasım İbni Abbas'ın ölmediğini kabûl eder. Halkın bu itikadına hürmeten Timur, kuyunun üzerine muhteşem bir cami yaptırıp, ismine, «berhayat» mânâsını ifade eden Şahzinde adını vermiştir. Hakikaten Şahzinde Camii, Orta Asya camilerinin en güzelidir.

Mimarî tarzı ve duvarlarındaki çinilerin renk ve parlaklığı, akıllara durgunluk verecek kadar güzeldir. Semerkand'da daha birçok kıymetli eserler vardır. Bilhassa Timur türbesi ile avlusunda Hazret-i Osman'ın yazmış olduğu Kur'ân-ı Kerîm'in mermer rahlesi bulunan «Bibi Hanım Medresesi» ve eski Türk üniversitesi vazifesini gören «Medrese-i Şirdâr», «Medrese-i Tılla Kari» ve «Uluğ Bey Medresesi» vardır. Bu medreselerin ortasında kalan büyük meydanlığa, «Registan» adı verilmiştir.

Orta Asya'nın gelip geçen kudretli hâkanlarına daimî bir mücadele sahnesi olan ve müteaddit defalar tahribata uğramış bulunan bu bölgenin, hâlen harab bir hâldeki binaları; Türklüğün haşmetli mâzisini, parlak medeniyetini, sanayie verdiği kıymet ve alâkasını, açık bir surette göstermektedir.

İki metre kalınlığında olan duvarlarının dış cephesi, elvan çinilerle kaplanmıştır. Güneş ışınlarının in'ikâsıyla, çok uzak mesafelerden parıltısı gözleri kamaştırır. Kubbelerindeki büyüklük, duvarlarındaki metanet, geçmişte yüksek bir Türk mimarîsinin en büyük şahididir.

Semerkad'da «Kelasyap Suyu» kenarında, yüksek bir kaya üzerinde Daniyal Peygamber'in 15 metre uzunluğunda mezarı vardır.

Semerkand varoşları yakınında, halkın «Pây-ı rasad» dediği bir tepecik üzerinde, hafriyatla meydana çıkarılmış olan «Uluğ Bey Rasathanesi», bugünkü fen ve ilim adamlarının bile hayret ve takdirlerini celbedecek kıymetli bir eserdir. Şöhretli âlim Uluğ Bey'in inşa ettirmiş olduğu bu

Kostroma'dan kaçarak Taşken'te varan dört arkadaş. Soldan sıra ile: İhtiyat mülazımı Sâlih Kesrî (Afyonlu), Yüzbaşı Ali Rıza, Mülazım Münir Paşabahçe, Mülazım Süleyman Tevfik Harput.

rasathanenin bulunduğu yer, eski eserler mütehassısı bir âlim tarafından meydana çıkarılmış ve rasathanenin tahripten kurtulabilen yer altındaki kısmı, alâkalıların tetkik ve istifadesine arzolunmuştur. Türk ilim ve irfanının mahsulü olan bu Orta Asya rasathanesi, bir tepenin içindedir. Etrafı kâgir duvarlarla çevrilmiştir. Takriben 25 metre kutrunda bir dairenin dörtte bir parçası üzerinde, 45 adet mermerden basamak yapılmıştır. Bu merdivenin her basamağı bir dereceyi gösterdiğinden, rasıdın bu basamaklarda durup, kubbenin tepesindeki rasad deliğinden yıldızları tetkik etmesi temin olunmuştur. Merdivenlerin yan tarafına, bir metre kadar yükseklikte mermerden korkuluk duvar yapılmıştır. Rasad dürbünlerinin istenilen noktaya getirilmesi için, korkuluk duvarları boyunca raylar çekilmiştir. Korkuluk duvarlarının üzerine, derece rakamları yerine «ebcet harfleri»yle birtakım rumuzlar yazılmıştır.

Semerkand'da kıymetli eserlerden, «Bibi Hanım Medresesi» vardır. Bu medreseyi, Emîr Timur'un zevcesi «Bibi Hanım» 1385 Milâdî yılında yaptırmış olup, kubbesinin büyüklüğü itibariyle, mimarî kıymeti yüksektir. Bibi Hanım'ın mezarı, bu medresenin ortasında bulunan küçük mescidin mahzenindedir.

Bu ve bunu takip eden, izah edeceğim Medrese-i Şirdâr ve Merdese-i Tılla Kari, dünyanın zulmet içinde yaşadığı o devirlerde, Türk yurdunun yüksek üniversiteleri vazifesini görmüş ve dünyanın her tarafından ilim öğrenmek için akın akın gelen talebelerle dolup boşalmıştır.

Semerkand'daki medreselerden, «Medrese-i Şirdâr»a gelince; bu medrese 1640 Milâdî yılında «İmam Kulu Han»ın veziri «Bilan Taş Bahadır» nâmında bir Özbek kahramanı, İran'da, İmam Rıza'nın türbesini basıp, içerisindeki mücevheratı almış ve bununla Semerkand'da Medrese-i Şirdâr'ı inşa ettirmiştir. Her biri, iki talebeye mahsus olmak üzere 64 odası vardır.

Semerkand'ın tarihî eserlerinden Tılla Kari medresesini, Bilan Taş Bahadır yaptırmıştır. Bu medreselerin içlerinde, muallim ve talebeler için hücreler, talebenin yemeklerinin pişirilmesi için mutfak dairesi, yıkanması için hamam ve ibâdet etmesi için de, mescit vardır.

Bu medreselerin dış kısmı renkli, parlak çinilerle süslenmiştir. Hakikaten mimarî kıymeti hâiz eserlerdir. Bu üç medrese, dünyanın zulmet ve cehâlet içinde yaşadığı o devirlerde, Türk yurdunun yüksek ilim merkezleri vazifesini görmüştür.

Burada bir hâtıramı arzedeyim:

Semerkandlı dostlarımdan Kari Mahmud Bey, her hafta cuma tatilinden istifade ederek bizlere Semerkand'ın bir tarafını gezdiriyor ve eski eserler hakkında izahat veriyordu. Sıra, Semerkand vilâyetinin ikinci derece şehirlerinden Çızak kasabasına gelmişti. Buraya gitmek için tek atlı arabaya bindik.

Türkistan'ın tipik arabaları vardır. Tekerleklerinin çapı 2 metreyi bulur. Tabiatıyle, arabanın dingili de, o nisbette yüksektir. İçine minderler serilir, yastıklar konur, bağdaş kurulup oturulur. Arabacı da, koşulu olan atın sırtına oturur.

Çızak yakınında «Timurlenk Kapısı» denilen oldukça geniş bir vâdiye girdik. Bu vâdide yüksek bir kaya üzerine oturtulmuş, cilâlı taştan sütun üzerinde Farsça birkaç satır yazı vardı. Türkçe'ye tercüme ettirdik. Şöyle deniyordu:

«Cenâb-ı Hak, saltanatında daim etsin. Kudretli, şevketli, Orta Asya padişahlarının padişahı Uluğ Bey Hazretleri, Moğollar üzerine açtığı muharebede 820 Hicrî senesinde bu mahalde vukubulan meydan muharebesinde Allah'ın yardımıyla galip gelmiştir».

Bu vâdide tesadüf ettiğimiz diğer bir sütun üzerinde yine Farsça şunlar yazılıydı:

«Hicret'in 979 senesinde, şevketli büyük hâkan İskender Hân'ın oğlu Abdullah Hân Hazretleri'nin 30.000 kişilik ordusu ile buraya gelip, Baba Hân ile Bozak Han'ın oğulları ve 50 kadar akrabalarının kumandasında, Türkistan, Taşkend, Fergana ve Deşti - Kıpçak taraflarından topladıkları 400.000 kişilik büyük bir ordu ile üç gün, üç gece devam eden meydan muharebesinde, Allah'ın emri ve Peygamber'in yardımı ile galebe çaldıklarını ilân için bu taş sütun Hâkan'ın emriyle muharebe meydanına dikildi. Muharebenin hitamından bir ay sonrasına kadar Çızak ırmağının suyu, kanlı akmıştır».

Semerkand'da yaşayan ahalinin bir kısmına Tacik denir. Tacikler, Semerkand ve Buhara havalisinde yaşarlar. Farsça'yı iyi konuştukları gibi, Türkçe'yi de mükemmel konuşurlar. Ahlâk, âdet ve millî hisler bakımından tam mânâsıyla Türk'türler. İran hududunda bulundukları cihetle, Acem medeniyetinin tesiri altında kalmışlardır. Orada bulunduğumuz müddetçe yaptığımız telkinler sayesinde milliyetlerine daha fazla sarılmış ve mekteplerinde yalnız Türkçe'yi kabûl ederek, Farsça'yı reddetmişlerdir. Toplantılarda, derneklerde, ziyafetlerde, Farsça konuşanlardan kelime başına para cezası almak suretiyle Türkçe'yi umumîleştirmeye gayret ediyorlardı. Tacikler'in bir kısmı Sünnî, bir kısmı da Şiî mezhebindendirler.

TÜRKİYE TÜRKLERİ'NİN HİZMETLERİ

Büyük bir ordu ile Türkistan'ın fethine memur edilen Rus generali Kavfman, 1867 senesinde, uzun çarpışmalardan sonra Hokand şehrinde hükümran olan Kırgız neslinden ve Altınbeşik sülâlesinden Hudâyâr Hân'ın ordularını mağlûb ederek, bütün Türkistan'ı zaptetmiştir.

İstiklâlleri elden giden Türkistan Türkleri, Ruslar'a karşı pasif mukavemete geçmiş ve kendilerini din maskesi altında teşkil ettikleri cemiyetlerle idare ederek, millî varlıklarını ve dinî akidelerini muhafaza imkânını bulmuşlardır. Ruslar, Türkistan'ı zaptettikten sonra, eski şehirlerin yanıbaşında birer yeni şehir kurmuşlar ve buralarda halkı Ruslaştırmak için «Ruski tuzemni» dedikleri, yerli halka mahsus Rus ilkokulu açmışlarsa da, Türkler bu okullara katiyyen iltifat göstermemiş ve bir tek Türk çocuğu bile kaydolunmamıştır. Hürriyet aşkı içinde kıvranan Türkistan münevverleri, 1917 senesinde Ruslar arasındaki ihtilâlden istifade ederek, muhtariyet ilân edip, Hokand şehrini hükümet merkezi yapmış, idareyi nüfûz sahibi baylardan ve zenginlerden seçtikleri mebuslara ve bunlardan ayrılan vekiller heyetine teslim etmişlerdir. Bu vekiller heyeti, tecrübesizliklerine rağmen dahilî teşkilâtı derhal kurmuş ve memleketin müdafaasına muktedir bir ordu vücuda getirmek için teşebbüse geçerek, Bâkû'da, Nargin adasında esir kamplarında bulunan Türk zâbitlerinden 20 kişiyi firar ettirerek, Albay Yusuf İzzeddin Bey'in idaresinde Hokand'a getirmişlerdi.

Bu zâbitler, henüz vazifeye başlamadan, Ruslar, aralarındaki parti kavgalarını bir tarafa bırakıp, kuvvetli bir ordu ile derhal Hokand üzerine taarruz ederek, muhtariyeti müdafaa etmek isteyen Türk kuvvetlerini ezmiş ve Hokand şehrini topla tahrip, ahalisini katliâm etmişlerdir.

Bu vak'adan iki ay sonra biz dört arkadaş Türkistan'a gelmiş bulunuyorduk. Birbiri ardınca gelen arkadaşlarımızın, saflarımızı takviye etmeleriyle, Türkistan'da

Taşkent'te buğday pazarı.

geniş bir maarif sistemi kurmaya muvaffak olmuştuk. Bu muvaffakıyetimizin sırrını; ulemânın ve gerekse avam tabakasının umumîyetle bize karşı büyük sevgisinde ve ilim yolunda yaptığımız telkinleri iyi karşılayarak derhal benimsemiş bulunmalarında aramak icabeder.

Bir vakitler İbni - Sînâ'lar, Farâbî'ler, İmam Buhârî, Uluğ Bey, Mîr Ali Şîr Nevâî, Süleyman Bakırganî, Bâbur Mirza, Ebülgazi gibi yüksek âlimler, büyük dâhîler yetiştiren Türkistan medreseleri; Ruslar'ın memleketi istilâsından sonra birer baykuş yuvası olup kalmışlardı. Ruslar tarafından açılan ilk mektepler, ilim yurdu olmaktan ziyade, siyaset tuzağı ve taassup ocağı hâlinde halkı Türklük'ten uzaklaştırmak, taassuba yaklaştırmak gâyesini gütmekteydi. Bu sebeple halk, çocuklarını bu mekteplere göndermeyip, «Bi halfe» denilen mahalle mekteplerine gönderiyor, biraz okuyup, yazma öğrendikten sonra, din dersleri öğrenmek üzere medreselere veyahut «Kaarî»liğe devamı tercih ediyorlardı.

MÜNEVVER KAARÎ

«Kaarî», hâfız demektir. Kaarîlik, Türkistan'da pek yüksek bir derecedir. Okuyup yazmak bilenlerin hemen hemen yarısı kaarîdir. Bir insan, kaarî olduktan sonra en yüksek şerefe ermiş ve memleketin mümtaz şahsiyetleri arasında yer almış sayılır. Türkistan Kaarîleri içinde memlekete büyük faydalar sağlamış Münevver Kaarî gibi vatansever ve kültürlü şahıslar da fazlasıyle mevcuttur.

Münevver Kaarî, 1880 yılında, Taşkende dünyaya gelmiştir. Babası, Abdürreşid Hân'ı çok küçük yaşta kaybettiğinden, annesi Hürriyet Hanım tarafından büyütülmüştür. Münevver Kaarî, evvelâ «Hâfız-ı Kur'ân» oldu. «Kaarî» lâkabını aldı. Sonra, Buhara medresesinde okudu. Taşkend'e dönünce, bir camiye imam oldu.

Münevver Kaarî, yeni nesli eğitim yolu ile gerilikten kurtarma, millî şuuru uyandırma ve Türkistan'da modernleşme hareketine geçebilmenin; yeni usûl öğretimle olabileceğinin zaruretini anladığından, ilk defa 1901 yılında Taşkent'te, 4 sınıflık yeni usûl ilkokulunu açtı.

Münevver Kaarî, halkı da uyandırmak, millî problemleri ele almak, yeni fikirleri yaymak ve müstevlî Ruslar'ın Türkistan'a Rus göçmeni yerleştirme siyasetini anlatmak için gazeteler ve dergiler çıkarma işini de ele aldı. Terakkî, Hurşit, Şöhret, Asya, Sadâ-i Türkistan, 1917 ihtilâlinden sonra Necat ve Kengeş gazetelerinin

kuruluş, idare ve yazı heyetlerinde rehberlik etti.

Münevver Kaarî, halk içinde yetişmiş bir cemiyet adamı idi. Türkistan'ın kurtuluş idealine, gürültüsüz ve gösterişsiz, fakat, fedakâr, sebatlı ve cesur olarak hizmet etti. Bu maksatla «Şûrây-ı İslâm», «Türkistan Merkezî Şûrası» teşkilâtlarını kurdu.

«Şûrây-ı İslâm» ve «Türkistan Merkezî Şûrâsı» gibi teşkilâtlar dağıtıldıktan sonra, Münevver Kaarî, istiklâli hedef tutan gizli bir teşkilât kurdu. Bu gizli teşkilât, Türkistan'da halk isyanlarının en çok alevlendiği 1922 yılında, Sovyet Rus istilâsına karşı müstakil millî hükümeti kurdu.

Münevver Kaarî, ilki 1921 yılında olmak üzere, Ruslar tarafından birkaç defa hapsedildi. Şüpheli insan olarak, Türkistan dışına sürgün edildi. Bütün baskı ve tehditlere rağmen, yılmadan, çok ihtiyatlı olarak millet yolunda çalışmalarına devam etti. En son, 1932 yılında hapsedilerek Türkistan dışına sürgün ve 1933 yılı aralık ayında kurşuna dizilerek şehid edildi.

Bizim, Türkistan'a vardığımız sıralarda büyük bir din taassubu hüküm sürüyordu. Ruslar, bundan istifade ederek mutaassıp ahaliyi ve yarım âlimleri, terakkî ve yenilik isteyen «Cedîdci» dedikleri gençlerin aleyhine tahrik etmişlerdi. Bunlara göre, ceket, pantolon giymek, saç kestirmek, kundura giymek, gazete okumak ve saire, «bid'at» sayılıyordu. Daha bir sürü hurâfelere inanıyorlardı.

Bu münasebetle bir hâtıramı anlatayım:

Taşkent'te iken, Canpolat Bay isminde zengin ve o derece milliyetçi bir zât, Türkiyeli Türkler'le bir sofrada oturmaktan büyük zevk duyacağını beyân ederek, bizleri dâvet edip, evine götürmesini, Abdurrahman ve Said Beyler'den rica etmiş. Abdurrahman Bey esasen Endicanlı olup, uzun seneler Türkiye'de kalmış ve güzel Istanbul şivesiyle konuşan bir zâttı. Taşkent'te saatçilik yapıyordu. Said Bey ise, aslen Taşkentli olup, Türkiye'de tahsil görerek, küçük zâbitlik yapmış ve sonradan memleketine dönmüş bir arkadaştı. Bu iki arkadaş, ekseriyetle ziyafetlere bizimle beraber dâvet olunurlardı.

Abdurrahman Bey'in teklifini kabûl edip, Canpolat Bay'ın dâvetine gittik. Ev sahibi, son derece memnun bir vaziyette bizi karşıladı. Şerefimize bir tay kesilmesini emretmiş. Abdurrahman Bey, «Bunlar, at eti yemezler, koyunu tercih ederler» demiş. Sırası gelmişken şunu da söyliyeyim ki: Türkistan'da ve hattâ bütün Türk yurtlarında at eti makbûldür ve seve seve yerler. Misafirin şerefine kesilecek hayvanın cinsî, misafirin şeref derecesiyle ölçülür. Çok hürmet edilen bir misafire, at kesilir. İkinci derecede bir misafire sığır kesilir. Üçüncü derecede olursa, koyun kesilir.

Ev sahibi bize son derecede izâz ve ikram ediyordu. Nefis yemekler yedik, «müselles-i şer'î»leri içtik. Kış ortasında taze üzüm, karpuz, kavun gibi nâdîde meyvalarla soframız donatıldı. Bir misafire ne kadar hürmet ve ikram edilebilirse bunun âzamîsi yapıldı. Gece, yatma zamanı geldi. Mihmanhânede yataklar hazırlandı. Ev sahibi, iyi geceler temennî ederek harem dairesine gitti. Biz de yattık. Petrol lambası tam karşımda duruyordu. Işığı gözüme düştüğünden yastığımı aksi tarafa koydum ve uyudum. Arkadaşlardan bir, ikisi de yastıklarını çevirmişler.

Ertesi sabah kalktığımızda ev sahibinin suratı asık, bize dargınmış gibi bir hâli vardı. Dün akşamki iltifatlarından eser kalmamıştı. Hepimiz şaşaladık. Bu vaziyet değişikliğinin sebebini Abdurrahman ve Said Beyler'den sorduk:

— Kıble'ye ayaklarınızı çevirip yatmışsınız. Sabahleyin bunu görerek müteessir oldu. Türkistan'da Kıble'ye ayak çevirmek büyük günah sayılır, dediler.

— Halkın saygı gösterdiği, buna benzer başka yasaklar varsa bilelim de, ona göre hareket edelim, dedik.

Cevap olarak: Sofrada ekmeği tersine koymak, ayakta su dökmek, baş açık durmak ve buna benzer bir sürü hurâfeleri sayarak, bunların halk nazarında bid'at sayıldığını izah etti. Artık bunlara son derece dikkat etmeye başladık. Ev sahibinden de, bizim memleketimizde koyu Müslümanlık olduğu halde, bu gibi şeylere fazla kıymet vermediğimizi, binaenaleyh, Kıble'ye ayak çevirmenin kasdî olmadığını izah ederek, barıştık.

Türkistan'a gelişimizin ikinci sene-i devriyesini kutlarken, Türkiyeli olarak hey'et-i tâlime'ye iştirak eden arkadaşlarımızın mevcudu; 32 kişiyi bulmuş, çalışmalarımız da, semerelerini vermeye başlamıştı. 4 ve 8'er aylık kurslarda yetiştirdiğimiz medrese tahsilli gençleri, muallim olarak kazalara tâyin ettirmiştik. Yaşlı erkekler için gece kursları açtık. Maarif yolunda atılan ileri adımların büyük şerefi, Türkistan münevverlerine ve terakkîperverlerine aittir. Maarif için, maddî, mânevî hiçbir fedakârlıktan çekinmiyerek daimâ muvaffakiyetimizi temin eylemişlerdi.

(Devamı var)

Sultan Reşad'ın Başmâbeyncisi Tevfik Beyin Günlük Notları: 6

Halâskârân Olayının Başlangıcı

Sadeleştiren: Ş. K.

Dönüşte huzura girip, padişah hazretlerine tafsilât verdim.

Vahîddin ve Abdülmecid Efendiler gelmiş ve her vakitki gibi, Said Paşa'nın azli ile yerine Kâmil Paşa'nın tayinini ve ve ahvâlin fenaya gideceğini, devletin inkıraz bulacağını söylemiş olmalılar ki, söz, Said Paşa'nın istifasına getirildi.

19 MART 1328 (1912) PAZARTESİ

Ziyaretlere devam ettim.

Seyfeddin Efendi, kendisinin fırka ve cemiyetlerle münasebeti olmadığını ve işittiğine göre hanedândan bazılarının yerlere girmiş olduğunu söyledi.

Salâhaddin Efendi, hasta olduğundan karyolada bulunuyordu. Kâğıdı okudu. Dedi ki:

— Bunun birincisi hanedân hakkında kanun. Bunu herkesten iyi zât-ı şâhâne bilir. On beş yaşıma kadar bildiğimi, otuz sene sonra Çırağan'dan çıktım, göremedim. Hanedân arasında bile değişmiş. Ne bizi esir edip kapamalı, ne de çok fazla serbest bırakmalı. İkincisine gelince: Kendim bir cemiyete dahil bulunmadığım gibi, hanedânın bu gibi işlere karışmasına taraftar da değilim. Bunu her zaman söylemişimdir.

Saraya dönüp efendimize arzettim.

O gün vükelâdan bazıları mâbeynde idiler. Mazbatanın şehzâdelere birer birer gönderilip okutulmasını pek münasip görmediler:

— Biz, mazbatayı efendimize takdim etmiştik. Bunu şehzâdelere göndermeyip, gereğinin yapılması için umumî bir tenbihte bulunulsaydı daha iyi olurdu, dediler.

Huzurda, bir seneye yakın zamandır, Vahîddin Efendi'nin devlet işlerine karışmak, bir takım tavsiyelerde bulunmak gibi hareketlerinden söz açıldı. Veliahd-ı sânîlik gibi, teamülde bulunmayan, bazı isteklerde bulunmasından şikâyet edildi. Padişah hazretleri:

— Eskiden veliahdler, padişahlara düşman olurlardı. Şimdi artık buna lüzum kalmadı ama, ikinciler düşman oluyor — ve Vahîddin, Abdülmecid Efendileri îmâ ederek — Hâkan-ı Sâbık'ı maymuna çevirdiler, nihayet Selânik'e kadar gönderdiler, buyurdu.

20 MART 1328 SALI

İkinci defa olarak Ahmed Efendi Hazretlerine gidip, mazbatayı takdim ettim. Okudu. Kendisinin cemiyetlere mensup olmadığını, adamlarının bu hususta kanaatlerine karışmayacağını söyledi.

Nihad Efendi: Oğlunu okutmakla, kendisinin okumakla ve hususî işleriyle meşgul olduğunu söyledi.

Bu ziyaretleri tamamladıktan sonra mazbatayı başkâtip Hâlid Ziyâ Bey'e iade ettim.

28 MART 1328 ÇARŞAMBA

Vahîdeddin Efendi Hazretleri gelip, huzura dahil oldular.

Asabî rahatsızlığından dolayı her gün uzunca zamanlar gezmeye gittiği duyulan Veliahd Yusuf İzzeddin Efendi Hazretlerinin, Rumelihisarı'ndan istimbotla gelecekleri, arabasını iskelede hazır bulunması telefonla bildirildi. Gereği yapıldı.

5 NİSAN 1328 PERŞEMBE

Meclis-i Meb'usân'ın açılışı yapıldı.

Padişah hazretleri Meclis'i teşrif ederken Salâhaddin ve Abdülmecid Efendiler de beraberinde bulundular. Abdülmecid Efendi, hanedân nişanını unutmuştu. Kapı önünde Murtaza Bey'e söyledi. Üniformasını giymesi için de, beş dakika kadar gecikmeye sebep oldu.

İtalyanlar'ın Çanakkale'ye taarruz ettikleri duyuldu.

17 NİSAN 1328 SALI

Huzura dahil oldum. Müneccimbaşı, zâyîçeyi getirmişti. Mütalaa buyruldu. Müneccimbaşı ile konuşurken, gelecek sene veya bu sene için neler görünüyor? şeklindeki sualime, harb çıkacağını söylemişti. Onun bu sözüne ehemmiyet vermemiştim, hattâ bunu unutmuştum. Trablusgarb'a İtalyanlar'ın tecavüzü üzerine bu hatırıma geldi. Bunu efendimize arzettim. «Acaba ilhak ederler mi?» sualleri üzerine, «edemezler» cevabını verdim (kısa bir zaman sonra İtalyanlar Trablusgarb'ı ilhak etmişlerdir).

28 MAYIS 1328 PAZARTESİ

Padişah hazretleri, Göksu kasrını teşrif buyurdular. Yola çıkarken «İşlere Recai Bey baksın, sen de gel» buyruldu.

31 MAYIS 1328 PERŞEMBE

Yaz münasebetiyle Yıldız Sarayı'na naklolundu.

1 HAZİRAN 1328 CUMA

Şehzâdeler, Yıldız'a nakli tebrik için geldiler.

Akşam yemeğinden sonra Çit kasrında incesaz çalındı. Trablus muharebesi ortada iken, çalgı çalınmaması daha münasip idi. Hele naklin ilk gecesi hiç muvafık değildi. Nitekim efendimiz, sazda bulunmadı. Hattâ mâbeyn-i hümâyûndan hareme giderlerken, yolları üzerinde olduğu halde, şöyle bir göz ucu ile olsun nazar etmediler.

9 HAZİRAN 1328 CUMARTESİ

Avusturya sefiri Pallavicini huzura kabûl edildi. Oturacak yerler tertip olunurken koltuğu kaldırıp usûl ile yerine koymayı, sürükleyerek götürmekten daha münasip görerek öyle yaptım ise de, efendimiz «Sürükleyerek götür» buyurdular. Bunun sebebi, padişah karşısında öyle kuvvete ve kudrete delâlet edecek şeyler, pek münasip olsa da, makbûle geçmez. Bunu bildiğim ve bazı ahvalde dikkat ettiğim halde, o gün gaflet etmiştim. Melek tabiatlı olmakla beraber ne de olsa padişah...

15 HAZİRAN 1328 CUMA

Mühim.

Askerlerin iğfal edilmekte oldukları hakkındaki rivayetler artık kat'îleşmiş bir halde. Askerî beyannâmeler neşredildiği ve Manastır'da bazı Arnavut câbitlerinin dağa çıktıkları haberi alınmış olduğundan, ahvalin yakında kötüye gideceğini gösteren birtakım emareler karşısında bulunduğumuza bugün hükmettim.

17 HAZİRAN 1328 PAZAR

Emir üzerine huzura girdim. Gayet eski, iki taraflı camlı saati tamirden getirmişlerdi, onu takdim ettim:

— Nasıl kurulur? Buyruldu.

— Tecrübe etmedim, kurmadım efendimiz, dedim.

Bu aralık ahvalden bahis buyruldu.

— Fena başlayan iyi olur. Trablusgarb meselesinin başlangıcında, İtalya bir günde işgal ve zapteder, demişlerdi. Biz aksini ümit ettik ve ümidimizi kesmedik. Şimdi ise o mesele başladığı gibi değildir. Gazetelerde görülen bazı şeylerin de inşallah neticesi hayırlı olur. Fakat biraz sıkıntılı. Asr-ı saadette (Peygamber'in sağlığı, yaşadığı yıllarda) nasıldı, münafıklar, Kureyşîler? Dedim.

— Evet bütün sıkıntılı geçmişti, buyruldu.

— Bendeniz işte bunlarla teselli buluyor ve sonunun iyi olacağını umuyorum, bunu bekliyorum, dedim.

18 HAZİRAN 1328 PAZARTESİ

Habeş ulemâsından Seyyid Tâhâ adında bir adam gelip kendi memleketinde bir elçilik veya konsolosluk kurmamızın iyi olacağından bahseden bir kâğıt verdi.

27 HAZİRAN 1328 ÇARŞAMBA

Gazeteler, Mahmud Şevket Paşa'nın istifa ettiğini yazdılar. Yerine vekâleten Hurşid Paşa tayin olundu.

Başkâtip beyefendi Arnavutluk isyanının genişlediğini ve bir fırkadan (tümen)

Zamanın ünlü saraylarından Göksu kasrı.

fazla asker gönderildiğini söyledi; ahvâl hakkında pek ümitli görünmüyordu.

1 TEMMUZ 1328 PAZAR

Padişah hazretleri için Eyüp'te yaptırılmakta olan türbenin pencerelerinin yüksek olması sebebiyle, bir metre kadar indirilmesi, Mimar Kemâleddin Bey'e söylendi ise de, Kemâleddin Bey, bunun sanata mugayır olduğunu ve elli, yüz sene kadar sonra zemin yükseleceğinden o zaman kenarlara sed gibi girintiler yapılacağını ısrarla ileri sürmüştü. Bugün bu hususu ispat eden planlar getirdi. Münasip bir zaman bulup, bunu padişaha arzetmek mi, yoksa kendi aramızda görüşerek karara varmak mı hususunda müzakere ettik.

MÜHİM

Başkâtip Hâlid Ziyâ Bey, istetti:

— Yakova'dan birinci ve yirmi birinci fırka namına ve telgraf memuru imzasıyle çekilip şimdi alınan telgrafta Zât-ı Şâhâne, makine başına davet ediliyormuş. Meclis-i Has ile müşavere edildi. Efendimizin makine başına gitmesini uygun görmeyerek Seryâver Paşa'yı tensib ettik, o şimdi muhabere ediyor, dedi.

İş ehemmiyetli olduğundan, zekâ ve istikametine rağmen Seryâver Sâlih Paşa'yı yalnız bırakmanın, müşaveresiz cevap verdirmenin münasip olmayacağını, bunun askerî olmaktan ziyade siyasî bir mesele bulunduğunu ifade ettim. Bu sırada padişah hazretleri tarafından huzura davet olundum. Çit kasrının sonundaki kapıya bakan sed üstünde oturuyorlardı. Sâbit Bey de yanında idi. Emir üzerine iskemleye oturdum. «Üzülüyor musun?» buyruldu. Şöyle cevap verdim:

— Kulunuz, siz ne zaman memnun ve münşerih olursanız o zaman mesrûr olurum. Şu hâle gelince, gereken tedbirler alınacaktır. Onlar da (yani Arnavutlar) efendimizin tab'asıdırlar, istirhamda bulunuyorlar zannederim. Mâkul şeylerse kabûl edilir, değilse, kusurları af buyrulur. Telgrafın bu şekli bir blöf de olabilmekle beraber, bu derece cüret etmelerinin sebebinin anlaşılıp hükümetçe ona çare bulunması gerekir, tarzında idare-i lisan ettim.

«Git, Seryâverden sor» buyruldu.

— Ferman efendimizin, fakat gidersem kontrol zanneder, diyerek birkaç saniye bekledim. Gitmemi arzu ettiklerini anlayınca telgraf odasına gittim. Seryâver

Paşa'yı kapı önüne çağırdım. Sualime cevap olarak: «İmza vermiyorlar, fakat İpek bölgesi bunlara değil» dedi. Dönüp padişaha arzettim.

O aralık seryâver paşanın telgrafhaneden mâbeyne gittiği görüldü. Döndükten biraz sonra Başmâbeynci Lütfi Beyefendi, onun ardından da Hâlid Ziyâ Beyefendi gitti.

Başmâbeynci Beyefendi, orada biraz kalıp, mâbeyn dairesine dönerken, efendimiz yüksek sesle:

— Lütfi Bey, diye çağırdı.

Lütfi Bey geldi. İşi, anlayabildiği kadar, söyledi.

Söz, bunlara bir nasihat heyetinin gönderilmesi ve böyle bir heyete kimlerin dahil olması üzerinde dönüp dolaşırken, padişah hazretleri: «Tevfik Bey, senin böyle bir heyette yerin vardır» şeklinde iltifat ettiler.

— Başımla beraber, gider ve efendimizin rızasına göre devletimize elimden gelen hizmeti görmeye çalışırım, dedim.

Gelen telgrafı Murtaza Bey getirdi. Ortada, bir telgraf gelmiş sözü dolaşıyor da, bunda ne olduğu kimsece bilinmiyor; muhabere külfeti, hattâ neticeyi tayin mesuliyeti seryâver paşanın başına sarılıyor da, başmâbeynci ve başkâtip beyefendiler birşey yapmayıp, meselenin yalnız etrafında dolaşıyorlar, «Arnavutlar'ın blöfüdür» demekle iktifa ediyorlardı.

«Efendim, şu işin mahiyeti, önce onu öğrenelim de, sonra hükme varalım. Ya hakikaten blöftür, yahut da pek ağır hâdiselerin başlangıcıdır. Sonra bu işe Bâbıâlî ne diyor? Oraya da malûmat gelmiş midir? Hiç olmazsa telefonla oraya sorulsa? Arnavutlar, yahut Birinci ve Yirmi Birinci Fırkalar acaba hükümeti bırakıp yalnız saraya mı müracaat ediyorlar anlaşıla... Bu ikinci takdirde iş hükümete aittir, sarayda nasıl bitirilir? Müracaat sahipleri bir istirhamda mı bulunuyorlar, yoksa bu bir isyan mıdır? Ne olduğu bilinmeyen adamlarla yapılacak muhabere pek çok düşünülerek yapılmalıdır. Sarayın bu yolda nasıl hareket etmesi lâzım geldiği, herşeyden evvel, vükelâ ile görüşülerek ve onlarla kararlaştırılarak bir neticeye ulaştırılmalıdır...» denildi mi, tenezzül edip dinlemiyorlardı bile. Zaten bunlardan biri ne vazifesi, ne de işini bilmiyor, öteki de aklına gelenden başka bir şey yapmıyor. Bu hâl öteden beri sarayca bilinmekte iken yine bir şey yapılamıyordu.

Nihayet muhaberenin mahiyeti az çok

Sultan Mehmed Reşad.

Hâlid Zıyâ Bey.

belli oldu. İstirham az çok istekler mahiyetinde idi.

2 TEMMUZ 1328 PAZARTESİ

Dün blöf dedikleri telgrafın ehemmiyeti sonradan anlaşılmış olmalı ki, bundan sonra tekrarlandığı takdirde ne suretle hareket edilmesinin lâzım geleceği hakkında Başkâtip Hâlid Zıyâ Beyefendi, Sadrâzam Said Paşa Hazretleri'ni görmek üzere Bâbıâlî'ye gitmeye karar vermişler.

Akşam yemeğinden sonra, emir üzerine, huzura dahil oldum.

— Ne duydunuz? buyruldu.

— Bugün bir şey duymadım. Vükelâca yapılan işler hakkında arza değer bir haber alamadım, dedim.

Sâbit Bey:

— Nâzım Paşa kabûl etmemiş, şartları kabûl olunmamış, dedi.

Şartlar, sürgünlerin dönmesi, başkumandanlık unvanı, örfî idarenin lağvedilmesi imiş. Bunlar kabûl edilirse, Nâzım Paşa Harbiye Nâzırlığını — Mahmud Şevket Paşa yerine — kabûl edecekmiş. Bunun üzerine ben:

— Herşey mükemmel, pürüzsüz olursa öyle Harbiye Nâzırlığını ben bile kabûl ederim, hem de asker olmadığım halde. Böyle zamanda naz olmaz, deyince, padişah hazretleri:

— Her ne ise, Allah'ın lutfu ile inşaallah düzelir, buyurdular. Sözü:

— Efendimiz, Rabb-i Müteâl'e mütevekkilsiniz, inâyet-i ilâhiyeye sığınıyorsunuz, inşallah hayırlı olacaktır, diyerek bağladım.

4 TEMMUZ 1328 ÇARŞAMBA

Mâbeynden erken gelmekliğimi bildiren tezkere alır almaz saraya gittim. Başmâbeynci ve başkâtip beyler, Said Paşa'nın sadrâzamlıktan istifasını bildiren tezkereyi gösterdiler. Okudum. İstifasının padişah tarafından kabûl edilmediğini — fakat yarım ağızla — bildirmek üzere paşanın konağına gitmemi söylediler. Gittim. Padişah hazretlerinin selâmını tebliğ ettim. Romatizmadan bahsolundu, nihayet söz istifa mevzuuna geldi. Said Paşa:

— Kâğıdı görmüşsünüzdür. İstifa sebebi orada arzedilmiştir. Ortada bir şey yok. Askerlerin firarı, Arnavutluk'un istekleri bütün bunlar hâlli mümkün meselelerdir. Tehlike gördüğümden yahut da başka bir maksatla değildir. Sadâreti kabûlüm de mâlûmunuzdur, şimdiki istifam da böyledir. Efendimizin emirlerine daima uymayı borç bilirim. Ancak hizmet etmek istedim, muvaffak olamadım. Bugün istifamın kabûlü hem efendimiz, hem de memleket ve devlet için hayırlıdır. İleri-

de hangi hizmet irâde buyrulur ise yine kabûl ederim, dedi.

Israrım üzerine Said Paşa da, hükümet erkânı ile olan anlaşmazlıklarını ileri sürerek istifasını geri almamakta ısrar etti. Saraya döndüm. Huzurda bu meseleler konuşulurken efendimiz:

— Âdil, Tal'at ve Cavid Beyler'in kabineye girmemeleri lâzımdı, o vakit söylemiştim. İyi adamlar ama, onlar girmeselerdi bugün böyle olmazdı, buyurdular. Meclis-i Meb'usân Reisi Halil Bey, Gazi Muhtar Paşa, Hariciye Nâzırı Âsım Bey huzura kabûl olundular.

Arnavutluk ahvali, Birinci ve Yirmi Birinci Fırka zâbitlerinin yersiz hareketleri aslında pek mühim şeyler olmamakla beraber, fazla büyültülerek tedbirde şaşırılmış; vükelâ arasında birlik beklenirken Hurşid Paşa ile Âsım Bey'in Said Paşa'ya karşı tuttukları yol işi ağırlaştırmış, muhalefetin garazkâr şayiaları ve gazetelerinin de neşriyatı işte bu buhranın vücuda gelmesine sebebiyet vermiştir. Bulgarlar'ın gizli niyetleri, askerî tensikatın tamamlanmamış bulunması, Rumeli'nin öteki vilâyetlerindeki ahval de düşünülürse, geleceğin şimdikinden daha da fena olacağı düşünülür zannındayım. Meclis-i Meb'ûsan'da itimatnâmeyi aldığı hâlde Said Paşa'nın istifasını ayıplayanlar insafla düşünseler kendilerini haklı görmezler. 4 nâzır istifa etmiştir, yerlerine adam bulunamamaktadır. Bahriye Nâzırı istifasını sadrâzama değil, Meşrutiyet usûllerine aykırı olarak, saraya vermiştir. Sadrâzamlığı hayâl eden Hariciye Nâzırı Âsım Bey, Said Paşa'ya türlü muhalefetlerde bulunmaktadır. Velhasıl en kuvvetli bulunulacak bir zamanda böyle birbirine zıd âzâdan mürekkep bir kabinede bir adam sadrâzam bulunur da bütün bunlara bir çare bulamazsa istifadan başka ne yapabilir? Hulâsa bu meselede bütün hatayı Said Paşa'da görmek insafa uygun düşmez.

HALASKÂRÂN HÂDİSESİ

Başmâbeynci Lütfi Beyefendi sarayda kalmış, Başkâtip Hâlid Ziyâ Beyefendi evine gitmişti. Odamda oturuyordum. Başmâbeynci Beyefendi geldi:

— Hariciyeden bir haber gelmedi, ben beklemiyeceğim, dedi. O aralık Recai Bey gelmişti. Başmâbeynciye:

— Gitmeyiniz, olmaz, dedim, ısrar ettim. Nihayet kaldı. Bir saat kadar bekleyip, tekrar gitmekte ısrar etti.

— Beyefendi yapmayınız, kalınız, dedim, dinlemedi. Lütfi Bey'in gitmekteki ısrarını ve benim de kalmasını rica edişimin sebebini bilmiyordum. Meğer bir hissikablelvuku imiş.

Odamda Seryâver Sâlih Paşa ile vükelâ buhranından konuşuyorduk. Tam o sırada sadâretten Başkâtip Beyefendiyi telefonla istediler. Olmadığını, başmâbeyncinin de evine gitmek üzere izin almak için padişahın nezdinde bulunduğunu bildirdim. Hemen kendisini geri çağırttık. Bu arada Hurşid Paşa, Nâzım Paşa, Hâdi Paşa, Osman Paşa geldiler ve başmâbeyncinin odasına çıktılar. Yâver Tahsin Bey gelip başkâtibi de çağırtmamızı söyledi. Telefon edip araba gönderdim.

Seryâver ile yaptırılan muhaberede yarıda kesilen telgrafın aslı gelmiş; blöf dedikleri şeyin böyle olmadığını görünce Başmâbeynci Lütfi Bey'e: «Nasıl beyefendi? Dediğim çıktı mı?» diye sordum. Çok telâşlı idi ve mecburen tasdik etti. Sonra Seryâver Sâlih Paşa'ya dönüp:

— Efendimize vaziyeti arzetmek için birlikte gidelim, dedi. Pürüzlü işleri başkasının da başına dolamak onun mesleği idi. Her ne ise birlikte gittiler. Şevketli efendimiz Çadır Köşkü'nden Mâbeyn-i Hümâyûn'a avdet buyurdular.

Başmâbeynci Lütfi Bey odama gelip:

— Hurşit Paşa «Halâskârân Grubu» mührü ile mühürlenmiş ve bazı zâbitler tarafından verilmiş bir zarf getirdi. Muhteviyatı Istanbul zâbitlerinden bir kısmının bazı isteklerinden ve İzmir kumandanı Abdullah Paşa'nın, orduda karışıklık bulunduğunu bildiren mektubundan ibaret imiş. Böyle Kabakçı usûlü ve padişahın haklarına dahil bir meseleye müdahale Meşrutiyet'e de aykırıdır, şeklinde konuşuldu.

Hâlid Ziyâ Bey ceketle gelmişti, ona kendi redingotumu verdim. Başmâbeynci ile huzura girdiler. Başmâbeynci Hurşid Paşa'dan başkalarına: «Siz gidebilirsiniz» demişti. Nâzım ve Hâdi Paşalar gitmeyip odamdalardı. Ordunun ihtilâl hâlinde göründüğünü söylüyorlardı. Lütfi Bey tekrar odama geldi. İlk karşılaştıklarında üst perdeden çıkışmış ve âdeta kovmaktan beter davranmış olduğuna nâdim olmuş olmalı ki, tarziyemsi sözlerle paşalarla konuşmaya başladı. Bunun üzerine Nâzım Paşa öfkeyle: «Ben onlardan değilim, hiçbir fırkaya mensubiyetim yoktur» dediyse de, ilk muamelesinden kırılmış olan Nâzım Paşa'nın intikam kasdıyle veya hiddetle verdiği cevaplar başmâbeyncinin muvazenesini alt üst etti. Nihayet Nâzım Paşa başını çevirip sözlerini bitirince, hele Said Paşa'nın kendisini telefonda istediği haberi de gelince odadan çıkıp kurtuldu.

(Devamı gelecek sayıda)

Sinema Yıldızlığının Tarihçesi

Yazan: Erman Şener

1895 YILINDAKİ «ilk gösteri»den 1910 yılına kadar uzanan zaman dilimi içinde sinema dünyanın her yanında horlanan, hattâ düpedüz aşağılık görülen bir işti. Ünlü sihirbaz Robert Houdin'in tiyatrosunu satın aldıktan sonra, sinema çalışmalarına da başlayan Georges Méliès ilk filimlerinde en büyük sıkıntıyı filimde oynamayı kabûl edecek artist bulurken çekmişti. Tiyatrosunda görevli artistler bile — ki bunlar Méliès'in kaybetmesi için mayoyla tabuta giren, Méliès'e sihirbazlık gösterileri için sahnede yardım edip, ona, vazo, kavanoz gibi eşyalar veren kızlardı — filimde oynama teklifini reddediyor, bu işin «değerlerini düşüreceğini» sanıyorlardı. Bazı mecburiyetlerle — ki bu mecburiyetlerin en belli başlısı iş aramak için gelip, aç kalmamak için kamera karşısına geçmeyi kabûllenmekti — filim çevirmeyi kabûl edenler ise, «kimliklerinin gizli tutulmasını» şart koşuyorlardı. Bu yüzden 1910'larda devrin belli başlı filim şirketleri verdikleri ilânlarda, filmin «hakikî artistler tarafından çok sanatkârâne temsil edilmiş» olduğunu kaydediyor, buna mukabil isim vermekten dikkatle kaçınıyorlardı. Doğrusunu söylemek lâzımsa, artistlerde görülen bu çekimser duruma, ücretlerin düşüklüğü de büyük ölçüde etki yapıyordu. Nasıl yapmasın? Edison'da çalışan elli kadar artistin ücreti haftada topu topu 20 dolardan ibaretti. Bu yüzden o devrin sinema severleri, artistleri isimleriyle değil, özellikleri ile tanıyorlardı. Floranca Lawrence'nin adı «Biograph'ın kızı»ydı (Lawrence hep Biograph şirketinin filimlerinde oynuyordu). Maurice Costello, halk arasında «Gamzeli Cicim» adıyla tanınırdı.

1896'dan 1910'a kadar uzayan 14 yıl içinde birçok gelişme oldu sinemada. Bir defa halk devamlı olarak perdede karşısına çıkan artistleri tanımaya başlamıştı. Tanınan insanlar bundan hoşlanıyorlar, halkın isimlerini bilmesini arzulamaya başlıyorlardı. Ama bir öncü lâzımdı. Cesaret sahibi biri çıkacak ve sonra diğerleri onu izleyeceklerdi. Cesareti gösteren «Gamzeli Cicim» oldu.

İLK YILDIZ KİMDİR?

Maurice Castello sinemaya başladığı zaman bunu «ek iş» olarak düşünmüş, tiyatroyla ilişkisini kesmemişti. Ama sonraları iş değişti, Castello tiyatrodan ayrılıp kendini tamamen sinemaya verdi. İşi sadece sinema olan ilk oyuncu da odur. 1907'de Edison'a geçtiği zaman afişlere isminin konmasını da şart koştu. 2 yıl sonra Vitagraph'a geçti. Ama dileği tam gerçekleşmemişti. O, sinirini bozan «Gamze-

li Cicim» sözü artık unutulmaya yüz tutmuştu ama, seyircilerin çoğu onu hâlâ ismiyle değil «Vitagraph'ın kızı» olarak tanıyorlardı. Sürekli olarak filim çevirirken, buna da bir çare düştündü. Tam o günlerde bütün sinirlerini yerinden oynatan bir şey başına geldi. Vitagraph'çılar masraflarda kısıntı yapmayı düşünmüşler ve bu arada gardroba bakan kadının işine de son vermişlerdi. Hem bu iş için adam tutmaya lüzum var mıydı? Hayır, Castello bir yandan filim çevirir, bir yandan da bu işi yapardı. Castello bunu kabûl etti ama bu defa da yerleri süpürmesi istendi ondan. İşte o zaman Vitagraph'ın kızı itiraz sesini yükseltti:

— «Ben sinema artistiyim» dedi. «Görevim, bana verilen rolü oynamaktır ve sadece o kadardır. Ben ne gardroba bakarım, ne de ortalığı temizlerim.

Kimine göre ilk sinema yıldızı Maurice Castello'dur, kimine göre ise Theodisa Goodman. Castello, Goodman'a nazaran daha eskidir ama, sinemacılığı kısa sürmüştür. Buna mukabil Theodisa Goodman yıldız olarak büyük ün yapmış, yıllarca sinemada ününü devam ettirmiştir. İşi bu açıdan alırsak Goodman'ı ilk yıldız olarak kabûllenenlerin fikrini paylaşmak gerekecek.

Theodisa, Rudyard Kipling'in «Vampire» adlı şiirinden ilham alınıp yazılan «A Fool There Was» adlı senaryo için seçilince önce adını değiştirdi (Bu âdet günümüzde de devam ediyor ve sinema oyuncuları halkın aklında kolay kalması için «basit» isimler seçiyorlar). Ama 1914'de Theodisa ismini değiştirirken sadece ve sadece kendisini gizlemeyi düşünüyordu. Düşündü taşındı ve sonunda kendine bir ad buldu: Theda Bara.

Filim gösterilmeye başlayınca Theda Bara bir gün içinde şöhret oldu. Filimde kötü bir kadını canlandıran (Vamp kelimesi de ordan, Kiplingin Vampire'inden gelmedir zaten). Theda Bara için hemen bir reklam kampanyası başlatıldı; Bara halka Arap kanından gelen mükemmel bir falcı olarak tanıtıldı. Halkın üzerinde yarattığı menfî etkiyi devam ettirmek için daima yılanlı, kafataslı resimleri çekilir; Theda Bara objektife daima «meş'um» bakardı. «A Fool There Was»dan sonra, 41 filim daha çevirdi Theda Bara ve hepsinde «vamp» rolüne çıktı.

SESSİZ SİNEMANIN YILDIZLARI

Yukarıda bahsettiğimiz artistlerin isim gizleme merakı mutlak bir doğruluk taşı-

Rudolph Valentino ve Vilma Banky, devrinde fırtınalar yaratan «Şeyh» adlı filmin bir sahnesinde görülüyorlar.

mıyor. Çünkü daha önceki yıllarda da filimlerde oynamış artistlerin adlarının bir kısmını biliyoruz. Kabûl etmek lâzımdır ki, o günlerde sinema rağbet görür bir iş değildir. Girenlerin pek çoğu bu işe başka bir dalda dikiş tutturamadıkları için girmektedirler. Bu şartlar altında isimlerini yazdırmama konusundaki dirençleri olsa olsa sadece boyun büküp «İsimlerimizi yazmasanız olmaz mı efendim?» den ibaret kalır ve herkes her ricayı kabûl etmek mecburiyetinde değildir. Meselâ 1896 yılında çevrilen ve dünyada ilk «öpüşme» sahnesinin yer aldığı filmin adı «May Irwin'le John C. Rise'ın Öpüşmesi» adını taşıyordu ve filmin iki oyuncusunun adı May Irwin - John C. Rise idi. 1909'da kamera karşısına çıkan Florance Lawrence o yıllarda peşpeşe çevirdiği filimlerle büyük ün kazandı. Ama, «Romeo and Juliet», «Resurrection», «The Slave», «The Mended Lute», «The Song of The Shirt» gibi filimlerle ününe ün katan Lawrence'yi o yılların seyircisi isminden çok «The Biograph Girl» olarak tanıyordu... Bugün kimseye birşey demeyen Paul W. Panzer, Kathlyn Williams, Arthur Johnson, Mary Pickford, Alice Joyce, Ethel Clayton, Warren Kerrigan, Mack Sennet, Mabel Normand (ki dünyanın ilk kadın komedi yıldızıdır), Lilian Gish, Francis X. Bushman, John Barymore bir zamanların ünlü sinema yıldızlarıydılar. Bir dönemin adı edilen büyük yıldızlarının hayatlarını vermek, yıldız oluşlarının hikâyesini anlatmak, bir makalenin değil, olsa olsa geniş bir kitabın işidir. Bu yüzden ne o dönemin bütün yıldızlarının isimlerini sıralamanın imkânı var, ne de onların tek tek hayat hikâyelerini vermenin. Bu yüzden zorunlu olarak listemizi iyice daraltıyor, yıldızlar arasında bir seçim yapıyoruz.

BİR EFSANE ADAMI: RUDOLPH VALANTİNO

Dünya sineması bugüne kadar birçok ünlü yıldız görmüştür ama, bunlardan üçünü (Rudolp Valantino'yu, Clark Gable'ı ve James Dean'i) hemen diğerlerinden ayırmak gerek. Adını saydığımız bu üç artist, sadece filim çevirdikleri süre içinde değil, ondan sonra da yıllarca gönüllerde yaşadılar; onları takip edenler, hareketlerini tiplerini taklid edenler bile o yıldızların yerini alamadı.

Rudolp Valantino, 1895 yılında İtalya'da doğmuştu. Tam adı Rudolpho Alfonzo Rafaelo Pierre Filibert Guglielmi di Valentina d'Antonguolla idi. Rudolpho rahat bir çocukluk geçirdi ama, lise yıllarında çalışmak mecburiyetinde kaldı. Bir yandan tarım eğitimi yaptı, bir yandan çalışıp para biriktirdi. Aklına koymuştu bir defa, muhakkak Hollywood'a gidecek ve filim artisti olacaktı. Sonunda 1913 yılında Cleveland adlı bir gemiye binip Amerika'ya ayak bastı. O gün, ondan mesut insan yoktu sanki dünyada. Cebinde üç - beş kuruşu vardı ve Amerika'daydı. Sonra zor günler geldi... Cebindeki üç, beş kuruş tükenmişti. Central Park'ın kanepeleri üzerinde yatıp kalkmaya başladı; bahçıvanlıktan tutun da, bulaşıkçılık, kapıların pirinç mandallarını temizlemeye varıncaya kadar yapmadığı iş, boyamadığı boya kalmadı ve nihayet 1918'de şans yüzüne güldü. Kapılarını aşındırdığı stüdyolardan birinde yıllardan beri ilk defa güleryüz görmüş ve nihayet bir filme kabûl edilmişti. Kendisiyle konuşan filimci, yüz hatları çok düzgün olan bu İtalyan delikanlısının eline birkaç dolar para sıkıştırdı, sonra eline kalemi alıp:

— Peki delikanlı, bu iş oldu, dedi. Şimdi adını söyle de yazalım.

— Rudolph, efendim.

— Rudolph ne, soyadın yok mu senin?

Rudolph bunu hiç düşünmemişti işte. Biraz kızararak güldü:

— Var ama biraz uzun efendim, dedi. Sonra nefes almadan sıralamaya başladı: «Rudolpho Alfonzo Rafaelo Pierre Filibert Guglielmi di Valentina d'Antonguolla».

Adam önce şaşırdı, sonra gözlerini kısıp bu isim bolluğu arasında bir süre düşündü, içlerinden Valentina'yı seçti. Valentina da İtalyan koktuğu için, son «a»yı «o» yapıp, genç adamın adını yazdı: Rudolph Valentino.

Rudolph Valentino bir yıl arayla çevirdiği ilk iki filminde (All Night - Bütün Gece - 1918 ve Eyes Of Youth - Gençliğin Gözleri - 1919) pek umduğunu bulamadı ama, üçüncü filmi olan «The Four Horseman Of The Apocalypse» (Apolcalpyse'in Dört Atlısı - 1921) adlı filim ona, arzuladığı şöhreti ve serveti, hiç ummadığı bir ölçüde getirdi. Ondan sonra «Camille»i çevirdi. Peşinden en ünlü iki filminden biri olan «The Sheik» (Şeyh) geldi. «Şeyh» dünyanın her tarafında çok tutulunca, filimciler ona hemen aynı türde «Şeyhin Oğlu» adlı bir filim daha çevirttiler. Dünyayı bir Rudolph Valentino humması sarmıştı sanki. Filimleri her yerde haftalarca oynuyor, resimleri elden ele dolaşıyor, kadınların çoğunluğunu teşkil ettiği «Valentino hayranları» hergün bir çığ gibi büyüyordu. Uzun favorileri, ortaya yakın bir yerden ayrılmış, yapışık gibi duran saçları dünyanın her yerinde taklit

Sinema tarihinin ilk seks yıldızlarından Clara Bow (solda), ünlü tiyatro ve sinema sanatçısı Emil Jannings (sağda).

ediliyor, bir resimdeki kıyafetinin aynını yapıp piyasaya sürenler milyoner oluyorlardı. O yıllarda Valentino üzerine yazı yazan bir yazar «Sinemanın keşfinden bu yana hiçbir artist Rudolph Valentino kadar sevilmedi. Bu kadar çabuk ve bu kadar büyük şöhrete, servete ulaşmadı» diyordu. Servet bir yana ama 1971 yılında bile aynı şeyi tekrarlamak mümkün. Hiçbir sinema yıldızı Rudolph Valentino kadar sevilmedi.

GARİP BİR KADER Mİ, ŞANS MI, TALİHSİZLİK Mİ?

Rudolph Valentino 23 yaşında filim çevirmeye başlamıştı. Bütün hayalleri gerçekleşmiş, daha doğrusu gerçek hayali iyice geçmişti. Ama Valentino'ya şanslı bir adam denemez. 1926 yılında Valentino bir apandisit rahatsızlığı geçirip hastaneye kaldırıldı ve orada, henüz 31 yaşında hayata gözlerini kapadı. Ölüm haberi önce genel bir şaşkınlık yarattı, sonra büyük üzüntüye yol açtı. Cenazesinde 250 bin kişiden fazla sinemasever toplanmış, bütün yollar tıkanmıştı. Polislerle halk kıyasıya bir mücadeleye girişmişti. Herkes sinemanın bu efsane kahramanını son bir defa görmek istiyordu. Cenazesinde iki yüzden fazla insan yaralanıp hastaneye kaldırıldı, 4 kişi kalp sektesi ve kalabalık yüzünden öldü, yüzlerce kadın bayıldı. Filimleri hemen yeniden vizyona girdi, oynatıldığı sinemalarda seyirciler filimlerini hıçkırıklarla seyrettiler.

California'da Valentino'nun mezarında iki heykel vardı. Mezar taşının üstündeki başı göğe doğru heykeli eşi yaptırmış, hayranları mezarın bir başka yanına Valentino'nun «Şeyh»li filimlerde kullandığı meşhur beyaz atın heykelini diktirmişlerdi.

Tam o günlerde yeni Valentino'lar da aranmaya başladı. «Valentino»ya benzeyen bir adam bulmak için ajanlar her tarafa dağıldılar, gazetelere çarşaf çarşaf ilânlar verildi ve sonunda bir genç bulundu. Hemen mukavele imzalandı ama daha hazırlıklar bitmeden o genç bir araba kazasında öldü. Peşinden bir Valentino benzeri daha bulundu. Resimleri çekildi onun da, ama o da kamera karşısına geçemedi. Bir aşk hikâyesi yüzünden kendisini bulaşıkçılık yaptığı otelin on sekizinci katından aşağıya attı. Bu arada bir aday daha bulundu. Jack Dunn adlı bu dansör hemen sıkı bir muhafaza altına alındı ama bu defa da hastalık Valentino filminin yapılmasına engel oldu. Ateşli bir hastalıkla yatağa düşen Dunn,

genç yaşında (tuhaf tesadüf, öldüğü zaman o da, 31 yaşındaydı) hayata gözlerini kapadı. Herkes bu işte bir uğursuzluk olduğuna inanmaya başlamıştı. Aradan yıllar geçtikten sonra tekrar bu konuya el atıldı ve Anthony Dexter adlı artistliğe hevesli bir delikanlı ele geçti. Delikanlı hayret edilecek kadar Valentino'ya benziyordu. Ama ne var, biliyor musunuz? «Rudolph Valentino» adlı filmin yapımcısına milyonlar kazandırdı, buna mukabil, filmin başrolünde oynayan artiste hiçbir şey sağlamadı. Birkaç filimde daha küçük roller oynayan delikanlı, unutulup gitti.

YILDIZLARDAN BİR DEMET

Rudolph Valentino, bir devrin «ideal» erkeği, büyük şöhretiydi. Bu yüzden sessiz sinemanın hemen bütün yıldızları onun gölgesinde kaldılar. Ama bugün yine de devrin birçok ünlü yıldızı daha vardır: Douglas Fairbanks, Iwan Mosjukin, Ronald Colman, Vilma Banky, Emil Jannings, Clara Bow, Tom Mix, Mary Pickford, Pat-Pathacon, Roman Novarro, Billie Dove, Greta Garbo vb... gibi.

Douglas Fairbanks özellikle tarihî macera filimlerinin bir numaralı aktörüydü. Sonradan oğlu (Douglas Fairbanks Jr.) ve daha çok da Errol Flynn onun izinden yürüyüp şöhret yaptılar. Ronald Colman salon komedilerinde, hissî hikâyelerde «âşık» rollerine çıkan düzgün hatlı, yumuşak yüzlü bir aktördü. Vilma Banky, Clara Bow, Billie Dove, az farklarla aynı tipi, kadın olarak canlandırdı; perdede daima seven, acı çeken kadın kılığında görünürlerdi. Alman sinemasının ünlü aktör-rejisörlerinden Emil Jannings de devrinde epey ünlüydü. Bir Alman ailenin çocuğu olarak Amerika'da doğmuş, anayurda göç eden ailesiyle birlikte Almanya'ya gelip orada büyümüştü. Almanya'da çevirdiği «Carmen», «Madame du Barry» gibi filimlerle büyük ün kazandıktan sonra Amerika'ya gitmiş ve Hollywood'da 3 yıl kalıp, birkaç filim çevirdikten sonra, tekrar Almanya'ya dönmüştü. Jannings'in Amerika'da başrolünü oynadığı filimlerden biri olan «The Way of All Flesh» (1), sonradan Muhsin Ertuğrul tarafından plan plan kopya edilerek «Şehvet Kurbanı» adıyla piyasaya çıkarılmış, Ertuğrul, filimde Jannings'in oynadığı hafifmeşrep bir kadına kapılıp, yanındaki paraları zimmetine geçirerek kadına yediren, sonra da «bedbaht» olan veznedar rolünü

GRETA GARBO
Soğuk ve esrarengiz tavrıyla yıllarca sinemada kaldı, büyük bir hayran kitlesi, halk içine çıkmayan, hakkında fazla birşey bilinmeyen yıldızı merak ediyor ve bu merak Garbo'yu ayakta tutuyordu.

MARY PİCKFORD «Masum kız» tipinin mümessiliydi. Griffith, Fairbanks ve Chaplin'le kurduğu şirket hesabına yaptığı filimler, ününe ün katmıştı.

canlandırmıştı.

Iwan Mosjukin'in hikâyesi daha enteresandır. Mosjukin'in ün kazanmasının komünist ihtilâlle yakın bir ilgisi vardır. «İhtilâlden önce» Mosjukin — kendisi gibi sinema artisti olan eşi Nathalie Lissenko ile — birçok filimde oynamış, bu arada Kuleşov'un montaj nazariyesi dolayısıyle adını sinema tarihlerine geçirmişti (1). İhtilâlden sonra ise Mosjukin, Rusya'yı terkeden sanatçılar kafilesine kadı. Önce Fransa'ya gitti, oradan Almanya'ya geçti ve sonunda «Yeni Dünya»nın yolunu tuttu. Amerika'dan Fransa'ya dönen ve ölümüne kadar (1939) orada kalan Mosjukin, Rusya'dayken kazandığı ünü, diğer ülkelerde çevirdiği filimlerle çok arttırdı.

Asıl adı Ramon Samanyagos olan Roman Novarro, dansörlük yaparken sinemaya başlamıştı. Uzaktan uzağa Valentino'yu andıran Novarro, özellikle Valentino'nun ölümünden sonra büyük şöhret kazandı.

Greta Garbo... Asıl adı Greta Loyisa Gustafsson olan bu İsveçli yıldız da, esrarengiz tavırları, ortadan kaybolup kaybolup meydana çıkmaları ve filimlerdeki «meş'um kadın» tipleri ile gerçekten büyük bir şöhrete ulaştı. İsveç'te kendisini himayesine alan rejisör Maritz Stiller'le birlikte Amerika'ya gittikten sonra, uzun süre işsiz kalan Greta Garbo'nun «romantik jönprömiye» John Gilbert ile çevirdiği «Vücut ve Şeytan» adlı filimden sonra şansı birden döndü; şan ve şöhretin kapıları ardına kadar açıldı. Sesli sinemaya geçişte de şöhretini koruyan Garbo, aşırı reklam düşmanlığı, garip ilişkileri ve filimlerde canlandırdığı tipin esiri oluşu yüzünden sinemadan silindi gitti.

1921 - 24 yılları arasında Rusya'da sinema alanında başlıca üç akım vardı. Bir kısım sinemacılar sinemayı yabancı unsurlardan temizlemek istiyorlar, bu yüzden filimlerinde makyaj, dekor, mizansen gibi şeylerden kaçınıyorlardı. Buna karşı kısaca «FEKS» adıyla tanınan topluluğa dahil sinemacılar, sinemayı tiyatrolaştırmaya çalışıyorlardı. Üçüncü grupta yer alan Kuleşov ve Pudovkin ise, sinemanın yeni bir sanat olduğunu savunuyorlar, onun kendine has kuralları olması gerektiğini iddia ediyorlardı. «Montaj»ın temellerini atan, bunu ilmî bir esasa bağlayan da onlardır ve bunun için Ivan Mosjukin'in filminden yararlanmışlardır.

---

(1) Günümüzde «Oscar» adıyla tanınan Akademi armağanı ilk defa 1927 yılında verilmiş ve bu ilk armağan dağıtımında Janning «Way of All Flesh» ve «Last Mommabd» adlı filimlerdeki oyunuyla «En İyi Oyuncu» Oscar'ını almıştı.

Bulgaristan

Bugünkü Bulgaristan toprakları, bir asır önce Tuna eyâletimizin bir bölümünü meydana getiriyordu. Bu eyâletin merkezi Rusçuk idi. Sofya, bir kaza mertebesine indirilmişti. Bu gravürlerin yapıldığı 1875 yılında Bulgarlar, Ruslar'ın kışkırtmalarıyla bize karşı ayaklanmaya başlamışlardır. Bulgaristan bugün 110.900 km.² yüzölçümü olan, 9 milyon nüfuslu bir ülkedir.

Bulgaristan'ın Filibe şehrinden bir görünüş.

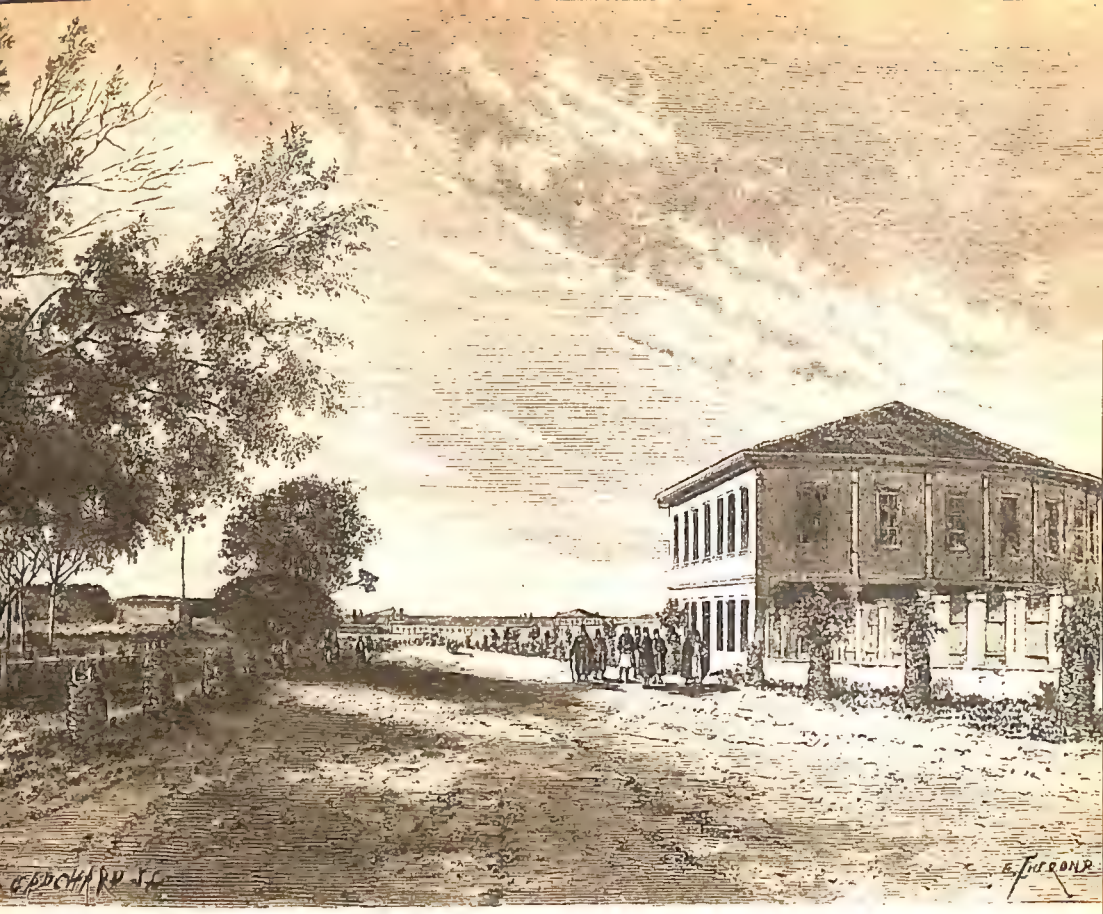

Yukarıda Plevne şehrinden bir görünüş, sağda dilenci Bulgarlar.

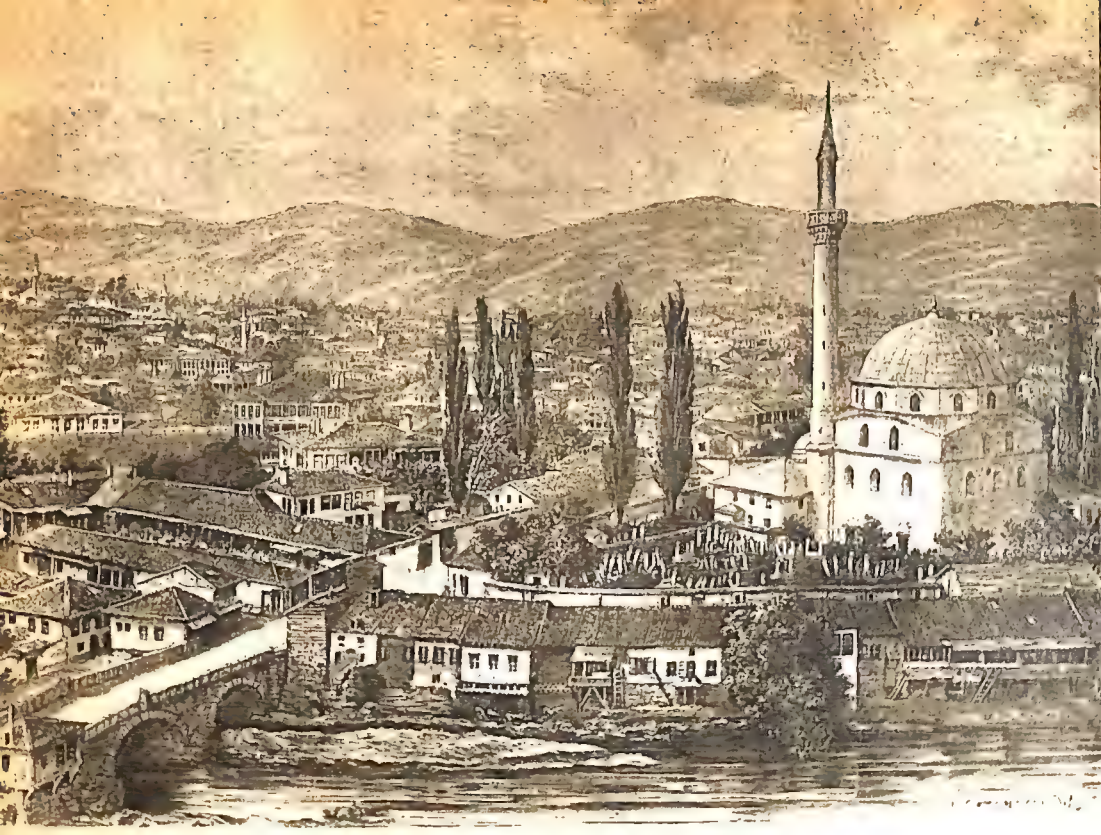

Yukarıda, Tırnova şehrinin genel görünüşü, solda, Bulgar köylüleri.

Sağda
bir gönüllü
kumandanı,
aşağıda
bir Bulgar
manastırı.

KARİKATÜR

Çağımızdaki kıyafet meselesi yüz yıl önce de vardı.

Zamanın modern genç kızını bisikletçi sanan râhip:
— Gerçek centilmen, kiliseye girerken şapka çıkarır!
(1890)

Teyze, yaşlı kadına sorar:
— Affedersiniz iki hanım ve bir bey gördünüz mü buralarda?
— Hayır, şurada üç kişi var ama, kadın mı, erkek mi belli değil.
(1862)

Yaşlı bey uşağına:
— Söyle şu delikanlılara da şapkalarını çıkarsınlar.
— Aman efendim, onlar müdür beyin kızları!
(1877)

TARİHE AKAN BİR AY

Nisan 1971

2 NİSAN

Prof. Nihat Erim başkanlığındaki yeni bakanlar kurulu, programını meclislere sundu.

3 NİSAN

Nihat Erim hükümetine güven oyu verip vermeme üzerinde parti ortak grupları toplandı. CHP, çok sert geçen bir toplantı sonunda Erim'e güven oyu verme kararına vardı. MG P, olumlu, DP olumsuz oy verecek.

4 NİSAN

AP Millet Meclisi grubu, 4 saat süren bir toplantı sonunda bir sonuca varamadı ve Erim hükümetine güven oyu verip vermeme üzerinde karar almak için salı günü toplanmaya karar verdi.

5 NİSAN

Erim hükümetinin programı Millet Meclisi'nde görüşüldü. Müzakereler 5,5 saat sürdü.

● Zengin iş adamı Mahmud Has'ın oğlu Mete Has ile Kadir Has'ın eniştesi Tâlip Aksoy, Suadiye'deki evlerinden silâhlı 3 kişi tarafından kaçırıldı ve 400 bin liralık fidye karşılığında serbest bırakıldı.

6 NİSAN

AP Millet Meclisi grubu yaptığı toplantı sonunda Erim hükümetine güven oyu vermeyi kararlaştırdı.

● Çağımızın en ünlü bestecilerinden İgor Stravinski bir kalb krizi sonunda öldü.

7 NİSAN

Prof. Nihat Erim'in kurduğu yeni hükümet, Millet Meclisi'nde güven oyu aldı. Oylamaya 370 kişi katıldı. Evet diyenler: 321, Hayır diyenler: 46.

14 NİSAN

Başbakan yardımcılarından Atillâ Karaosmanoğlu, yaptığı bir basın toplantısında, «Tâviz vermeden hareket etmek zorundayız» dedi.

15 NİSAN

Istanbul'da Bakırköy'de Dr. Rahmi Duman'ın 15 yaşındaki oğlu Hakan Duman, silâhlı 5 kişi tarafından kaçırıldı. Kaçıran kişiler Hakan'ın ailesinden fidye olarak 250 bin lira istiyorlar.

16 NİSAN

Maliye Bakanı Said Naci Ergin bir açıklama yaparak, vergi kanunlarında değişiklik yapılacağını, hedefin vergi kaçakçılığını önlemek olduğunu belirtti. Tasarruf bonosu da en geç iki aya kadar kaldırılıp yerine yeni bir vergi konacak.

18 NİSAN

Bir süre önce kaçırılan Dr. Rahmi Duman'ın oğlu Hakan Duman, istenen 250 bin liralık fidye ödendiği için serbest bırakıldı.

19 NİSAN

İçişleri Bakanı Hamdi Ömeroğlu bir demeç vererek: «Partizanlık ve rüşvet önlenecek» dedi.

● 4 silâhlı soyguncu Gaziosmanpaşa İş Bankasını soydu, 23 bin lira alıp kaçtı.

21 NİSAN

Erim hükümeti, yurtta asâyiş ve huzur için çalışmaların yoğunlaştığını belirtti.

23 NİSAN

Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı yurtta törenlerle kutlandı.

26 NİSAN

Bakanlar Kurulu Başbakan Nihat Erim'in başkanlığında toplanarak 11 ilde sıkıyönetim kararı aldı. Buna göre, Istanbul, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, Ankara, Eskişehir, Adana, Hatay, Diyarbakır, Siirt illerinde sıkıyönetim ilân edildi. Süre 30 gün.

27 NİSAN

Sıkıyönetim komutanlıkları yayınladıkları bildirilerle, çeşitli yasak kararları aldılar. Ankara'da gece sokağa çıkma yasağı kondu.

28 NİSAN

Başbakan Siyasî ve İdarî İşler Yardımcısı Sadi Koçaş, Türkiye Ziraat Mühendisleri Birliği genel kurulunda bir konuşma yaparak: Biz birtakım reformlar yapmak için iş başına geldik, dedi.

Tarih Postası

OKUYUCULARIMIZIN TARİHLE İLGİLİ SORULARI, BU SAYFALARDA CEVAPLANDIRILMAKTADIR.

Ümit Çavuşoğlu (Fatsa - Ordu)

Birinci Cihan Savaşı sırasında Rus donanması hangi tarihte Trabzon limanımızı bombardıman etti? Churchill'in hâtıralarını nerden bulabilirim?

Trabzon'un Ruslar'ca bombardıman edilmesi tarihi 17 kasım 1914'tür. Okumak istiyorsanız Churchill'in hâtıralarını büyük umumî kütüphanelerimizde arayınız. Satın almak istiyorsanız, büyük şehirlerimizde yabancı dilde kitap satan kitapçılara bakacaksınız. Bu hâtıralar kısaltılmadan İngilizce'den Fransızca'ya ve diğer dillere de tercüme edilmiştir. Türkçe'de böyle bir tercüme yoktur.

Fevzi Kapçı (Olucak - Anıtkaya - Afyon)

Yavuz Sultan Selim küpe takmış mıdır?

Bazı eski Batı tablolarında Yavuz'un bir kulağında küpe vardır. Doğu'da erkeklerin de küpe takmaları modası olmuştur. Son zamanlara kadar Hindistan'da mihrâceler de küpe takarlardı. Ancak Osmanlı padişahları arasında böyle bir modaya tesadüf edilmemiştir. Bu Doğu modasına uymuş değilse, Yavuz, bir tefsire göre, tasavvufî bir tutumla küpe takmış olabilir.

Mehmet Ali Ceritoğlu (Beşiktaş - Istanbul)

Anadolu Türk aşiretlerinden ve şairlerimizin hayat ve şiir örneklerinden bahsedemez misiniz?

Türk şairlerinden daima bahsediyoruz. Türk aşiretleri mevzuunu da not ettik.

Abdullah Bizen (Çankaya - Ankara)

Tarih ilmi bugün daha çok propaganda maksadıyle kullanılmaktadır. Böyle bir ortamda Hayat Tarih Mecmuası'*nın tuttuğu mâkul yol, olaylara hiçbir ideoloji katmaması, tarafsız, fakat milliyetçi bir görüşle hâdise ve şahısları yansıtması, çok prestij toplamaktadır. Yıllardan beri derginizin bu ağırbaşlı durumunu değiştirmediniz. Tebrik ederim. Ben de* Tarih Postası'*ndan bazı şeyler öğrenmek istiyorum: V. Murad, mason mu idi? Yeniçeri ve diğer Kapıkulu Ocakları ile beraber ulemâ sınıfına da ilk cülûs bahşişi ne zaman verildi. Kanunî'nin devlet adamlarını keyfî olarak işbaşına getirdiği doğru mudur? İdam edilen şeyhulislâm var mıdır?*

İltifatkâr görüşlerinize teşekkür ederiz. Biraz fazla soru sormuşsunuz. Mektubunuzdaki sorulardan ilk dört sırada olanları ancak cevaplandırabiliyoruz: V. Murad, mason idi. — Ulemâ sınıfına ilk cülûs bahşişi 1566'da II. Selim'in tahta çıkması vesilesiyle verilmiştir. — Kanunî'nin devlet adamlarını keyfî olarak işbaşına getirdiği kat'iyyen doğru değildir. Bilakis gerçek tam tersidir. Unvanından da anlaşılacağı üzere Sultan Süleyman, bu hususta kanunlara karşı fevkalâde saygılı davranmış ve titizlik göstermiştir. Bir iki istisna, muazzam cihan imparatorluğunun yarım asırlık büyük bir devresi için kaideyi bozmamaktadır. Keyfî tayinlerin XVI. asrın sonlarında III. Murad devrinde (1574-1595) başladığını söyliyebiliriz. — Osmanlı devletinde ulemâ sınıfına ve onun başı olan şeyhulislâma, hiç bir suç için idam cezası verilemezdi. Bunun 3 istisnası vardır: IV. Murad ve IV. Mehmed, XVII. asırda iki şeyhulislâmı, Hüseyin ve Mes'ud Efendiler'i idam ettirmişlerdir. 1703 Edirne Vak'ası denen korkunç ihtilâlde de Şeyhulislâm Feyzullah Efendi, ulemâ silkinden çıkarılıp askerî rütbe verilmek maskaralığından sonra, âsîlerce öldürülmüştür.

Necati Özkendir (Sirkeci - Istanbul)

Cağaloğlu Kız Lisesi ile Türbe arasında liseye bitişik büyük bir bina yapıldı. Binanın önündeki duvarsa yıkılacağına tamir edildi. Bu duvarın ne tarihî kıymeti var ki yıkılmadı?

Bilmiyoruz. İlgili yerlere telefonla sorabilirsiniz. Tarihî kıymet meselesinden değil, liseyi diğer yerlerden ayırmak için muhafaza edildiğini sanırız. — *Hayat Tarih Mecmuası* için iltifatlarınıza teşekkür ederiz.

Sıtkı Karslıoğlu (Samsun)

Eğitim sistemimiz çok bozuktur. Haklı mıyım?

Haklısınız. Yazdıklarınız doğrudur. Ancak talebesiniz. Yazdıklarınızı buraya nakledip cevaplamak size zarar verebilirdi. Onun için açık bir cevaba gitmiyoruz.

Yalçın Gözübüyük (Cebeci - Ankara)

Rauf Orbay'ın hâtıralarını nasıl bulabilirim? Japonya'ya ait Türkçe tatminkâr bir kitap var mı? Osmanoğulları içinde ilk kardeş veya oğul katli hangisidir? Osmanlı devleti derecesinde dinî düzenle idare edilen bir devlette nasıl olmuş da böyle bir âdet yer almıştır? Daha önceki zamanlarda böyle bir âdet var mıydı? Din düzenini kontrole memur ulemâ bu şer'î olmıyan durumu nasıl karşılamışlardır?

Rauf Orbay'ın hâtıraları şu adı taşımaktadır: *Hâtıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay*, Feridun Kandemir neşri, Istanbul, 1965. Bu kitabı, kitapçılara sorunuz veya umumî bir kütüphaneden okuyunuz. — Japonya'ya ait Türkçe tatminkâr bir kitap adı veremiyeceğiz. — Osmanlı devleti, sandığınız ve sanıldığı gibi şerîat düzenine dayalı bir devlet değildi. Ancak örfî-hâkaanî hukuka, daha açık bir söyleyişle hükümdarın ve devlet idarecilerinin devletin yüksek menfaatleri için koydukları yasalara uyduğu takdirde şerîat hükümleri mûteber ve geçerli idi. Ama, «nizâm-ı âlem içün» kardeş katlini «ekser-i ulemâ dahi tecvîz etmiştir». Devletin anayasası olan *Fâtih Kaanûn-Nâmesi* böyle diyor. Osmanlı imparatorluğunda, devlet mefhumunun değil üzerinde, yanında ve hattâ altında hiçbir mefhuma yer verilmemiştir. Herşey devletin selâmeti, bakası ve taâlîsi içindi. Bundan dolayı, daha önceki, hattâ Osmanlılar'la çağdaş Türk devletlerindeki «devletin hanedanın müşterek malı olduğu» temeli, Osmanlı devlet düzeninde reddedilmiştir. Osmanlılar'ın şevket sebeplerinden biri de budur. Zira Selçuklular'da, Timuroğulları'nda ve akla gelen her Türk hanedanında şehzâde kavgalarının devleti götürdüğü felâket noktası, unutulmamıştır. Saltanat için kardeş, hattâ oğul katli, bütün dünya tarihinde, her çağda, her dinde, her millette ve devlette vardır. Osmanoğulları'nda Osman Gazi devrinde başlamıştır. I. Murad (1362-1389) kendisine isyan eden oğlu Savcı Bey'i, oğlu I. Yıldırım Bâyezid (1389-1402) ise, kendisine rakip olmasından çekindiği kardeşi Şehzâde Yâkub'u öldürtmüşlerdir. Sonra arkası gelmiş ve XVI. asrın son yıllarında kesilmiş, 1595'ten sonra yalnız IV. Murad üç kardeşini idam ettirmiştir. Sonraları bir iki katil vak'ası daha varsa da, bunlar, tipik örnekler değildir.

Mahir Boyacıoğlu (Kadıköy - Istanbul)

Fransızca tarih dergileri yurdumuzda satılıyor mu?

Fransızca kitap ve dergi satan yerlerde başta *Historia* olmak üzere aylık Fransızca tarih dergilerini bulmanız mümkündür. — İkinci Cihan Savaşı'na ait o kadar büyük neşriyat vardır ki, burada bunların birkaçını saymak bile mânâ ifade etmez.

Nurettin Çınar (Kuşluca - Trabzon)

Millî Mücadele sırasında Rusya bize yardım etti mi?

Bir miktar para ve silâh yardımı yapmıştır. Herhalde bu husus, Millî Mücadele'nin şanlı kahramanlarının komünizan olduğuna delil değildir. Zira Türk milleti denize düşmüş ve yılana da sarılmıştır. Bu mevzuu yurdumuzda bugün bilhassa komünistlerin istismar ettiklerini unutmayınız.

Verdi Kankılıç (Birecik - Urfa)

Tarih Postası *sütununda verdiğiniz bir cevapta Birecikli Nâmık Ekrem adında bir edibimizin adına müracaat kitaplarında rastlanmadığını söylemiştiniz. Böyle bir edibimiz vardır. 1878 - 1917 arasında yaşamıştır. Ben bir edebiyat öğretmeniyim. Bu zât hakkında 1967'de Birecik'te bastırdığım broşürü gönderiyorum.*

Teşekkür ederiz.

Ömer Hayta (Mersin)

İmza'nın menşei nedir?

İmza, damga ve işaretlerden çıkmıştır. Damga ve işaretlere ise, tarih öncesi çağlardan yani yazının icadından önce bile rastlanır. Osmanlı padişahlarının «tuğra» denen imzalarının menşei XIV. asra dayanır. Avrupa'da XV. asırda imza yayılmaya başlar ve XVII. asırda, bilhassa ticarî ve hukukî muamelelerde tamamen yaygın hâle gelir.

Tarih Bilmecesi

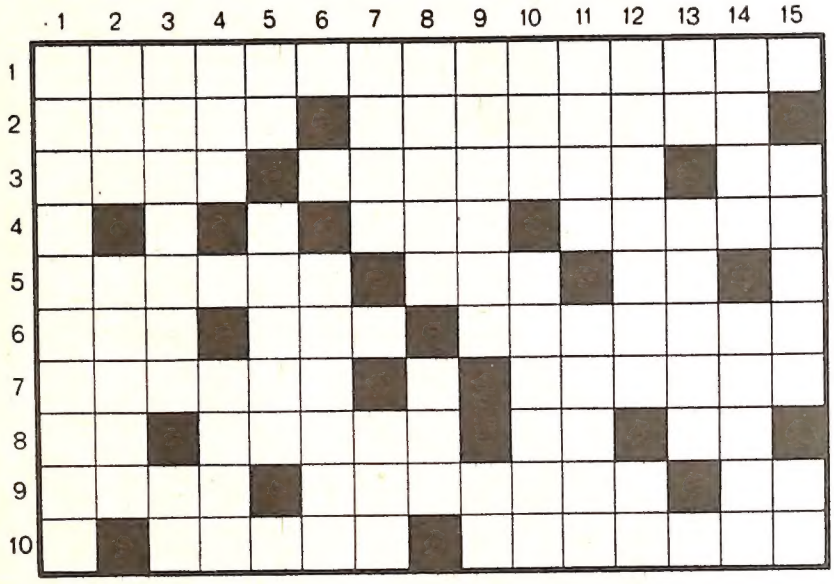

SOLDAN SAĞA: 1 — Fâtih Sultan Mehmed'in kazandığı en büyük meydan muharebesi. 2 — XVII. yüzyılın büyük dîvân şairi; Altmış dört haneli tahtada oynanan bir oyunun pulu. 3 — Dünyanın en büyük kara parçası; Son; Bir nota. 4 — Çok ihtiyar kişi veya bir sanatın üstadı — İran'da meşhur bir şehir. 5 — Istanbul'da bir semt; İnsan cildi; Tersi beyaz. 6 — Seciye; Bir ecnebi parası; Bir çeşit sağlam ve yumuşak sahtiyan. 7 — Dizgi makinalarının hurufatı; Daklkanın altmışta biri. 8 — Cüz'i; Bir kadın adı; Arapça'da bayram; Bir geometri terimi. 9 — Niyaz; Bir işte veya sporda benzerlerine üstün gelme gayreti; Farsça'da arayıcı anlamına getiren bir takı. 10 — İleri kakmak; Yıllar.

YUKARIDAN AŞAĞIYA: 1 — İşgalde İngilizler'in askerlerimizi şehit ettikleri tarih. 2 — Mutfak kaplarından biri; Yer veya boş tarla. 3 — Lâyık olma; Sıfat takısı. 4 — Eski sivil türbelerden biri; Arapça gökgürültüsü. 5 — Sözü bağlayan bir takı; Gazinateb'in bir ilçesi. 6 — Açıklık eğlence yeri. 7 — Edebiyatla uğraşan; Farsça'da bir demek. 8 — Örülmüş mezar; Tersi kötü. 9 — Fakirlere yiyecek veren eski bir tesis; İkinci başkan. 10 — Tâdâd et; Bir kadın adı. 11 — Düştüğü yeri yakar; Girit'te yetişen bir cins çalının zamkı. 12 — Papanın sarayı; Mühendis cetveli. 13 — Yiyecek; Nemli. 14 — Sıkılmış üzüm suyu; Fena değil. 15 — Çanakkale'nin ilçelerinden biri; Vücutta çıkan yumru.

Geçen sayının halli:

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	N	U	S	R	E	T	İ	Y	E	C	A	M	İ	S	İ
2	A	L	A	İ	M	İ	S	E	M	A	■	A	Ş	A	R
3	M	A	H	Y	A	■	İ	Z	İ	N	■	L	A	L	A
4	I	K	N	A	■	E	S	İ	R	■	Y	A	R	I	N
5	K	■	E	K	İ	N	■	D	Â	R	A	■	■	■	L
6	K	E	■	Â	B	İ	D	Î	N	■	Y	A	N	K	I
7	E	S	İ	R	A	N	E	■	E	T	■	N	A	İ	L
8	M	A	L	■	R	■	M	■	■	R	A	T	■	B	A
9	Â	M	Â	L	A	R	■	E	D	E	B	İ	■	A	R
10	L	İ	M	İ	T	E	D	■	A	N	A	L	A	R	■

PARK YERİ KURALLARINA UYUN!

Park yerleri bütün araçlara yararlı olabilmek için ayrılmıştır. Böyle bir yere park ederken siz de yalnız kendi aracınızı değil, çevrenizdeki araçları da düşünün. Onların giriş - çıkışını engelleyecek şekilde park etmeyin.

Park yerine düzensiz olarak bırakılan arabalar giriş - çıkışı güçleştirdiğinden akla gelmeyecek birçok kazalara sebebiyet verebilirler.

Bu kurala uymakla hem kendi aracınızı hem de diğer araçları korumuş olursunuz.

DOĞAN SİGORTA

SİZİN SİGORTANIZ

İST 2298

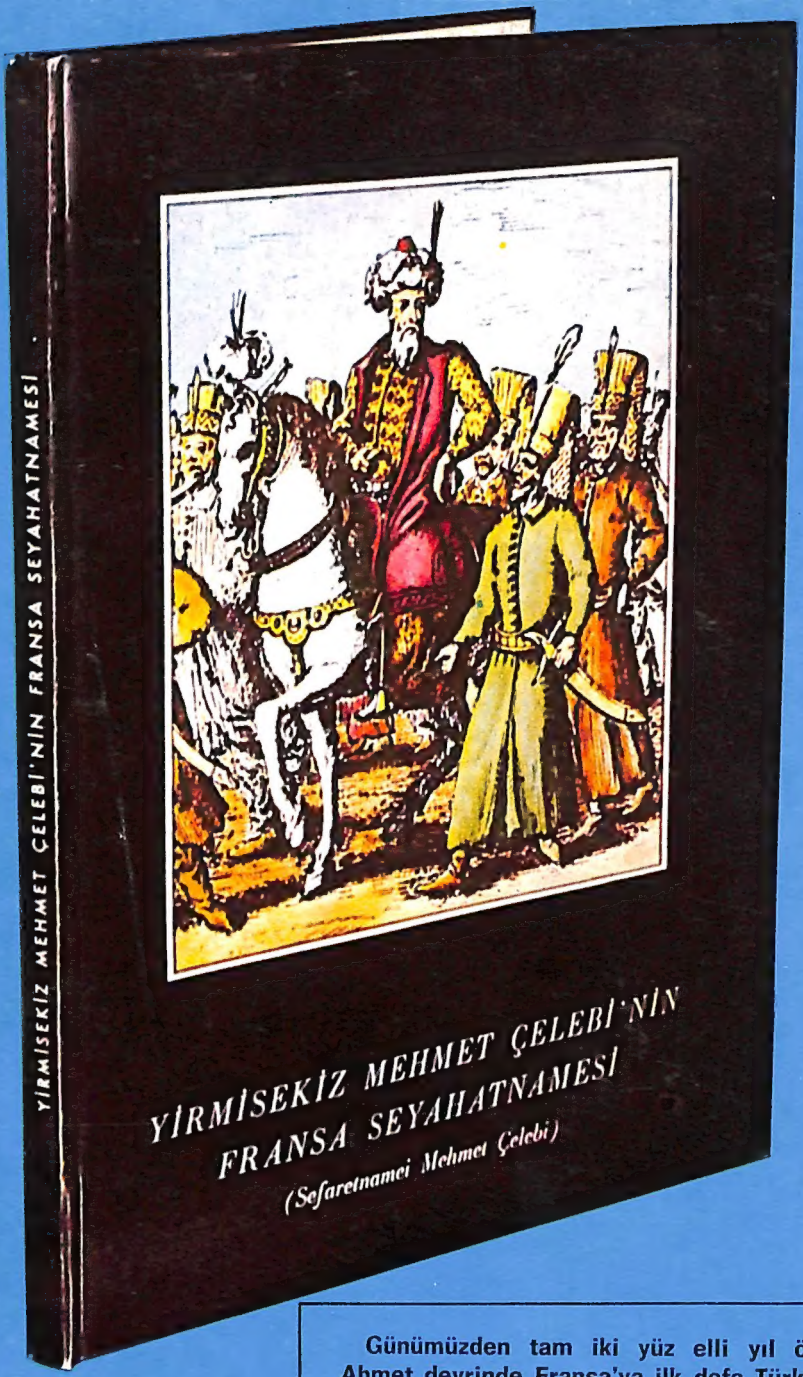

Günümüzden tam iki yüz elli yıl önce, Üçüncü Ahmet devrinde Fransa'ya ilk defa Türk Elçisi olarak gelen Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin orada saygı ile karşılanışını, nehirler üzerinden Paris'e gidişini, o zaman henüz çocuk olan Fransa Kralı Louis XV.'e itimatnâmesini takdim edişini, bu arada Paris'te gezdiği sarayları, bahçeleri ve başta Opera olmak üzere, gördüğü yeni şeyleri pek tatlı bir üslûpla anlatan bu ünlü eser, Türk harfleriyle ilk defa, Paris'ten getirilmiş resimlerle süslenerek kitap halinde yayınlanmış, eserin dili Şevket Rado tarafından sadeleştirilmiştir.

Genel Dağıtım: Bateş — Fiyatı: 25 liradır.